



มหาวิทยาลัยมหิดล
ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา



เด็กและเยาวชนนอกระบบการศึกษาบนเส้นทางของความซับซ้อน: สถานการณ์และทางออก

โดย ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล



รายงานฉบับนี้เป็นผลการศึกษาจากงานวิจัยเรื่อง
“โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาองค์ความรู้และขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนา
เชิงระบบเพื่อการสร้างความเสมอภาคทางการศึกษาของเด็กนอกระบบ”

สนับสนุนโดย กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา (กสศ.)

มิถุนายน 2565

เด็กและเยาวชนนอกระบบการศึกษาบนเส้นทางของความซับซ้อน
:สถานการณ์และทางออก

โดย

ศุภนัยจิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล

เสนอต่อ

กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา (กสศ.)

รายงานฉบับนี้เป็นผลการศึกษาจากงานวิจัยเรื่อง

“โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาองค์ความรู้และขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาเชิงระบบเพื่อ
การสร้างเสมอภาคทางการศึกษาของเด็กนอกระบบ”

สนับสนุนโดย กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา (กสศ.)

มิถุนายน 2565

รายชื่อทีมวิจัย

ทีมวิจัยกลาง

รองศาสตราจารย์ ดร. ลือชัย ศรีเงินยวง	ผู้อำนวยการศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล (หัวหน้าทีมวิจัย)
คุณจารุภา วะสี	นักวิจัยอิสระ
อาจารย์ชรรินทร์ เสถียร	ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล
คุณชลธยา ทรงรูป	นักวิจัยอิสระ
คุณลลิตา ไวลินท์ธรรม	นักวิจัยอิสระ

ทีมวิจัยพื้นที่นครสวรรค์

อาจารย์ ดร. จิรัชฎา พงศ์ภาคีเยียร	ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล (หัวหน้าทีมพื้นที่นครสวรรค์)
อาจารย์เดโช นิธิกิตต์นุจร	ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล
อาจารย์แพทย์หญิง มณฑาทิพย์ โอประเสริฐสวัสดิ์	โครงการจัดตั้งวิทยาเขตนครสวรรค์ มหาวิทยาลัยมหิดล
อาจารย์ ดร. ทวีศักดิ์ ชูมา	โครงการจัดตั้งวิทยาเขตนครสวรรค์ มหาวิทยาลัยมหิดล
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุภาภรณ์ คำเรืองฤทธิ์	โครงการจัดตั้งวิทยาเขตนครสวรรค์ มหาวิทยาลัยมหิดล
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กิตติคุณ หมูปยัคฆ์	โครงการจัดตั้งวิทยาเขตนครสวรรค์ มหาวิทยาลัยมหิดล
คุณลักษณะชาติ จตุรภัทร์	ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล

ทีมวิจัยพื้นที่ฉะเชิงเทรา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ปนัดดา ชำนาญสุข	มูลนิธิป้องกันอุบัติเหตุทางถนนและอาชญากรรม (หัวหน้าทีมพื้นที่ฉะเชิงเทรา)
พล.ต.ต. ดร. โกสินทร์ หินเขาว์	มูลนิธิป้องกันอุบัติเหตุทางถนนและอาชญากรรม
อาจารย์ ดร. หิมพรรณ รักแตงาม	ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล
อาจารย์ ดร. เพรศิพรรณ แดนศิลป์	ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล
คุณยิ่งยอด หวังประโยชน์	นักวิจัยอิสระ

ทีมวิจัยพื้นที่เสมลิกขาลัย

คุณวราภรณ์ หลวงมณี	อาศรมวงศ์สนิท
คุณชุติมา พัฒนพงศ์	นักวิจัยอิสระ
คุณณัฐชานันท์ เรื่องศักดิ์ขจร	นักวิจัยอิสระ

ทีมวิจัยพื้นที่ขอนแก่น

รองศาสตราจารย์ ดร. ลือชัย ศรีเงินยวง	ผู้อำนวยการศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล (หัวหน้าทีมพื้นที่ขอนแก่น)
อาจารย์ ดร. จิรัชฎา พงศ์ภาคีเยียร	ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมสิทธิ์ อัสตรนินิ	ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล
อาจารย์ชรรินทร์ เสถียร	ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล
คุณอังกา ชัยสุวรรณ	สมาคมไทศึกษา
นางสาววรรณวิสาข์ สังข์หมื่นนา	สมาคมไทศึกษา

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร (Executive Summary)

โครงการนี้ใช้การประเมินเพื่อการพัฒนา (Developmental Evaluation) เป็นเครื่องมือในการศึกษา วิเคราะห์ และค้นหาแนวทางในการขับเคลื่อนปัญหาเด็กนอกระบบ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญคือ 1) สร้างองค์ความรู้ด้วยความซับซ้อนของปัญหาความไม่เสมอภาคทางการศึกษาของเด็กนอกระบบ 2) พัฒนาศักยภาพคนทำงานการศึกษาให้กับเด็กนอกระบบ 3) พัฒนารูปแบบ/กลไกเชิงระบบในการส่งเสริมความเสมอภาคทางการศึกษาให้กับเด็กนอกระบบ และ 4) พัฒนาข้อเสนอแนะเชิงนโยบายสำหรับการขับเคลื่อนทั้งในระดับชาติ และพื้นที่หรือบริบทเฉพาะ โครงการมีการดำเนินงานใน 4 พื้นที่ (area-based) คือเทศบาลนครนครสวรรค์ เทศบาลนครขอนแก่น จังหวัดฉะเชิงเทรา และอำเภอมวกเหล็ก จังหวัดนครนายก กระบวนการวิจัยใช้การสร้างพื้นที่หรือเวทีเพื่อการยกระดับ ขยาย หรือปรับเปลี่ยนมุมมองเพื่อให้เห็นธรรมชาติความซับซ้อนของปัญหาเด็กนอกระบบ โดยอาศัยกรอบแนวคิดเชิงระบบ (systems thinking) การพัฒนาศักยภาพด้านในด้วยกระบวนการจิตตปัญญาศึกษา และการส่งเสริมให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันของคนทำงานจากภาคีเครือข่ายต่างๆ อันเป็นไปตามแนวคิดการประเมินเพื่อการพัฒนา สาระสำคัญของการทำงานเน้นในสามมิติหลัก คือเกิดปัญญาเรียนรู้ความซับซ้อน เกิดการยกระดับมิติด้านจิตใจเพื่อให้สามารถเผชิญกับวิกฤตต่างๆ ในชีวิตและสังคมอย่างถูกต้องและเหมาะสม และการเกิดเครือข่ายที่เป็นระบบนิเวศเพื่อเสริมการทำงานกลุ่มผู้เข้าร่วมในกระบวนการวิจัยทั้งหมด ที่ประกอบด้วยกลุ่มครูโรงเรียนเทศบาลในสังกัดเทศบาลนครนครสวรรค์ และภาคีอื่นๆ กลุ่มครูในสังกัดการศึกษานอกระบบของจังหวัดฉะเชิงเทรา กลุ่มเครือข่ายองค์กรคนทำงานด้านเด็ก 25 องค์กรของจังหวัดขอนแก่น และเครือข่ายคนทำงานด้านเด็กของมูลนิธิเสมสิกขาลัย

ผลการดำเนินการของโครงการเกิดบทสรุปสำคัญ 4 ประการอันเป็นบทเรียนสำคัญที่อาจนำไปสู่ทิศทางในการดำเนินการดูแลเด็กนอกระบบต่อไป ดังนี้ 1) ธรรมชาติที่ซับซ้อนและหลากหลายของชีวิตเด็กนอกระบบต้องการระบบการศึกษาที่หลากหลายและเป็นหนึ่งเดียวกับชีวิต โดยเป้าหมายของการศึกษาอยู่ที่การพัฒนาชีวิตของผู้เรียนให้เติบโตได้อย่างเต็มศักยภาพ และสามารถเชื่อมโยงอย่างลึกซึ้งทั้งกับตนเอง ผู้อื่น และธรรมชาติรอบตัว ไม่ใช่เป็นการศึกษาเพื่อรู้วิชาเป็นวิชาๆ หรือเพื่อให้ได้วุฒิการศึกษาสำหรับประกอบอาชีพ 2) ขวนกันคิดใหม่กับคำว่า “ในระบบ” และ “นอกระบบ” คือการเชิญชวนให้ทุกฝ่ายกลับมาตั้งคำถามที่ตัวระบบว่า จะทำอะไรจึงจะทำให้ระบบการศึกษานั้นเหมาะสมและสอดคล้องกับธรรมชาติอันซับซ้อนของเด็ก แทนที่จะพยายามดัดปรับให้เด็กเข้าสู่ระบบการศึกษากระแสหลักแต่เพียงอย่างเดียว 3) มายาคติ 3 ประการสำคัญในการดูแลเด็กนอกระบบที่ผ่านมาที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนฐานคิดหลักของการทำงาน นั่นคือ การมองปัญหาแบบเชิงเดี่ยว แยกส่วน และลดทอน ทำให้ไม่เห็นภาพรวมทั้งหมด, การมองไม่เห็นศักยภาพที่แท้จริงของเด็กกลุ่มนี้ เนื่องจากศักยภาพนั้นไม่ตรงกับสมรรถนะตามกระแสหลักที่ระบบต้องการ และการไม่เห็นความเชื่อมโยงระหว่างปัญหาเด็กนอกระบบกับสังคมโดยรวม และบทสรุปประการสุดท้ายคือ 4) กระบวนการทำงานที่สำคัญและจำเป็น คือการทำงานเชิงพื้นที่ (area-based) โดยเปิดพื้นที่ที่หลากหลาย

พัฒนาหลากหลายทักษะให้คนทำงาน อันรวมถึงทักษะการทำงานมีติภายใน การใช้กระบวนการจิตตปัญญา
ศึกษา การเยียวยา และการเสริมพลังอำนาจภายในให้ผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษา จนได้ค้นพบคุณค่า
ความหมายของชีวิต

กิตติกรรมประกาศ

โครงการวิจัยนี้อาศัยความร่วมมือจากหลายภาคส่วนทั้งจากทีมวิจัยและเครือข่ายในแต่ละพื้นที่ ในการสร้างองค์ความรู้และการขับเคลื่อนการทำงานเพื่อการส่งเสริมความเสมอภาคทางการศึกษาให้กับเด็กนอกระบบ ขอขอบคุณผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในแต่ละพื้นที่ ดังนี้

พื้นที่นครสวรรค์ ขอขอบคุณ อาจารย์แพทย์หญิง มณฑาทิพย์ โอประเสริฐสวัสดิ์, อาจารย์ ดร. ทวีศักดิ์ ชูมา, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุภาภรณ์ คำเรืองฤทธิ์, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กิตติคุณ หมุ่มพยัคฆ์ จากโครงการจัดตั้งวิทยาเขตนครสวรรค์ มหาวิทยาลัยมหิดล ที่เป็นกำลังหลักในการเชื่อมโยงเครือข่ายคนทำงานในพื้นที่, คุณจรายุทธ สุวรรณชนะ ที่สร้างสรรค์กระบวนการเรียนรู้สำหรับครูและเยาวชน, คุณวาสนา อัครานุรักษ์ ประธานกลุ่มนครสวรรค์สร้างสรรค์สังคม (YCL, Young Community Leaders) ที่ให้การสนับสนุนการดำเนินงาน และเครือข่ายครูโรงเรียนเทศบาลนครสวรรค์ ที่ให้ความสนใจและร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ตลอดโครงการ

พื้นที่ฉะเชิงเทรา ขอขอบคุณ ดร.จรัสศรี หัวใจ ศึกษาพิเศษ สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.) สำหรับการร่วมดำเนินโครงการตลอดระยะเวลาโครงการวิจัย, เครือข่ายครู กศน. จากหลายอำเภอในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา ที่ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และคณะผู้บริหาร ครู นักเรียน นักศึกษา ผู้ปกครอง และองค์กรชุมชนต่าง ๆ ที่ร่วมกันเพิ่มพื้นที่โอกาสทางการศึกษาในครั้งนี้

พื้นที่เสนาธิการ ขอขอบคุณ อาจารย์ประชา หุตานวัตร ผู้เป็นเสมือนครูใหญ่ที่ให้แนวทางในการดำเนินงาน, ทีมกระบวนการจากโครงการกระบวนการทัศน์ใหม่ในการทำหน้าที่พี่เลี้ยงค่าย และอาสาสมัครสันทนาการนิสิตสุริยโรเกษตร-นาคะประทีป ที่เอื้อเฟื้อในการใช้สถานที่

พื้นที่ขอนแก่น ขอขอบคุณ นายธีระศักดิ์ ธิษายุพันธ์ุ นายกเทศมนตรีนครขอนแก่น สำหรับการสนับสนุน, ครูอังคาร ชัยสุวรรณ, นายศักดิ์รินทร์ ยุทธกิจ, นางสาววรรณวิสาข์ สังข์หมื่นนา จากสมาคมไทลิกา, นายสมชาติ ชัยอุทัย ประธานชุมชนสามเหลี่ยม, นางสาวธิดา รัตนสมบัติ โรงพยาบาลจิตเวชขอนแก่น, นายสมาน ชัยสุวรรณ และนางสาวประกาย บุตตาสี เทศบาลนครขอนแก่น และ นายประดิษฐ์จรัส อสุชีวะ แก๊งค์ม้งกรดำ รวมถึงเครือข่าย 25 องค์กร

โครงการวิจัยในครั้งนี้ไม่อาจสำเร็จลงได้ หากปราศจากการสนับสนุนของทีมงานประจำศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล คุณลักษณะาวดี จตุรภัทร์, คุณสกล สกิตพงษ์, คุณดวงรัตน์ ชื่นชะง้อ, คุณศักดิ์ชัย เอี่ยมกระสินธุ์ คุณดารกาโร สระสมทรัพย์, คุณอุษารัตน์ พวงศรีทอง และคุณศศิธร จำปาไตร ที่ปฏิบัติงานสนับสนุนการดำเนินการด้านต่าง ๆ ของโครงการจนสำเร็จ

ท้ายที่สุดนี้ โครงการฯ ขอขอบคุณกองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา (กสศ.) ที่สนับสนุนทุนสำหรับการทำวิจัยครั้งนี้ ที่ให้ความสำคัญกับการขยายขอบเขตการทำงานเพื่อสร้างความเสมอภาคทางการศึกษาด้วยมุมมองเชิงระบบ เพื่อทำความเข้าใจสถานการณ์ความซับซ้อนของปัญหาเด็กนอกระบบใน

สังคมไทย รวมถึงการเล็งเห็นถึงความสำคัญของเครือข่ายการทำงานในระดับพื้นที่ และหวังว่าบทสรุปจากโครงการฯ จะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาการขับเคลื่อนงานเพื่อเด็กนอกระบบในสังคมไทยต่อไป

ทีมวิจัย

มิถุนายน 2565

สารบัญ

	หน้า
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	
บทนำ	1
ความเป็นมา	1
วัตถุประสงค์	3
ผลลัพธ์ที่ต้องการ	4
แนวคิดหลักในงานวิจัย	4
พื้นที่ดำเนินการ	6
ทบทวนวรรณกรรม	7
การขับเคลื่อนความเสมอภาคทางการศึกษาของ กสศ.	7
นิยามความหมาย สถานการณ์ และการทำงานกับเด็กนอกระบบในต่างประเทศ	14
ปัจจัยที่ส่งผลต่อการหลุดจากระบบการศึกษา	16
การดูแลและให้การศึกษแก่เยาวชนนอกระบบการศึกษา	19
การประเมินเพื่อการพัฒนา (Developmental Evaluation: DE)	26
ระบบการศึกษาเพื่อความเสมอภาค	31
วิธีการวิจัย	47
ข้อค้นพบ	51
ความซับซ้อนหลากหลายของสถานการณ์ปัญหาเด็กนอกระบบ	51
กระบวนการขับเคลื่อนงานบนความซับซ้อนของสถานการณ์ปัญหาเด็กนอกระบบ	59
ผลลัพธ์จากการขับเคลื่อนงานเด็กนอกระบบในพื้นที่ และทิศทางในอนาคต	67
ผลการเรียนรู้ที่ปรากฏในสื่อสารสาธารณะ	71
บทเรียนและทิศทางข้างหน้า	76
ธรรมชาติที่ซับซ้อนและหลากหลายของชีวิตเด็กนอกระบบต้องการระบบการศึกษา ที่หลากหลายและเป็นหนึ่งเดียวกับชีวิต	76
ชวนกันคิดใหม่กับคำว่า “ในระบบ” และ “นอกระบบ”	77
มายาคติสำคัญ กับการเปลี่ยนฐานคิดหลักของการทำงาน	78
กระบวนการทำงานที่สำคัญจำเป็น	80
ภาคผนวก 1: การสื่อสารสาธารณะผ่านเพจ “เด็กนอก”	83
ภาคผนวก 2: ลิ้งก์ภาพกิจกรรมโครงการ	105
เอกสารอ้างอิง	106

บทนำ

รายงานส่วนนี้ต้องการระบุภาพรวมโดยคร่าว ๆ ของงานวิจัยฉบับนี้ ประกอบด้วย

1. ความเป็นมาของโครงการวิจัย
2. วัตถุประสงค์
3. ผลลัพธ์ที่ต้องการ
4. แนวคิดหลักในงานวิจัย
5. พื้นที่ดำเนินงานในงานวิจัย

1. ความเป็นมา

เด็กนอกระบบการศึกษาเป็นปัญหาเกิดขึ้นหลายประเทศทั่วโลก¹ เกิดผลกระทบเชิงลบในหลายด้าน ทั้ง เศรษฐกิจ สังคม การเมือง ความมั่นคงสังคม เป็นปัญหาที่มีความซับซ้อนทั้งในด้านลักษณะปัญหา และ เหตุปัจจัยกำหนด เป็นปรากฏการณ์ที่เป็นภาพสะท้อนของภาวะของวิกฤติครอบครัวและสังคม เช่น ความ รุนแรง การถูกทอดทิ้ง ท้องไม่พร้อม ยาเสพติด อาชญากรรม ฯลฯ เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดในสภาวะของโลกที่ มีการเปลี่ยนแปลงรวดเร็ว หลากหลาย มีการย้ายถิ่นของประชากร การขยายตัวของเมือง กระแสโลกาภิวัตน์ ฯลฯ หลายหน่วยงานได้พยายามแก้ปัญหาด้วยมาตรการต่างๆ แต่ก็เต็มไปด้วยข้อจำกัด สาเหตุหลักคือ การเข้าไม่ถึงธรรมชาติของปัญหาและความต้องการของเด็กและเยาวชนเหล่านั้น

ประเทศไทยมีการคาดการณ์ว่ามีเด็กที่หลุดจากระบบการศึกษาหลายแสนคน ผลกระทบของการระบาดของ โควิด-19 ยิ่งซ้ำเติมให้มีจำนวนเพิ่มขึ้น เหตุสำคัญที่ทำให้เด็กหลุดจากระบบการศึกษามีมากมาย เช่น ฐานะยากจน ปัญหาครอบครัว สมรสแล้ว ปัญหาในการปรับตัว ต้องคดี/ถูกจับ เจ็บป่วย/อุบัติเหตุ อพยพตาม ผู้ปกครอง หาเลี้ยงครอบครัว และกรณีอื่น ๆ²

แม้จะมีความพยายามมากมายในการแก้ปัญหาเด็กนอกระบบการศึกษา แต่สถานการณ์ไม่เปลี่ยนแปลงไปมาก นัก จำนวนเด็กนอกระบบการศึกษาคงจะมีจำนวนเพิ่มขึ้นทั่วโลก ความซับซ้อนทั้งในเชิงสภาพปัญหา สาเหตุ และผลกระทบ เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความท้าทายสำคัญยิ่งสองประการ คือความท้าทายเชิงวิธีวิทยาและความท้าทายในเชิงระบบและคนทำงาน

¹ <https://en.unesco.org/news/unesco-warns-without-urgent-action-12-million-children-will-never-spend-day-school-0> สืบค้น 15/08/63

² สุริยา ช้องเสนาะ มวปด

ความท้าทายประการแรกเกิดเนื่องจากวิธีวิทยาการวิจัยกระแสหลักไม่สามารถเข้าใจและเข้าถึงชีวิตและความจริงของกลุ่มคนชายขอบและเปราะบางต่างๆ ปัญหาและความท้าทายในประเด็นนี้ มีสาเหตุสำคัญมาจากกระบวนทัศน์ในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์เหล่านี้ที่ขาดการมองเชิงระบบ (systems thinking) ที่มองไม่เห็นว่าเป็นปัญหาเด็กและการศึกษาเป็นเพียงอาการของปัญหาเชิงระบบที่มีรากมาจากความผิดพลาดในฐานคิดพื้นฐานในการมองโลก มองชีวิต และ มองการพัฒนา³ โดยความผิดพลาดเชิงฐานคิดดังกล่าวคือตัวกำหนดวิธีวิทยาทางสังคมศาสตร์ที่เข้าไม่ถึงความจริง และไม่สอดคล้องกับบริบทโลกและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบัน มีผลให้เกิดการมองความจริงที่ผิดพลาดและการเสนอทางออกที่ขาดประสิทธิภาพ ปัญหาเก่าไม่หมด ปัญหาใหม่เพิ่ม ขณะที่ความท้าทายประการหลังเป็นผลจากความแข็งตัวของระบบและกลไกที่ถูกสร้างขึ้นมาจากเกิดจากกระบวนทัศน์ที่กลไก ลดส่วน แยกส่วน ทำให้ขาดความยืดหยุ่น หลากหลาย ในการตอบโต้ปัญหาที่มีพลวัต ซับซ้อนสูง เชื่อมโยงกัน และเปลี่ยนแปลงเร็ว ขาดการพัฒนาคนทำงานและระบบที่เกื้อหนุนคนทำงานในเชิงทักษะ ความมุ่งมั่น และกำลังใจ เพื่อการทำงานที่มีความยาก ซับซ้อน ต้องทุ่มเทจริงจัง และมีทักษะรอบด้าน ทั้งปัญหาความเหลื่อมล้ำและคนชายขอบ ซึ่งแม้จะมีความสำคัญและขยายใหญ่ขึ้นมาก แต่ก็พบว่ามีความคนทำงานน้อยลง ทั้งในระดับนักวิจัยจากสถาบันวิชาการ และคนทำงานระดับปฏิบัติการ

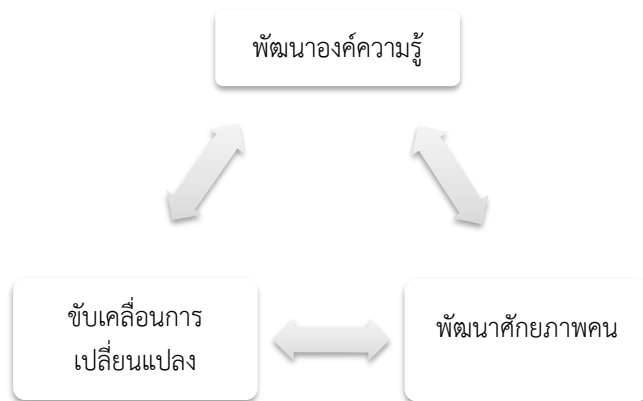
โครงการนี้เริ่มจากสมมุติฐานว่า 1) ปัญหาเด็กนอกระบบการศึกษามีธรรมชาติอันหลากหลาย ซับซ้อน ทั้งในแง่เหตุปัจจัย บริบท และผลกระทบ ต้องอาศัยการมองเชิงระบบ มองภาพใหญ่ และใช้การเคลื่อนไหวทางสังคม 2) แนวคิด กลไก และวิธีการในการแก้ปัญหาเด็กนอกระบบที่มีในปัจจุบันมีข้อจำกัดจากฐานคิดที่แยกส่วน กลไก และ รวมศูนย์ ทำให้ขาดความยืดหยุ่น โครงการนี้มีเป้าหมายเพื่อใช้กระบวนการวิจัยเป็นเครื่องมือในการพัฒนาองค์ความรู้ พัฒนาคนทำงาน และ การขับเคลื่อนนโยบาย โดยอาศัยกระบวนการที่เรียกว่า การประเมินเพื่อการพัฒนา (Developmental Evaluation) ที่เน้นการทำความเข้าใจวิถีชีวิตทางสังคมและพัฒนาทางออกบนฐานคิดความซับซ้อนและเชิงระบบ (complex and systemic) มุ่งที่การหาคำตอบหรือที่เรียกว่านวัตกรรมที่เป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ โดยให้กิจกรรมการประเมินเป็นกระบวนการที่กลืนแทรกป้อนกลับอยู่ในการพัฒนา/แก้ปัญหา⁴

จินตภาพระยะยาวของโครงการนี้มี 3 มิติคือ 1) มิติการพัฒนาองค์ความรู้ (knowledge production) ที่เกี่ยวกับความซับซ้อนของปัญหาความเสมอภาคทางการศึกษาของเด็กนอกระบบ ทั้งในแง่สถานการณ์ เหตุปัจจัยและเงื่อนไขเชิงบริบท ในมิติและระดับต่างๆ และ ทางออกทั้งในระดับปฏิบัติการและระดับโครงสร้างหรือนโยบาย 2) มิติการพัฒนาศักยภาพนักวิจัยและคนทำงาน (Capacity Building) ทั้งในมิติคุณภาพ คือ เพื่อสร้างคนให้มีความรู้และทักษะทั้งในเชิงทฤษฎีและวิธีวิทยา ที่จะสามารถพัฒนาองค์ความรู้ และขับเคลื่อน

³ Capra (1982) The Turning Point: Science, Society, and the Rising Culture, Simon and Schuster, Bantam paperback 1983: ISBN 0-553-34572-9

⁴ Patton (2010) Development Evaluation: Applying Complexity Concepts to Enhance Innovation and Use, Guilford Publications

การทำงานที่มีความยากและซับซ้อนได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเชิงปริมาณคือ การเพิ่มจำนวนนักวิจัยและ
 คนทำงานด้านความเหลื่อมล้ำที่มีศักยภาพและความพร้อมมากขึ้น และ 3) **มิติการขับเคลื่อนการ
 เปลี่ยนแปลง (Social Movement)** ผ่านกลไกระดับนโยบาย โครงสร้างองค์กร และ พื้นที่ปฏิบัติการเฉพาะ
 ต่างๆ โดยอาศัยองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้น และการเชื่อมโยงเครือข่ายและพื้นที่ปฏิบัติการจริง (Engagement)
 ด้วยการใช้การทำงานกับเครือข่ายในทุกระดับ (จากนโยบายสู่ชุมชน) เป็นพื้นที่ปฏิบัติการ



บนฐานคิดของการประเมินเพื่อการพัฒนาและแนวคิดการทำงานของโครงการข้างต้น โครงการวิจัยนี้จะใช้
 แนวคิดพื้นที่เป็นฐาน (area-based) เน้นการทำงานร่วมกับพื้นที่/โครงการ/หน่วยงาน ที่มีการปฏิบัติการเพื่อ
 การแก้ปัญหาเด็กและเยาวชนนอกระบบ/ชายขอบที่มีอยู่เดิม (ทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กร
 ปกครองส่วนท้องถิ่น) และในโครงการ/องค์กรใหม่/อื่นๆ ที่เป็นภาคีหรือขอรับการสนับสนุนด้านงบประมาณ
 จาก กสศ. โดยเน้นให้วิชาการและวิธีวิทยาการวิจัยเข้าไปผสมผสานรวม ต่อยอด เติมเต็ม กับประสบการณ์หรือ
 บทเรียนเชิงปฏิบัติของคนทำงาน ใช้การวิจัยเป็นเครื่องมือในการพัฒนาศักยภาพคนทำงาน และพัฒนารูปแบบ
 การแก้ปัญหา ตลอดจนต่อยอดสู่การขับเคลื่อนเชิงนโยบายในระดับที่สูงขึ้น เป็นทั้งการทำงานแบบเกาะติด
 เชื่อมโยงกับสถานการณ์ (engagement) ใช้พื้นที่ปฏิบัติการจริง เป็นพื้นที่เรียนรู้

2. วัตถุประสงค์

เพื่อใช้กระบวนการวิจัยประเมินเพื่อการพัฒนา (Developmental Evaluation) เพื่อการบรรลุเป้าหมาย 4
 ด้าน คือ

- 1) การประเมินและพัฒนาองค์ความรู้ว่าด้วยความซับซ้อนของปัญหาความไม่เสมอภาคทางการศึกษา
 ของเด็กนอกระบบ (อาการ เหตุปัจจัยกำหนด ผล บทเรียน ข้อจำกัด ข้อดี/ข้อเสียของกิจกรรม/
 โครงการ ในการแก้ปัญหาคณาการศึกษาเด็กนอกระบบ)
- 2) ด้านพัฒนาศักยภาพกำลังคนที่รับผิดชอบหรือเกี่ยวข้องกับการศึกษาสำหรับเด็กนอกระบบ

- 3) ด้านการพัฒนารูปแบบ/กลไกเชิงระบบในการส่งเสริมความเสมอภาคทางการศึกษาให้กับเด็กนอกระบบ และ
- 4) การพัฒนาข้อเสนอแนะเชิงนโยบายสำหรับการขับเคลื่อนทั้งในระดับชาติและพื้นที่หรือบริบทเฉพาะ

3. ผลลัพธ์ที่ต้องการ

- 1) องค์กรควรรู้ว่าด้วยความซับซ้อนของลักษณะปัญหาเด็กนอกระบบการศึกษา และเหตุปัจจัย ตลอดจนปัญหา อุปสรรคที่ก่อให้เกิดข้อจำกัดในการดำเนินงานตามแนวทางการแก้ปัญหาที่มีอยู่
- 2) การพัฒนาศักยภาพของครูและบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาการศึกษาของเด็กนอกระบบ
- 3) แนวคิดเชิงทฤษฎีและเชิงปฏิบัติการและรูปแบบการแก้ปัญหาเชิงระบบ เพื่อสร้างความเสมอภาคทางการศึกษาของเด็กนอกระบบ ในบริบทต่าง ๆ กัน
- 4) ข้อเสนอเชิงนโยบาย ในการพัฒนาระบบและกลไก ในการสร้างโอกาสที่เป็นธรรม ในการศึกษาสำหรับเด็กนอกระบบ ที่สามารถนำไปใช้ในระดับประเทศและระดับพื้นที่

4. แนวคิดหลักในงานวิจัย

หลักคิดพื้นฐานของการประเมินเพื่อการพัฒนา คือ การมีสมมุติฐานว่าปัญหาสังคมต่างๆ ที่แก้ยังไม่สำเร็จ เพราะเป็นผลจากการมองข้ามความซับซ้อน ตกอยู่ในกับดักของการมองแบบเหตุเดี่ยว ผลเดี่ยว เส้นตรง การแก้ปัญหายากๆ ต้องเริ่มจากการใช้แนวคิดเชิงระบบ (systemic thinking) พร้อมทั้งจะทำงานบนวิถีคิดและกระบวนการที่ยืดหยุ่น มีพลวัตร ใช้การประเมินเป็นเครื่องมือในการเรียนรู้และสร้างกลไกป้อนกลับของผลการเรียนรู้สู่การปฏิบัติการ



การวิจัยครั้งนี้จึงมีลักษณะเป็นการขับเคลื่อนการแก้ปัญหา โดยเริ่มจากการวิเคราะห์ทบทวนให้เห็นธรรมชาติของปัญหาและวิธีการแก้ปัญหาที่เป็นอยู่ ด้วยสายตาใหม่ ตั้งคำถามกับสิ่งเดิม โดยเฉพาะการมองด้วยแนวคิดความซับซ้อนเชิงระบบ (complex adaptive system) การวิเคราะห์ทางออก พัฒนาเครื่องมือ/วิธีการระบบตามแนวคิดใหม่ ลงมือปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหา สรุปเป็นการเรียนรู้จากผลที่ได้ ไขปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นใหม่หรือยังคงอยู่ นำกลับมาสู่การวิเคราะห์ หาทางออก และ ปฏิบัติการใหม่ วนเป็นรอบ (feedback loop) ไปเช่นนี้ตลอดกระบวนการ

วิธีการวิจัยจะมีลักษณะเป็นกระบวนการ เป็นวงรอบ (loop) แต่ละวงรอบจะประกอบด้วยขั้นตอนคือ 1) การวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาเด็กนอกระบบการศึกษาของผู้เกี่ยวข้องและเยาวชน 2) การประเมินผลจุดอ่อน จุดแข็งของการดำเนินงานที่ผ่านมา 3) การวิเคราะห์ทางออกในระดับแนวคิดและกระบวนการ 4) การปฏิบัติการเพื่อแก้ปัญหาที่รวมการพัฒนาศักยภาพคนทำงานและการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ และ 5) การประเมินผลภาพรวมของกระบวนการทั้งหมดแล้วป้อนกลับเพื่อนำไปสู่การเริ่มวงรอบต่อไป ทั้งหมดเป็นไปตามกระบวนการประเมินเพื่อพัฒนา



ในทางปฏิบัติ กระบวนการทำงานจะเริ่มจากการวางเป้าหมาย กรอบคำถาม วัตถุประสงค์ และแนวทางการทำงานร่วมกับสถาบันวิจัยฯ กสศ. จากนั้นจึงเลือกกลุ่ม/องค์กร/โครงการที่จะร่วมเป็นภาคีในการทำงาน กระบวนการทำงานเช่นนี้จะอาศัยการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องในทุกขั้นตอน เป็นทั้งการปฏิบัติการเพื่อ

แก้ปัญหา และการพัฒนาศักยภาพไปพร้อมกัน โดยมีผลผลิตระหว่างทางและปลายทางคือองค์ความรู้ในปัญหาทางออก ในมิติต่างๆ โดยเฉพาะด้านระบบ กลไก และโครงสร้าง

การวิจัยจะใช้พื้นที่เป็นฐาน (area-based) เพื่อการเห็นภาพความเชื่อมโยงเชิงระบบของปัญหา เหตุปัจจัย และทางออก อันเป็นการทำงานด้วยกระบวนการเชิงระบบ (system approach) กลุ่มเป้าหมายในการวิจัยที่จะมีส่วนร่วมในการวิจัย จะประกอบด้วย 1) กลุ่มเด็ก/เยาวชนนอกระบบหรืออยู่ในภาวะเสี่ยงสูงต่อการหลุดออกจากระบบการศึกษา 2) บุคลากรที่เกี่ยวข้องกับเด็กโดยตรง คือผู้ปกครอง ครู หรือผู้ดูแลเด็ก นักพัฒนาครูข้างถนน และ 3) บุคลากรระดับนโยบาย/ผู้นำในระดับท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มเครือข่ายประชาสังคม ทั้งในพื้นที่และระดับสูงขึ้นไป

ในส่วนของเด็กและเยาวชนที่เป็นกลุ่มเป้าหมายหลักของการวิจัย จะพยายามให้ครอบคลุมเขตความรุนแรงของปัญหา โดยแบ่งเป็น 1) เด็กที่อยู่ในระบบปกติแต่มีความเสี่ยงสูงต่อการหลุดออกนอกระบบ 2) เด็กที่อยู่นอกระบบด้วยเงื่อนไขความไม่พร้อมทางครอบครัว ความยากจน การประกอบอาชีพ ฯลฯ และ 3) เด็กนอกระบบที่มีความเปราะบาง/ชายขอบ เช่น เร่ร่อน พิกการ มีปัญหาจากสถานภาพทางกฎหมาย ฯลฯ เป็นต้น การเข้าถึงเด็กกลุ่มที่หนึ่ง (เด็กเสี่ยงที่จะหลุดจากระบบการศึกษา) จะดำเนินการร่วมกับโรงเรียนในพื้นที่ศึกษาพื้นที่ละ 1-2 โรงเรียน โดยจะเลือกตามความพร้อมและความสนใจของโรงเรียน ส่วนกลุ่มที่สองและสาม (เด็กที่อยู่นอกระบบการศึกษา) จะทำงานผ่านกลไก กศน. เทศบาล/อบต. องค์กรเอกชน จำนวนเด็กพื้นที่ละ 30-50 กรณีศึกษา

5. พื้นที่ดำเนินการ

บนฐานคิดข้างต้น การวิจัยนี้จะเลือกพื้นที่การทำงานคือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นคือ เทศบาลขนาดใหญ่/เทศบาลเมือง จำนวน 4 พื้นที่ โดยมีเกณฑ์คือ 1) เป็นพื้นที่ที่มีนโยบาย/โครงการ หรือมีความสนใจในการพัฒนาการศึกษาทั้งในระบบที่เป็นทางการและนอกระบบที่เป็นทางการ รวมทั้งมีความสนใจที่จะร่วมในการวิจัย และ 2) เป็นพื้นที่ที่มีเครือข่ายคนทำงานเดิมที่ทำงานร่วมกัน พื้นที่วิจัยในโครงการนี้คือ เทศบาลเมืองฉะเชิงเทรา เทศบาลเมืองขอนแก่น เทศบาลเมืองนครสวรรค์ และอำเภอมวกศรีสนธิ

ทบทวนวรรณกรรม

เนื้อหาของรายงานในส่วนของการทบทวนวรรณกรรมนี้ จัดทำขึ้นเพื่อรวบรวมองค์ความรู้เบื้องต้นที่มิวิจัยใช้เป็นพื้นฐานในการขับเคลื่อนงาน ประกอบด้วย

1. การขับเคลื่อนความเสมอภาคทางการศึกษาของกองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา
2. นิยามความหมาย สถานการณ์ และการทำงานกับเด็กนอกระบบในต่างประเทศ
3. ปัจจัยที่ส่งผลต่อการหลุดจากระบบการศึกษา
4. การดูแลและให้การศึกษาแก่เยาวชนนอกระบบการศึกษา
5. การประเมินเพื่อการพัฒนา (Developmental Evaluation)
6. ระบบการศึกษาเพื่อความเสมอภาค

1. การขับเคลื่อนความเสมอภาคทางการศึกษาของกองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา

นับเนื่องจากการจัดตั้งกองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา (กสศ.) ภายใต้พ.ร.บ. กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา พ.ศ.2561 กสศ. ได้ให้การสนับสนุนการดำเนินงานโครงการต่างๆ มากกว่า 33 โครงการ (ดังตารางที่ 1) รวมทั้งงานวิจัยรูปแบบการดำเนินงาน เครื่องมือ และกระบวนการทางสังคมที่เป็นนวัตกรรมทางการศึกษาอีกหลายชิ้นงาน อาทิ นวัตกรรมระบบเทคโนโลยีและข้อมูลสารสนเทศเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา และข้อเสนอเชิงนโยบาย ที่สอดคล้องกับ 3 เป้าประสงค์สำคัญ คือ

- ผู้ด้อยโอกาสได้รับการช่วยเหลือ และมีโอกาสในการศึกษาพัฒนาตามศักยภาพ
- ครู และหน่วยจัดการเรียนรู้ทั้งในและนอกระบบได้รับการพัฒนาคุณภาพทั่วถึง
- ภาครัฐและสังคมมีแนวทางในการสร้างความเสมอภาคทางการศึกษาที่ได้ผลยิ่งขึ้น

ในห้วงเวลา 4 ปี ที่ผ่านมา⁵ กสศ. ได้วางทิศทางการสนับสนุนโครงการที่ดำเนินงานเพื่อเสริมสร้างและพัฒนาคุณภาพและประสิทธิภาพครูให้มีความสามารถในการจัดการเรียนการสอน สามารถพัฒนาเด็กและเยาวชนตามพื้นฐานและศักยภาพที่แตกต่างกัน โดยจัดให้มีการศึกษาวิจัยหรือค้นคว้าแนวทางในการพัฒนาครู ให้มีจิตวิญญาณของความเป็นครูมีคุณธรรม มีจริยธรรม มีความรู้และมีความสามารถในการจัดการเรียนการสอนและการพัฒนา ผู้เรียนเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในการศึกษาโดยมีแรงจูงใจที่เหมาะสม รวมถึงส่งเสริมหรือสนับสนุนให้มีการจัดตั้งสถาบันต้นแบบในการผลิตและพัฒนาครูขึ้นในระดับพื้นที่เป็นสำคัญ ควบคู่ไปกับการให้ทุนส่งเสริม สนับสนุน และให้ความช่วยเหลือผู้ขาดแคลนทุนทรัพย์และผู้ด้อยโอกาสให้ได้รับการศึกษา หรือพัฒนา เพื่อให้มีความรู้ความสามารถในการประกอบอาชีพตามความถนัด และมีศักยภาพที่จะพึ่งพาตนเองในการดำรงชีวิตได้ โดยเล็งเห็นความสำคัญของกลุ่มเป้าหมายตั้งแต่เด็กปฐมวัย เด็กและเยาวชนในระบบการศึกษาใน

⁵ รายงานผลการดำเนินงานกองทุนเสมอภาคทางการศึกษา ประจำปี 2561-1564

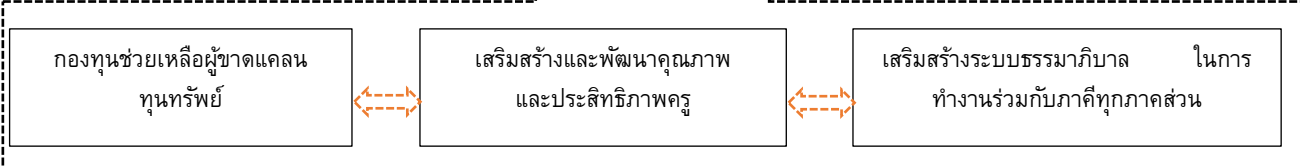
พื้นที่ห่างไกลและ/หรือด้อยโอกาส เด็กและเยาวชนนอกระบบการศึกษา และประชาชนวัยแรงงานที่ขาดแคลนทุนทรัพย์และด้อยโอกาส ทั้งนี้เมื่อพิจารณาการขับเคลื่อนงานของ กสศ. จะเห็นได้ว่ามีการใช้ 4 กลยุทธ์ขับเคลื่อนความเสมอภาคทางการศึกษาระดับพื้นที่ ได้แก่

- กลยุทธ์การสนับสนุนทุน ได้แก่ ทุนเสมอภาคทางการศึกษา ทุนพัฒนาอาชีพ ทุนสมเด็จพระกนิษฐา ทุนครูรัก(ษ์)ถิ่น
- กลยุทธ์พัฒนาระบบการศึกษาต้นแบบ และพัฒนาครู
- กลยุทธ์พัฒนาโรงเรียนระดับกลางในชนบท
- กลยุทธ์วิจัยและพัฒนาองค์ความรู้ และนวัตกรรม

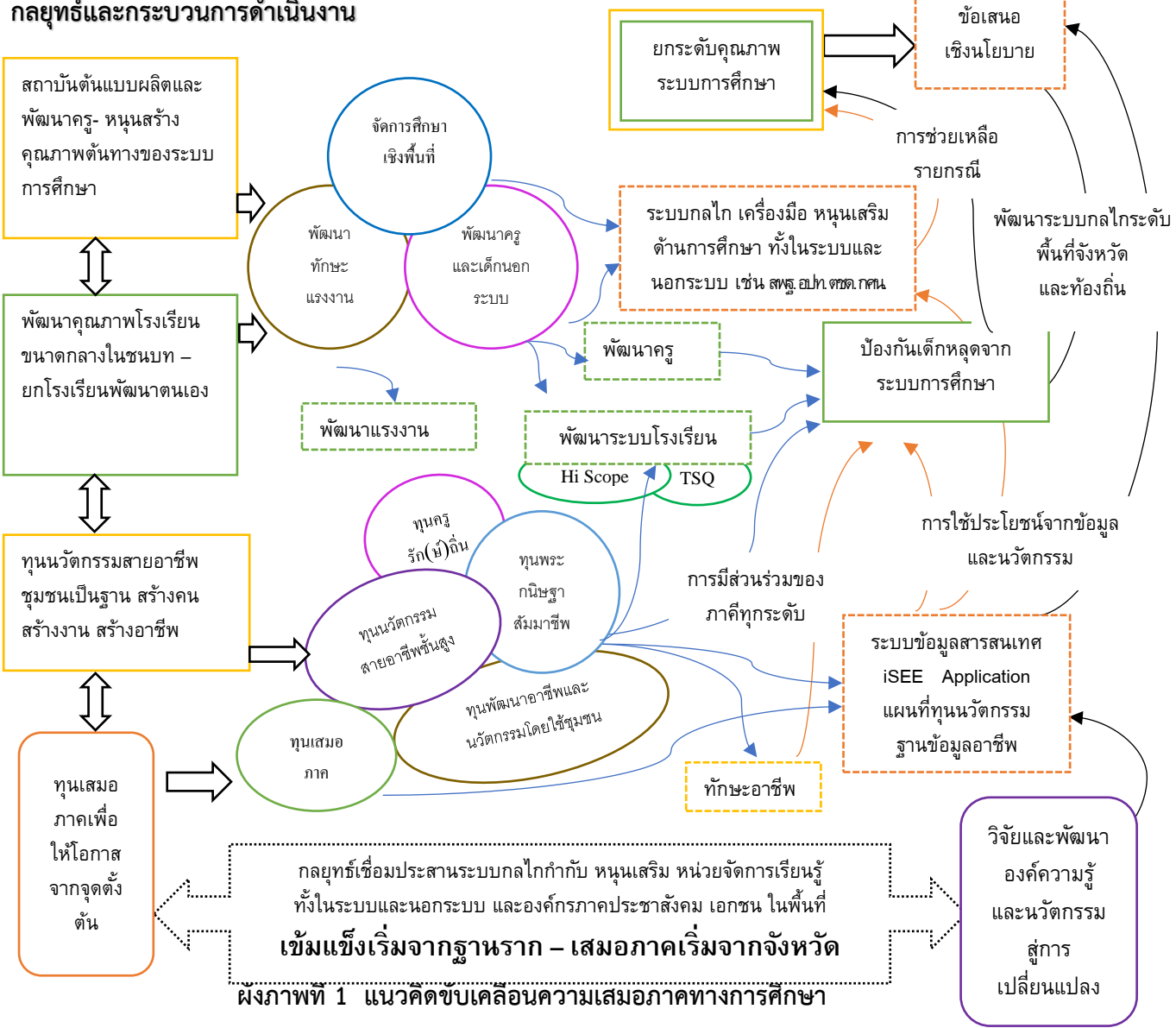
โดย กสศ. ยึดมั่นหลักการสำคัญคือ โอกาสทางการศึกษาและเรียนรู้คือสิทธิ เป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งยวดของประชาชนทุกคน อันจะส่งผลสืบเนื่องในระยะยาวต่อความเป็นอยู่ที่ดี เศรษฐฐานะ คุณค่าความเป็นมนุษย์ ตลอดจนเป็นคุณภาพมนุษย์ที่มีศักยภาพในการร่วมพัฒนาประเทศได้อย่างมั่นใจ และยั่งยืน นอกจากนี้ ยังตระหนักถึงการสร้างความเสมอภาคทางการศึกษามีลักษณะพลวัตหรือการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และจะจัดลำดับความสำคัญ รวมทั้งพิจารณาปรับปรุงแนวทางการดำเนินงานให้สอดคล้องกับบริบทอย่างสม่ำเสมอ สรุปลงได้ดังผังภาพที่ 1

**เด็ก เยาวชน และประชาชน ที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ หรือ ด้อยโอกาสทุกคน
มีโอกาสพัฒนาตนเองตามศักยภาพ และเข้าถึงการศึกษาที่มีคุณภาพ**

ปฏิรูปการศึกษา สร้างสังคมมีความ สงบสุข เป็นธรรม และมีโอกาสอันดีต่อกัน เพื่อขจัดความเหลื่อมล้ำ



กลยุทธ์และกระบวนการดำเนินงาน



ผังภาพที่ 1 แนวคิดขับเคลื่อนความเสมอภาคทางการศึกษา

หากพิจารณาระยะเวลาการให้การสนับสนุนโครงการของ กสศ. จะมีระยะเวลาอยู่ระหว่าง 1-3 ปี ขึ้นอยู่กับรูปแบบการดำเนินงานโครงการ หากเป็นโครงการที่มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาต้นแบบ และ/หรือ มาตรฐานการทำงานในหน่วยจัดการเรียนรู้ ซึ่งอาจมีงานวิจัยรองรับหรือดำเนินงานคู่ขนานอย่างเป็นระบบจะมีระยะเวลาดำเนินงานประมาณ 2-3 ปี สำหรับโครงการที่เป็นการพัฒนาศักยภาพครู/เด็ก/เยาวชน/แรงงาน จะมีระยะเวลาดำเนินงานประมาณ 1 ปี ครึ่ง ส่วนโครงการที่เป็นการให้ทุนการศึกษาจะมีระยะเวลาดำเนินงานประมาณ 1 ปี ซึ่งในรายงานผลการดำเนินงานของโครงการต่างๆ มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในพื้นที่ดำเนินงานสามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

- **ระดับบุคคล** ที่เป็นกลุ่มเป้าหมายเด็กและเยาวชนให้ลดการหลุดออกนอกระบบการศึกษา และมีโอกาสกลับเข้ามาเรียนต่อได้ตามศักยภาพ และ/หรือ พัฒนาศักยภาพต่อยอดในกลุ่มประชาชนวัยแรงงาน
- **ระดับชุมชน** เพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาให้เด็ก เยาวชน ประชาชน เช่น ครู และภาคีเครือข่าย มีเครื่องมือ/แนวคิด/วิธีการช่วยเหลือเด็ก เยาวชน ทั้งในระบบและนอกระบบอย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ
- **ระดับองค์กรในพื้นที่** เพื่อจัดระบบนิเวศเอื้อต่อการสร้างความเสมอภาคทางการศึกษาโดยหน่วยจัดการเรียนรู้ เช่น โรงเรียนสังกัด สพฐ. อปท. ตชด. กศน. ศพด. มีแนวทางในการจัดการเรียนรู้ และบริหารจัดการระบบที่ยืดหยุ่นสอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมาย และสถานการณ์ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา
- **ระดับระบบโครงสร้าง** คือ ระบบข้อมูลสารสนเทศ iSEE ที่เชื่อมโยงกับฐานข้อมูลขนาดใหญ่ของภาครัฐ 6 กระทรวง เพื่อเสริมสร้างระบบธรรมาภิบาลในการทำงานร่วมกับภาคีทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องกับการลดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาและขยายผลไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านต่างๆ ของเด็กและเยาวชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

อย่างไรก็ตาม หากจะพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับกลุ่มเด็ก เยาวชน และประชาชนวัยแรงงานที่ด้อยโอกาส พบว่าสามปีแรกของการดำเนินงานมีการแบ่งกลุ่มอิงตามระบบการศึกษา ตามช่วงอายุ และสภาพปัญหาเรื่องทุนทรัพย์ เช่น เด็กเล็ก (อายุ 0-2 ปี) ที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ เด็กก่อนวัยเรียน (อายุ 3-5 ปี) ที่ขาดทุนทรัพย์ เด็กก่อนวัยเรียน (อายุ 3-5 ปี) นอกระบบการศึกษา เด็กนักเรียนขาดทุนทรัพย์ เด็กนอกระบบ (อายุ 6-14ปี) เด็กที่ไม่เรียนต่อหลังจบ ม.ต้น (อายุ15-17ปี) นักเรียนมัธยมปลาย-ปวส.(อายุ 15-17ปี) ยากจน แรงงาน (อายุ18-25ปี) ที่ต้องการพัฒนาทักษะ และแรงงานด้อยโอกาส (อายุ18ปี ขึ้นไป) ซึ่งส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นการป้องกันไม่ให้เกิดหลุดจากระบบการศึกษา และ/หรือ ได้กลับเข้ามาในระบบการศึกษาอีกครั้ง โดยในปีถัดมาจากรายงานประจำปี 2564 กสศ. ได้มีการจำแนกเด็กและเยาวชนนอกระบบการศึกษาตามสภาพปัญหาที่ได้รับ การช่วยเหลือผ่านโครงการต่างๆ โดยเฉพาะ **โครงการจัดสรรเงินอุดหนุนนักเรียนยากจนพิเศษแบบมีเงื่อนไข** (ทุนเสมอภาค) และ **โครงการจัดการศึกษาเชิงพื้นที่เพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา** ซึ่งแบ่งออกได้เป็น 15 กลุ่ม ได้แก่ 1) เด็กยากจน 2) เด็กเปราะบาง (เด็กที่มีพฤติกรรมเสี่ยง/เด็กบนท้องถนน) 3) เด็กชาติพันธุ์ 4) เด็ก

ในระบบการศึกษาทางเลือก (เช่น ศูนย์การเรียนรู้) 5) เด็กในกระบวนการยุติธรรม 6) เด็กที่ใช้แรงงาน 7) คนไทยพลัดถิ่น/เด็กที่มีปัญหาด้านสิทธิสถานะ 8) เด็กที่ประสบปัญหาเฉพาะอื่น (เกษตรกรรม/ศิลปวัฒนธรรม/ชุมชนเมือง) 9) เด็กพิเศษทางร่างกาย/จิตใจ 10) เด็กครอบครัวแห่งกลาง 11) เด็กท้องไม่พร้อม 12) เด็กกำพร้า 13) เด็กที่ได้รับผลกระทบจากสาธารณภัย 14) เด็กเคลื่อนย้ายตามครอบครัว (internal migration) และ 15) เด็กและเยาวชนที่ได้รับผลกระทบจากความรุนแรงทางเพศ นอกจากนี้ ยังขยายเพิ่มเติมถึงกลุ่มเป้าหมายเยาวชนในระดับอุดมศึกษาอีกด้วย แสดงให้เห็นว่า กสศ. ให้ความสำคัญถึงบริบททางสังคม วิถีชีวิต และสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นกับเด็กแต่ละกลุ่ม คุุณานไปกับกระบวนการระบบส่งต่อดูแลช่วยเหลือนักเรียนตามเส้นทางระบบหลักประกันโอกาสทางการศึกษา (Age Line) เพื่อส่งเสริมสนับสนุนโอกาสในการเข้าถึงการศึกษาของเด็กและเยาวชนวัยเรียนที่ครอบคลุมมิติสุขภาพ มิติพฤติกรรม และมิติการเรียนรู้

แม้ว่าจะมีความพยายามแบ่งกลุ่มย่อยเด็ก เยาวชน และประชาชน เพื่อให้ได้รับผลประโยชน์สูงสุด จากการทำงานโครงการ หลายครั้งมักพบว่า การแก้ปัญหาให้กับเด็กแต่ละกลุ่มยังไม่ตรงจุด หรือเป็นการแก้ปัญหาหนึ่งเพื่อสร้างอีกปัญหาหนึ่งให้เกิดขึ้นได้ ดังนั้น จึงเป็นความท้าทายของคนทำงานในการแก้ไขปัญหาได้อย่างเหมาะสมกับแต่ละกลุ่ม ถ้าหากยังไม่เข้าใจและตระหนักถึงความซับซ้อนของปัญหาที่มีอยู่ในตัวเด็กแต่ละคน และอาจไม่สามารถแยกออกเป็นกลุ่มต่างๆ ได้อย่างเด็ดขาดชัดเจน เพราะเด็ก เยาวชน และประชาชนด้อยโอกาส ต่างมีการเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัยที่ไม่หยุดนิ่งในสภาพสังคมปัจจุบัน รวมถึงคนทำงานเองก็อยู่ในสถานะของการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัตรเช่นกัน

ดังนั้น การยกระดับดำเนินงานเพื่อมุ่งเป้าหมาย “ผลงานที่มีศักยภาพที่สำเร็จได้จริง” ตามกลยุทธ์การดำเนินงานในระยะสามปีที่สอง (ปี 2565–2567) ของ กสศ. ที่ให้ความสำคัญอย่างยิ่งกับการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ (System Change) ทั้งระดับนโยบายการศึกษาของประเทศไปจนถึงระบบงาน (working model) ระดับหน่วยงาน เช่น โรงเรียน สถานศึกษา องค์กรชุมชนท้องถิ่น และอาจรวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงของหน่วยครอบครัวด้วย เพราะล้วนเป็นปัจจัยที่ส่งผลทำให้กลุ่มเด็กและเยาวชนทั้งในและนอกระบบการศึกษา ในการเข้าถึงการศึกษา (learning access) มีผลลัพธ์การเรียนรู้ (learning outcome) และมีโอกาสการศึกษาทางเลือก (alternative education) ได้ตามศักยภาพสมดังปณิธานของ กสศ. ซึ่งจำเป็นต้องสร้างความเข้าใจให้กับคนทำงานทุกระดับในทุกภาคส่วนได้ย้อนกลับมาทบทวนถึงประเด็นเหล่านี้

- 1) ความเข้าใจ “ความซับซ้อนของปัญหา” ที่มีอยู่ในตัวเด็กแต่ละคนอย่างถ่องแท้ และเชื่อมโยงกับระบบโครงสร้างทางสังคม เพื่อค้นหาจุดคานงัดในการแก้ไขปัญหา
- 2) การได้ลงมือปฏิบัติกับ “จุดคานงัด” อย่างมีหลักวิชาการที่ปฏิบัติจริงและสร้างการเปลี่ยนแปลงได้ ที่อาจต้องลงมือทำในหลายจุดไปควบคู่กันด้วยใจที่มุ่งมั่น อดทน และพร้อมให้โอกาส ปรับเปลี่ยนได้เสมอ
- 3) การเชื่อมโยงเครือข่ายที่มีส่วนเกี่ยวข้องได้เข้ามาร่วมแก้ไขปัญหามาในแต่ละจุดคานงัดของเด็กแต่ละคนได้อย่างครอบคลุมมิติการศึกษา สุขภาพ สังคม และคุณค่าความหมายในตน

ตารางที่ 1 ทิศทางการสนับสนุนโครงการ ของ กศส. ช่วงปี 2561-2564

ปี 2561	ปี 2562	ปี 2563	ปี 2564
<p>1.โครงการจัดสรรเงินอุดหนุนนักเรียนยากจนพิเศษแบบมีเงื่อนไขสถานศึกษาสังกัด สพฐ. ประจำปีการศึกษา 2561</p> <p>2.โครงการพัฒนาสถาบันต้นแบบด้านการพัฒนาคุณภาพเด็กปฐมวัย เพื่อสร้างความเสมอภาคทางการศึกษา</p> <p>3.โครงการสร้างโอกาสทางการศึกษาสำหรับนักเรียนในพื้นที่ห่างไกลเป็นครูรุ่นใหม่เพื่อพัฒนาคุณภาพโรงเรียนของชุมชน</p> <p>4.โครงการพัฒนาครูและโรงเรียนเพื่อยกระดับคุณภาพการศึกษาอย่างต่อเนื่อง (School Quality Improvement Project)</p> <p>5.โครงการทุนนวัตกรรมสายอาชีพชั้นสูง</p> <p>6.โครงการพัฒนาระบบทดลองการพัฒนาทักษะแรงงานที่ขาดแคลนทุนทรัพย์และด้อยโอกาส</p> <p>7.โครงการจัดการศึกษาเชิงพื้นที่เพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา</p>	<p>1.โครงการจัดสรรเงินอุดหนุนนักเรียนยากจนพิเศษแบบมีเงื่อนไข</p> <p>2.โครงการจัดการศึกษาเชิงพื้นที่เพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา</p> <p>3.โครงการทุนนวัตกรรมสายอาชีพชั้นสูง</p> <p>4.โครงการพัฒนาสถาบันต้นแบบด้านการพัฒนาคุณภาพเด็กปฐมวัยเพื่อสร้างความเสมอภาคทางการศึกษา</p> <p>5.โครงการสร้างโอกาสทางการศึกษาสำหรับนักเรียนในพื้นที่ห่างไกลเป็นครูรุ่นใหม่เพื่อพัฒนาคุณภาพโรงเรียนของชุมชน (ครูรัก(ษ์)ถิ่น)</p> <p>6.โครงการทุนพัฒนาเต็มศักยภาพสายอาชีพ “ทุนพระกนิษฐาสัมมาชีพ”</p> <p>7.โครงการพัฒนาครูและโรงเรียนเพื่อยกระดับคุณภาพการศึกษาอย่างต่อเนื่อง</p> <p>8.โครงการการพัฒนาทักษะการคิดวิเคราะห์ สร้างสรรค์ในโรงเรียนเพื่อความเสมอภาคในการเติบโตเป็นแรงงานคุณภาพยุค 4.0 ของเยาวชนไทย</p> <p>9.โครงการพัฒนาระบบทดลองการพัฒนาทักษะแรงงานที่ขาดแคลนทุนทรัพย์และด้อยโอกาส</p>	<p>การช่วยเหลือเด็ก ปฐมวัย และเด็กและเยาวชนนอกระบบการศึกษา</p> <p>1.โครงการจัดการศึกษาเชิงพื้นที่เพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา</p> <p>การสนับสนุนเด็กและเยาวชนที่ขาดแคลนทุนทรัพย์</p> <p>2.โครงการจัดสรรเงินอุดหนุนนักเรียนยากจนพิเศษแบบมีเงื่อนไข “ทุนเสมอภาค”</p> <p>3.โครงการทุนนวัตกรรมสายอาชีพชั้นสูง</p> <p>4.โครงการทุนพัฒนาเต็มศักยภาพสายอาชีพ “ทุนพระกนิษฐาสัมมาชีพ”</p> <p>5.โครงการสร้างโอกาสทางการศึกษาสำหรับนักเรียนในพื้นที่ห่างไกลเป็นครูรุ่นใหม่เพื่อพัฒนาคุณภาพโรงเรียนของชุมชน(ครูรัก(ษ์)ถิ่น)</p> <p>การส่งเสริมแรงงานด้อยโอกาสที่ต้องการพัฒนาทักษะ</p> <p>6.โครงการพัฒนาทักษะแรงงานที่ขาดแคลนทุนทรัพย์และด้อยโอกาสที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน</p> <p>การพัฒนาครู โรงเรียน และสถานศึกษา</p> <p>7.โครงการสนับสนุนการพัฒนาครู และเด็กนอกระบบการศึกษา</p>	<p>เด็กปฐมวัย เด็ก เยาวชนนอกระบบการศึกษา และประชากรวัยแรงงาน</p> <p>1.โครงการจัดการศึกษาเชิงพื้นที่เพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา</p> <p>2.โครงการพัฒนาทักษะแรงงานขาดแคลนทุนทรัพย์ และด้อยโอกาสที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน</p> <p>3.โครงการสนับสนุนการพัฒนาครูและเด็กนอกระบบการศึกษา</p> <p>เด็กและเยาวชนในระบบการศึกษา</p> <p>ทุนเสมอภาค</p> <p>4.โครงการจัดสรรเงินอุดหนุนนักเรียนยากจนพิเศษแบบมีเงื่อนไข</p> <p>5. ทุนนวัตกรรม: โครงการทุนนวัตกรรมสายอาชีพชั้นสูง</p> <p>6. ทุนพระกนิษฐาสัมมาชีพ: โครงการทุนพัฒนาเต็มศักยภาพสายอาชีพ</p> <p>นักศึกษาครู ครู และสถานศึกษา</p> <p>7. ทุนครูรัก(ษ์)ถิ่น : โครงการสร้างโอกาสทางการศึกษาสำหรับนักเรียนในพื้นที่ห่างไกล เป็นครูรุ่นใหม่เพื่อพัฒนาคุณภาพโรงเรียนของชุมชน</p> <p>8.โรงเรียนพัฒนาตนเอง: โครงการพัฒนาครูและโรงเรียนเพื่อยกระดับคุณภาพการศึกษาอย่างต่อเนื่อง</p> <p>งานวิจัยและนวัตกรรมด้านการศึกษา</p>

ปี 2561	ปี 2562	ปี 2563	ปี 2564
		<p>8.โครงการพัฒนาครูและโรงเรียน เพื่อยกระดับคุณภาพการศึกษาอย่างต่อเนื่อง (TSQP)</p> <p>การวิจัยและนวัตกรรมด้านการศึกษา</p> <p>9.โครงการวิจัยและนวัตกรรมด้านการศึกษา</p>	<p>งานวิจัยและนวัตกรรม รวม 33 ชิ้นงาน แบ่งเป็น 3 ประเภท ได้แก่</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) นวัตกรรมระบบเทคโนโลยีและข้อมูลสารสนเทศเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา 9 ชิ้น 2) การวิจัยและประเมินผล 13 ชิ้น 3) การพัฒนาเครือข่ายการใช้ประโยชน์จากนวัตกรรมและการจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบาย 11 ชิ้น

2. นิยามความหมาย สถานการณ์ และการทำงานกับเด็กนอกระบบในต่างประเทศ

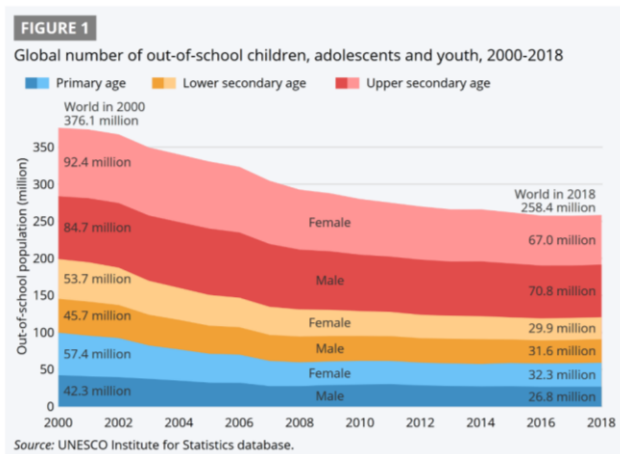
นิยามความหมาย “เด็กนอกระบบ”

คำว่า “เด็กนอกระบบ” ถูกเรียกขานและให้คำนิยามหลากหลายตามบริบทของแต่ละสังคม ในต่างประเทศมีชื่อเรียกเด็กกลุ่มนี้แตกต่างกัน เช่น

- ปฏิญญาอาเซียนว่าด้วยการสร้างเสริมความเข้มแข็งด้านการศึกษาให้กับเด็กและเยาวชนตกหล่น (ASEAN Declaration on Strengthening Education for Out-of-School Children and Youth - OOSCY) ใช้คำว่า “เด็กตกหล่น” โดยตามนิยามนี้ ในภูมิภาคอาเซียนจะมีเด็กและเยาวชนที่ตกหล่นจากระบบการศึกษากว่า 1 ล้านคน ซึ่งรวมถึงเด็กและเยาวชนที่ไม่สามารถเข้าถึงการศึกษา เช่น เด็กและเยาวชนที่ไม่ได้เข้าเรียน เข้าเรียนแล้วไม่ไปเรียน และเด็กที่ออกจากการเรียนกลางคัน
- นิยามโดยมหาวิทยาลัยออกฟอร์ด ในบริบทของประเทศอังกฤษของเด็กนอกระบบ หรือเด็กนอกระบบการศึกษา (Drop-out from education) ตามนิยามของ Edwards and Stamou (2014) สอดคล้องกับนิยามของ UNICEF (2015) โดยแบ่งได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1) เด็กและเยาวชนที่ยังอยู่ในระบบการศึกษาแต่ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนการสอนที่จัดไว้ อาจด้วยความไม่พร้อมหรือขาดอุปกรณ์ อยู่ในสถานะ “เข้าเกียร์ว่าง” (Not learning / disengaged) 2) นักเรียนที่ไม่ได้เข้ารับการการศึกษาที่จัดไว้ หรือไม่สามารถรับการจัดการศึกษาในระบบแบบเต็มเวลา (Not enrolled / not receiving full-time provision) และ 3) นักเรียนที่ถูกกีดกันจากระบบโรงเรียน หรือออกจากโรงเรียนกลางคัน (Dropping out / excluded) ซึ่ง Edwards and Stamou (2014) กล่าวว่าสาเหตุของทั้งสามข้อเกี่ยวพันอย่างลึกซึ้งกับความเหลื่อมล้ำในสังคมในรูปแบบต่างๆ และการหลุดออกจากระบบการศึกษานั้น ส่งผลกระทบทางลบแก่เยาวชนหลายมิติในระยะยาว
- คำเรียกอีกหนึ่งอย่างที่ถูกใช้เพื่อกล่าวถึงเด็กนอกระบบคือ NEETs (Not in Education, Employment or Training) ซึ่งองค์การแรงงานระหว่างประเทศ ได้นิยามไว้ว่าหมายถึงเยาวชนอายุตั้งแต่ 15-24 ปี ที่ไม่ได้อยู่ในระบบการศึกษา ไม่อยู่ในตลาดแรงงาน และไม่อยู่ในช่วงรับการฝึกอบรมอาชีพ (ILO & SIDA Partnership On Employment, 2019) โดยสาเหตุและปัจจัยของกลุ่ม NEET มีความหลากหลายมาก และแตกต่างกันไปในแต่ละบริบท โดยอาจแบ่งได้กว้างๆ เป็นกลุ่มที่ขาดโอกาสในการศึกษาและมีภาวะครอบครัว กับกลุ่มที่ขาดแรงจูงใจในการศึกษาหรือหางานทำ

สถานการณ์เด็กนอกระบบในต่างประเทศ

รายงานของยูเนสโกจากการใช้วิธีการสำรวจแบบใหม่ในปี 2019 พบว่า มีจำนวนเด็กและเยาวชนนอกระบบการศึกษาประมาณ 258.4 ล้านคนทั่วโลก (UNESCO, 2019) จากปัจจัยหลักคือความยากจนและการไม่สามารถเข้าถึงการศึกษาได้ โดยพบว่ากว่าครึ่งอยู่ในวัยรุ่นตอนปลาย ช่วง 15 – 17 ปี เป็นจำนวนกว่า 138 ล้านคน (ร้อยละ 53) เนื่องจากต้องการทำงานหารายได้ และการศึกษาระดับมัธยมปลายในหลายประเทศไม่ใช่ภาคบังคับ ในขณะที่จำนวนเด็กนอกระบบในวัยประถมศึกษาช่วงอายุ 6-11 ปีอยู่ที่ 59 ล้านคน (ร้อยละ 23) และวัยรุ่นตอนต้นอายุ 12-14 ปี อยู่ที่ 62 ล้านคน (ร้อยละ 24)



ผลสำรวจขององค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO & SIDA Partnership On Employment, 2019) รายงานว่า ในปี 2020 มีจำนวนของ NEETs อยู่ที่ ร้อยละ 22.4 ของประชากรในวัย 15-24 ปี ประชากรกลุ่มนี้มีจำนวนมากในกลุ่มประเทศรายได้ปานกลางในระดับต่ำ และพบว่าประชากรกลุ่มนี้โดยมากมีฐานะยากจน ได้รับการศึกษาน้อย หรือมีความพิการ ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้ไม่สามารถหลุดพ้นจากสภาวะนี้ได้ และมีโอกาสที่จะกลายเป็นประชากรนอกระบบการศึกษาและการทำงานอย่างถาวร นอกจากนี้ ในหลายประเทศพบว่าเพศเป็นตัวแบ่งสำคัญ เช่น ในประเทศอียิปต์ คอสตาริกา และประเทศอินเดีย ซึ่งผู้หญิงอายุน้อยจำนวนมากไม่อยู่ในระบบการศึกษาหรือการทำงานเพราะต้องรับผิดชอบดูแลครอบครัว ในขณะที่ NEET ชายมักเป็นกลุ่มที่มีการศึกษาและฐานะดีกว่า ซึ่งการแก้ปัญหาด้วยการจัดการศึกษาให้กับผู้หญิงช่วยลดจำนวน NEET กลุ่มนี้ในประเทศอียิปต์และคอสตาริกาได้ อย่างไรก็ตาม ในประเทศอินเดียจำนวนเยาวชนหญิงที่เข้าระบบการทำงานไม่เพิ่มขึ้นแม้ว่าจะมีตัวเลขการเข้ารับการศึกษาเพิ่มขึ้นถึงเกือบสองเท่า

3. ปัจจัยที่ส่งผลต่อการหลุดจากระบบการศึกษา

รายงานการหลุดออกนอกระบบการศึกษาของเด็กและเยาวชน หรือการไม่ได้เข้าสู่ระบบตั้งแต่เริ่มต้นนั้น มาจากปัจจัยหลายประการที่มีความเกี่ยวโยงกัน และเด็กจำนวนมากออกจากโรงเรียนจากปัจจัยที่เกิดขึ้นพร้อมกันในสี่มิติ (UNICEF, 2018) ประกอบด้วย

1. ปัจจัยด้านสังคมและวัฒนธรรม ประกอบด้วย

- อิทธิพลของแนวคิด และการจัดการศึกษาแบบดั้งเดิม
- ครอบครัวของเด็กมีขนาดใหญ่ และมีลูกจำนวนมาก
- ผู้ปกครองไม่เล็งเห็นความสำคัญของการศึกษา
- ผู้ปกครองไม่ยอมให้เด็กไปโรงเรียน
- การตั้งครรภ์ในวัยรุ่น
- วัฒนธรรมเจ้าสาวอายุน้อย
- เด็กมีความพิการและปัญหาสุขภาพ

2. ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ประกอบด้วย

- ความยากจนในครัวเรือน
- ครอบครัวขาดความมั่นคงด้านอาหาร
- การกำพร้าพ่อแม่ สูญเสียผู้ปกครอง และขาดแหล่งสนับสนุนต้นทุนในชีวิต
- การใช้แรงงานเด็ก

3. ปัจจัยด้านโรงเรียน

- โรงเรียนมีคุณภาพไม่ได้มาตรฐาน
- จำนวนโรงเรียนและครูไม่เพียงพอต่อการดูแลนักเรียน
- บุคลากรหาผลประโยชน์ทางการเงินจากสิ่งทีนักเรียนควรได้รับ
- การล่วงละเมิดทางเพศในโรงเรียน อันนำมาซึ่งความหวาดระแวง และความรู้สึกอับอาย
- การกลั่นแกล้ง (Bullying)
- การลงโทษนักเรียน และการที่นักเรียนไม่ยอมรับการตักเตือน หรือข้อกำหนดด้านระเบียบวินัย
- ระยะทางระหว่างบ้านและโรงเรียน รวมถึงความรู้สึกห่างเหินต่อโรงเรียน

4. ปัจจัยด้านการเมือง

- นโยบายและแนวปฏิบัติทางการศึกษาไม่ถูกนำมาใช้

- การทำงานของกระทรวงศึกษาธิการยังไม่เพียงพอต่อความต้องการ
- การขาดแคลนเงินทุนสนับสนุน

ปัจจัยเหล่านี้มีความเชื่อมโยงกัน ดังนั้นข้อเสนอแนะในการแก้ไขปัญหาแบบแยกส่วน แม้จะมาจากฐานข้อมูลเชิงประจักษ์ มักจะไม่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง เนื่องจากขาดการวางเป้าหมายในภาพใหญ่ และการลำดับความสำคัญของปัญหา (p.36)

ในทำนองเดียวกัน ศูนย์วิจัย Center for Promise (2015) ทำการวิเคราะห์ผลการวิจัยที่ผ่านมา ได้พบว่าการหลุดออกจากระบบการศึกษาในระดับมัธยมปลายของนักเรียนคนหนึ่งนั้น เป็นผลมาจากปัจจัยเสี่ยงที่แบ่งออกไปเป็นสี่ด้าน ปัจจัยดังกล่าวประกอบด้วย

1. ด้านพฤติกรรมและคุณลักษณะส่วนบุคคล เช่น ขาดความถนัดในการเรียนในระบบ ขาดการมีส่วนร่วมในชั้นเรียน มีหน้าที่ต้องรับผิดชอบที่เกินกว่าวัย การมีประสบเหตุการณ์ฝังใจในวัยเด็ก ปัญหาสุขภาพจิตจากความรุนแรงหรือสภาวะบีบคั้นต่อเนื่อง หรือการใช้วิธีการหนีปัญหาและลดความกังวลด้วยการโดดเรียนและใช้ยาเสพติด เคยถูกล้อออกหรือพักการเรียน
2. ด้านครอบครัว รวมถึงโครงสร้างครอบครัว ต้นทุนทางเศรษฐกิจและสังคม ทักษะคติ ความคาดหวังของผู้ปกครอง การขาดการดูแลเอาใจใส่ในการเลี้ยงดู การไม่มีบ้านอยู่ การย้ายบ้าน การมีลูกในช่วงวัยรุ่น
3. ด้านโรงเรียน เช่น การคาดหวังต่อเด็กบางกลุ่มด้วยมาตรฐานที่ต่ำกว่า การกีดกันเด็กบางกลุ่มทั้งในเชิงนโยบายและเชิงปฏิบัติ รวมถึงบรรยากาศของโรงเรียนที่ไม่ใช่พื้นที่ปลอดภัย
4. ด้านเพื่อน เช่น เพื่อนออกจากโรงเรียน หรือมีเพื่อนที่พฤติกรรมที่นอกเหนือจากกฎเกณฑ์

ในปัจจัยเหล่านี้ หากเด็กต้องเผชิญหลายด้านพร้อมกัน ความเสี่ยงที่จะหลุดออกจากระบบจะยิ่งสูงขึ้นจากการศึกษาในวัยรุ่นในสหรัฐอเมริกาที่ผ่านการทำแบบสอบถาม 96 ข้อ ร่วมกับการสัมภาษณ์แบบกลุ่มและแบบเดียวกับกลุ่มเป้าหมาย 2,830 คน 102 คน และ 42 คน ตามลำดับ พบว่าเด็กวัยรุ่นต้องก้าวข้ามอุปสรรคจำนวนมากก่อนจะสามารถจบการศึกษา โดย 7 ข้อหลักประกอบด้วย 1) การถูกล้อออกหรือพักการเรียน 2) การมีลูก 3) เพื่อนส่วนใหญ่หลุดออกจากระบบการศึกษา 4) ปัญหาสุขภาพจิต 5) ขาดความพร้อม 6) เคยผ่านสภาวะไร้บ้าน และ 7) การเปลี่ยนที่อยู่ โดยเด็กที่ไม่จบการศึกษารายงานว่าพบอุปสรรคอย่างน้อย 5 ข้อ จาก 7 ข้อ ซึ่งมากกว่ากลุ่มที่จบการศึกษาเกือบสองเท่า (p.17)

ทั้งนี้ ผลการวิจัยพบว่า หากเด็กมีความสัมพันธ์ในชีวิตที่ดี คือมีผู้ใหญ่ในชีวิตที่คอยรับฟังและช่วยแก้ไข ปัญหา เป็นที่พึ่งทางจิตใจในเวลาที่ต้องการ คอยตั้งคำถามกับสิ่งที่เด็กทำและกระตุ้นให้ตั้งเป้าหมายเชิงบวก ความสัมพันธ์ที่เด็กมีจะทำให้เด็กเรียนรู้ที่จะ “ล้มแล้วลุก” หรือฟื้นตัวจากปัญหาได้ (resilience)

และเพิ่มโอกาสที่เด็กสามารถจบการศึกษาได้โดยไม่ถูกชักจูงไปยังพฤติกรรมทางลบ (p.11) และ **ความสัมพันธ์ที่ดีที่มีความต่อเนื่องจากผู้ใหญ่หนึ่งคน จะสามารถเป็นหลักยึดให้เด็กเพื่อขยายให้เกิดความสัมพันธ์ใหม่ๆ ได้** (p.31) การมีพื้นที่ทางจิตใจจากความสัมพันธ์ที่ดี พร้อมกับการสนับสนุนอื่นๆ เช่น ที่อยู่อาศัย อาหาร การยกระดับคุณภาพชีวิต และโอกาสในการสร้างตัวตนและใช้ศักยภาพของตนเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น จะช่วยลดทอนผลกระทบของปัจจัยด้านลบในชีวิตของเด็กได้

อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์เชิงบวกที่มีผลต่อการจบการศึกษาจะอยู่ในรูปแบบที่แตกต่างกันไป และอาจส่งผลน้อยลงหากเด็กมีปัญหาซับซ้อนที่รุนแรง อยู่ในสภาพแวดล้อมที่เป็นพิษ และอาจต้องใช้การช่วยเหลือเฉพาะนอกเหนือจากการดูแลของโรงเรียนและครอบครัว เช่นเดียวกับการจัดกิจกรรมเพื่อเยาวชนในเชิงแนะแนวทั้งแบบเดี่ยวหรือแบบกลุ่ม (youth-focused interventions) ที่โดยรวมแล้วส่งผลทางบวก แต่ไม่มากนัก เนื่องจากอาจไม่สามารถเข้าถึงเด็กได้ทุกคน จากข้อจำกัดต่างๆ ที่จะสานสายสัมพันธ์ที่มีคุณภาพกับเด็กจำนวนมาก รวมถึงการที่เด็กบางคนอาจเข้าไม่ถึงความสัมพันธ์ในลักษณะนี้เพราะขาดความไว้วางใจต่อผู้ใหญ่ โดยตัวอย่างของปัญหาซับซ้อน เช่น กรณีตัวอย่าง การที่เด็กสูญเสียบิดาจากการเสพยาเกินขนาด เด็กมีมารดาที่มีภาวะซึมเศร้า และการเติบโตโดยย้ายไปมาระหว่างสถานดูแลเด็กกำพร้า หรือกรณีอื่นๆ ของเด็กที่พบกับความรุนแรงในครอบครัว เป็นต้น

นอกจากสองตัวอย่างการศึกษาที่กล่าวไปแล้ว ข้อมูลจากการศึกษาในบริบทที่ต่างกันมีความสอดคล้องกับปัจจัยข้างต้น เช่น การศึกษาตัวอย่างจากประเทศกานา (Hunt, 2010) พบว่าความยากจนเป็นสาเหตุหลักของการหลุดออกจากระบบการศึกษา โดยการเข้าชั้นเรียนค่อยๆ น้อยครั้งลงเรื่อยๆ จากการต้องทำงานในบางฤดูกาล ประกอบกับการที่ครูที่ไม่มีเวลาดูแลหรือมีทัศนคติที่ไม่เอื้อเพื่อต่อเด็กกลุ่มนี้ นำไปสู่การไม่ให้ผ่านชั้น ซึ่งการเรียนช้าขึ้นในอายุที่มากขึ้นก็เป็นอีกปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การออกกลางคัน ในหลายโรงเรียนได้พยายามวิเคราะห์ให้นักเรียนรายบุคคล และใช้วิธีการเรียนที่ยืดหยุ่น โดยอนุญาตให้นักเรียนลาหยุดในฤดูเก็บเกี่ยว พร้อมสนับสนุนค่าเทอม อาหารและอุปกรณ์การเรียน ปัญหาเดียวกันเกิดขึ้นในประเทศจีน (Yi et al., 2012) จากการสำรวจข้อมูลนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 จำนวน 7,800 คน ใน 46 โรงเรียนในปี 2009-2010 พบว่าร้อยละ 14 ของนักเรียนที่เข้าเรียนในระดับชั้นมัธยมหนึ่งออกจากโรงเรียนภายในสองปีต่อมา แม้ว่าจะเป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานและมีมาตรการลดค่าเทอม โดยเฉพาะนักเรียนที่มาจากครอบครัวยากจน มีอายุมากกว่าเพื่อนร่วมชั้น ผลการเรียนไม่ดี หรือพ่อแม่มีปัญหาสุขภาพ

ปัจจัยการออกจากระบบการศึกษาที่ต่างกันนั้น ส่งผลต่อชีวิตวัยทำงานที่ต่างกันด้วย การศึกษาของ Bjerk (2012) เปรียบเทียบชีวิตของนักเรียนที่จบการศึกษาและนักเรียนที่ออกกลางคันในช่วงอายุสี่สิบตอนต้นในด้านการมีงานทำและแนวโน้มการก่ออาชญากรรม พบว่านักเรียนที่ลาออกกลางคันมีความแตกต่างกันแยกได้เป็นสองกลุ่ม ได้แก่ 1) **กลุ่มที่ถูกรู้สึกว่าคุณ “ดึง” ออกจากระบบการศึกษา** เช่น ออกจากโรงเรียนเพื่อ

ทำงานหรือดูแลครอบครัว และ 2) กลุ่มที่ถูก “ผลัก” ออกจากระบบการศึกษา เช่น ถูกไล่ออก ไม่ชอบโรงเรียน เรียนไม่ดี หรือต้องย้ายโรงเรียน พบว่ากลุ่มแรกมีอัตราการเข้าสู่ตลาดแรงงานและการก่ออาชญากรรมไม่แตกต่างกับเพื่อนวัยเดียวกันที่จบการศึกษา ในขณะที่กลุ่มหลังมีตัวเลขการทำงานที่ต่ำกว่า และทำผิดกฎหมายมากกว่า ซึ่งอาจมาจากการออกจากโรงเรียนโดยไม่ได้วางแผน และขาดการพัฒนาทักษะที่สำคัญต่อการทำงาน เช่น ความตรงต่อเวลา และการทำตามกฎระเบียบจากการไม่ได้เข้าสู่อุดมศึกษานานเพียงพอ ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาในประเทศอังกฤษ (Bryan, Freer, & Furlong, 2007) ที่พบว่าในเยาวชนอายุระหว่าง 15-17 ปีที่มีคดีและอยู่ในความดูแลของสถานพินิจนั้น 1 ใน 5 มีสถานะสุขภาพจิตที่ไม่ได้รับการดูแล กว่าร้อยละ 50 มีทักษะการอ่านออกเขียนได้ต่ำกว่าเกณฑ์ และกว่าร้อยละ 20 มีประวัติถูกไล่ออกจากโรงเรียน (Moj (2014) cited in Paterson-Young, Bajwa-Patel, and Hazenberg (2022)

4. การดูแลและให้การศึกษาแก่เยาวชนนอกระบบการศึกษา

การดูแลเด็กนอกระบบมีความแตกต่างกันไปตามบริบทของเด็ก บริบทรอบข้าง และแนวคิดหรือทฤษฎีของผู้กำหนดแนวทางการดูแลในแต่ละประเทศหรือขององค์กรแต่ละแห่ง โดยอาจแบ่งเป็นสองรูปแบบได้แก่ 1) การรักษาเด็กในโรงเรียนไม่ให้หลุดออกนอกระบบ กับ 2) การนำเด็กกลับเข้าสู่ระบบโรงเรียน อย่างไรก็ตามมีองค์กร/หน่วยงานบางแห่งที่เห็นว่าระบบการศึกษาในกระแสหลักไม่สามารถตอบโจทย์เด็กเหล่านี้ได้ จึงมีการดูแลเยาวชนนอกระบบในแบบที่ 3) คือให้การดูแลนอกระบบการศึกษากระแสหลัก

1) การรักษาเด็กในโรงเรียนไม่ให้หลุดออกนอกระบบ

การศึกษาโดย Eichas, Montgomery, Meca, Garcia, and Garcia (2021) พบว่าการทำงานกับเยาวชนชายขอบหรือมีความเสี่ยง ไม่สามารถใช้วิธีทั่วไปได้ โดยหลักฐานชี้ว่า การเน้นแก้ไขพฤติกรรมที่มองว่าเป็นปัญหา (เช่น การใช้ยาเสพติด) ส่งผลเพียงเล็กน้อยหรืออาจส่งผลทางลบเพราะไม่ได้เข้าถึงแก่นแท้ของปัญหา และได้พบว่าสิ่งที่สร้างความเปลี่ยนแปลงเชิงบวกคือ ความสัมพันธ์ ประสบการณ์ และการลงมือทำ โดยยกตัวอย่างโครงการ “เปลี่ยนชีวิต” Changing Lives Program ที่ดำเนินงานกับกลุ่มเยาวชนชายขอบในโรงเรียนในรัฐไมอามี สหรัฐอเมริกา ผ่านการใช้กระบวนการกลุ่ม การบันทึก และแลกเปลี่ยนแบ่งปันความรู้สึก ภาพมุมมองต่อชีวิตและจุดเปลี่ยนต่างๆ เพื่อสร้างพื้นที่ในเยาวชนมองเห็นภาพในแง่บวกของตนเอง ที่มีศักยภาพและเป็นส่วนสำคัญที่ก่อร่างสร้างสังคม โดยประกอบด้วย 3 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วม คือการสร้างความรู้สึกร่วมกัน รู้สึกถูกรับฟังและเห็นคุณค่าของกันและกันระหว่างเยาวชนด้วยกันเอง และเยาวชนกับกลุ่มคนที่ทำงานดูแล มีความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม 2) การเรียนรู้ร่วมกัน

ทั้งด้านการคิดเชิงวิพากษ์ การมองเห็นปัญหา ทางเลือก และเป้าหมายในชีวิต 3) การลงมือสร้างความเปลี่ยนแปลง ต่อตนเอง โรงเรียน หรือสังคม ในแง่มุมมองที่เห็นว่าเป็นปัญหาหรือความยุติธรรมในสังคม

ตัวอย่างอื่นๆ ได้แก่ โครงการ Leeds Reach – Respite and reintegration ในประเทศอังกฤษ (Edwards & Stamou, 2014) เป็นความร่วมมือระหว่างกลุ่มไม่แสวงผลกำไรและครูในพื้นที่เพื่อช่วยเหลือเยาวชนที่มีประสบการณ์ที่ยากลำบากในการเรียนในระบบ โดยจัดโครงการหลักสูตรทางเลือกเป็นเวลา 12 สัปดาห์สำหรับนักเรียนกลุ่มเล็กๆ ไม่เกิน 12 คน ให้มีความรู้และทักษะที่จำเป็นในการใช้ชีวิตและการเรียนในระบบ และดึงให้ออกห่างจากยาเสพติดและอาชญากรรม

2) การนำเด็กกลับเข้าสู่ระบบโรงเรียน

เป็นยุทธศาสตร์ที่ใช้ในหลากหลายประเทศซึ่งสอดคล้องกับแนวทางของกองทุนเพื่อเด็กแห่งสหประชาชาติ หรือ UNICEF ภายใต้ชื่อว่า “นำเด็กกลับสู่โรงเรียน” (Back-to-school; BTS) โดยเน้นไปที่การลดจำนวนการลาออกกลางคันของเด็กผู้หญิงและเด็กชายขอบ (ตันติชูเวช, 2560)

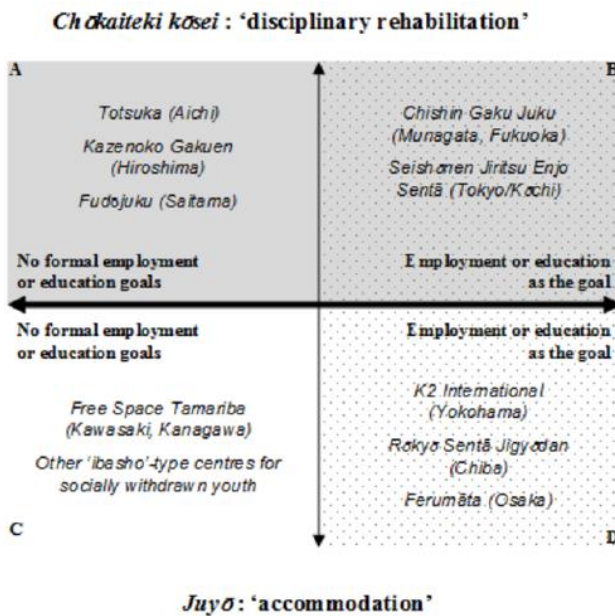
ความสำคัญของการศึกษาในระบบ ได้ถูกอ้างถึงในการศึกษาติดตามระยะยาวในประเทศสเปนเป็นระยะเวลา 10 ปี (Salvà-Mut, Thomás-Vanrell, & Quintana-Murci, 2016) พบว่า การหลุดออกนอกระบบโดยไม่ได้รับวุฒิการศึกษามีผลกับการดำเนินชีวิตและความเปราะบางในด้านต่างๆ เช่น การขาดรายได้ การว่างงาน การไม่ได้รับการฝึกฝนหรือการศึกษาต่อโดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชนหญิง อย่างไรก็ตาม ข้อมูลจากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างได้ชี้ให้เห็นถึงความยากลำบากในการกลับเข้าสู่ระบบการศึกษา การกีดกันด้วยการระบุงวุฒิการศึกษาขั้นพื้นฐาน และการขาดการสนับสนุนเยาวชนกลุ่มนี้ทั้งในเชิงนโยบายและเชิงปฏิบัติ

ตัวอย่างของวิธีการที่ใช้ ได้แก่ Work and Learning Center (WLC) ในสหรัฐอเมริกาสำหรับนักเรียนที่ออกกลางคันให้สามารถกลับมารับการศึกษาหลักสูตรวิทยาลัยพร้อมกับทำงานในสถานประกอบการได้ หรือการปรับตัวของวิทยาลัยต่างๆ (Folk Development Colleges) ในประเทศแทนซาเนียที่เพิ่มบทบาทเป็นศูนย์การเรียนรู้ ที่เปิดรับผู้เรียนที่ไม่มีใบรับรองคุณวุฒิใดๆมาก่อนโดยไม่จำกัดอายุ

3) การดูแลนอกระบบโรงเรียน

การศึกษาในประเทศญี่ปุ่นได้แบ่งประเภทของการดูแลฟื้นฟูและจัดการศึกษาทางเลือกให้เยาวชนนอกระบบการศึกษาออกเป็นสี่กลุ่ม (Miller & Toivonen, 2009) ได้แก่

- 1) เน้นระเบียบวินัย - เป้าหมายคือการศึกษา / อาชีพ
- 2) เน้นระเบียบวินัย - เป้าหมายไม่ใช่การศึกษา / อาชีพ
- 3) เน้นการดูแล - เป้าหมายคือการศึกษา / อาชีพ
- 4) เน้นการดูแล - เป้าหมายไม่ใช่การศึกษา / อาชีพ



โดยทั้งสองกลุ่มจะมีการทำงานบนพื้นฐานความคิดที่แตกต่างกัน และอยู่บนพื้นฐานของการมองกลุ่มเป้าหมาย “เยาวชนที่มีปัญหา” (Problem Youth) ด้วยสายตาที่แตกต่างกัน รวมถึงมีระดับการควบคุมดูแลจากภาครัฐที่แตกต่างกันด้วย โดยงานวิจัยได้เปรียบเทียบสองสถาบันบำบัดฟื้นฟูพฤติกรรมได้แก่ Totsuka Yacht School ที่ใช้การดูแลอย่างเข้มงวดและใช้การลงโทษทางร่างกาย และ K2 International ที่เน้นการใช้ประสบการณ์เชิงบวก โดยที่ทั้งสองแห่งจัดตั้งเป็นองค์กรไม่แสวงผลกำไรและไม่ได้รับการสนับสนุนหรือตรวจสอบจากภาครัฐ

Totsuka Yacht School เปิดรับเยาวชนที่ “มีปัญหาทางอารมณ์” (Miller & Toivonen, 2009) ซึ่งรวมถึงกลุ่มสมาชิกแก๊ง กลุ่มที่ใช้ความรุนแรง หรือไม่ต้องการไปโรงเรียน โดยมีพื้นฐานความเชื่อว่าคำพูดนั้นใช้ไม่ได้ผลกับเด็กกลุ่มนี้ และการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ผ่านความรู้สึกตึงเครียดและไม่พึงประสงค์ จึงใช้วิธี taibatsu ได้แก่การกักบริเวณหรือทำโทษทางกาย โดยผลตอบรับจากผู้ปกครองมีทั้งด้านบวกและด้านลบ ในขณะที่นักเรียนให้ข้อมูลว่ารู้สึกทุกข์ทรมาน และมีการหลบหนี ความรุนแรง และการบาดเจ็บเกิดขึ้นบ่อยครั้งทั้งระหว่างนักเรียนด้วยกันจนถึงนักเรียนและครูฝึก

K2 International ใช้วิธีที่แตกต่างกันโดยเชื่อว่าเยาวชนที่มีปัญหา เปรียบเหมือนแบตเตอรี่ที่หมด ต้องมีการชาร์จหรือกระตุ้นทางบวก โดยให้เยาวชนย้ายเข้ามาอยู่ในที่พักร่วมกับผู้อื่นเพื่อเรียนรู้ทักษะชีวิต การรับผิดชอบงานบ้าน การสื่อสาร และมีกิจกรรมขึ้นเรือสำราญเป็นเวลา 1-2 เดือนไปยังต่างประเทศ (นิวซีแลนด์หรือออสเตรเลีย) เพื่อสัมผัสธรรมชาติ และกระตุ้นความมีชีวิตในตนเอง จากที่ติดลบเพราะปัจจัยทางครอบครัว ระบบการศึกษา หรือสังคม และการดำเนินการมีความร่วมมือกับหน่วยงานสาธารณสุข ศูนย์บริการด้านสุขภาพจิต การแลกเปลี่ยนกับศูนย์อื่นๆ รวมถึงคนในชุมชน องค์กรใดก็ได้ K2 International มีการคัดเลือกโดยเชื่อว่าการดำเนินการปัจจุบันไม่เหมาะกับเด็กทุกคน จึงรับเฉพาะผู้ที่มีสถานะทางอารมณ์ที่พร้อม และมีความร่วมมือจากผู้ปกครองเท่านั้น (Miller & Toivonen, 2009)

แนวทางแนวทางพัฒนาเยาวชนเชิงบวก มีความสอดคล้องกับผลการศึกษาในกลุ่มเยาวชนชาย ในความดูแลของสถานพินิจในประเทศอังกฤษ (Secure training centres – STCs) เป็นเวลาสามปี (Paterson-Young et al., 2022) ซึ่งได้สรุปว่า การศึกษาเป็นสิ่งสำคัญ แต่การดูแลทั้งเยาวชนในสถานพินิจและเยาวชนนอกระบบที่มีความเสี่ยงด้านต่างๆ ในชีวิตมีสิ่งสำคัญที่ต้องดำเนินการที่อาจแตกต่างกับการดูแลเด็กกลุ่มอื่นๆ ได้แก่

- 1) หากไม่สามารถสร้างบรรยากาศที่เหมาะสมและตอบสนองความต้องการพื้นฐานของเด็กได้ การให้การศึกษาหรือการฝึกฝนต่างๆ อาจไม่นำไปสู่ผลลัพธ์ที่คาดหวัง จุดเริ่มต้นคือการเติมเต็มความต้องการพื้นฐานที่มักขาดหายไป ได้แก่ ความรู้สึกปลอดภัย สุขภาพที่ดี การได้รับการยอมรับ การเชื่อมั่นในคุณค่าของตนเองตามหลักการของมาสโลว์
- 2) จัดการศึกษาที่สอดคล้องกับความต้องการในการพัฒนาของเด็ก โดยไม่มากหรือน้อยเกินไป และกระตุ้นความสนใจและเชื่อมั่นของเด็กที่อาจมีประสบการณ์ด้านลบกับการศึกษาในโรงเรียน เช่น รู้สึกว่าไม่ได้เรียนรู้สิ่งที่ตนเป็นประโยชน์ ไม่ทำทนาย ขาดการมีส่วนร่วม
- 3) มีการประเมินติดตามการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้
- 4) สร้างความเข้าใจกับโรงเรียนถึงสิ่งที่เกิดขึ้นเมื่อเด็กถูกผลักออกนอกระบบ ความซับซ้อนของปัญหาที่เยาวชนเผชิญ ความเข้าใจเรื่องผลกระทบของสิ่งที่เด็กเผชิญในวัยเด็กต่อการพัฒนาสมอง

นอกจากการดำเนินการอย่างเต็มเวลา ยังมีแนวทางการจัดเป็นระยะ เช่น โครงการ The Tribe Youth Group เป็นหนึ่งในโครงการโดยมูลนิธิชุมชนเมืองลีดส์ (Leeds Community Foundation, 2022) ซึ่งดำเนินการโดยการสร้างพื้นที่ปลอดภัยให้เยาวชนได้มีโอกาสพบปะกันและทำกิจกรรมร่วมกันในบรรยากาศเป็นกันเองสัปดาห์ละหนึ่งครั้ง โดยอาจเลือกทำกิจกรรมที่สนใจ อาทิเช่น การปฐมพยาบาลเบื้องต้น การทำอาหาร ศิลปะ หรือกิจกรรมอาสาในชุมชน โดยมีเป้าหมายเพื่อเสริมสร้างทักษะ ความเชื่อมั่นความรู้สึก

เป็นส่วนหนึ่งในชุมชน และความเป็นผู้นำ ให้กับเยาวชนที่มีความต้องการพิเศษและ/หรือ ถูกตีตราว่าเป็น “ตัวปัญหา” (Trouble makers) โดยเชื่อว่าแม้อาจไม่สามารถลดปัจจัยเสี่ยงรายล้อมที่เด็กรู้สึกชินชาได้ทันที เช่น ความรุนแรง การค้ายา หรืออาชญากรรม แต่การจัดกิจกรรมก็ช่วยให้เด็กมีพื้นที่ปลอดภัยและเป็นเวลาช่วงหนึ่งที่อยู่ห่างไกลจากสิ่งแวดล้อมเหล่านั้น

ในประเทศไทยมีตัวอย่างหน่วยงานที่ดำเนินการในแนวทางพัฒนาเยาวชนเชิงบวก มีทั้งศูนย์ฝึกอบรมและพัฒนาอย่างเป็นทางการโดยภาครัฐ และการดำเนินโครงการต่างๆ โดยหน่วยงานไม่แสวงผลกำไร ได้แก่ ศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชนบ้านกาญจนาภิเษก และบ้านปราณี รวมถึงการพัฒนาบุคลากรที่ดูแลเด็กนอกระบบเช่น โครงการครูข้างถนน เพื่อให้ครูนำแนวคิดการพัฒนาเยาวชนเชิงบวกไปใช้

ศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชนบ้านกาญจนาภิเษก

เป็นหน่วยงานราชการในสังกัดกรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน กระทรวงยุติธรรมที่ดูแลเยาวชนชายที่ได้รับการตัดสินโทษจากศาลเยาวชน ภายใต้แนวคิดและการนำของทิดา ฅ นคร หรือ “ป้ามล” ผู้อำนวยการซึ่งมีความเชื่อว่าสถานพินิจฯ สามารถฟื้นฟูและพัฒนาเยาวชนได้อย่างมีคุณภาพ (มิลินทร์, 2555) เพราะเยาวชนในสถานพินิจไม่ได้ถูกมองว่าเป็นปัญหาสังคม แต่เป็น “**เยาวชนที่ (เคย) ก้าวพลาด**” อันมาจาก “ปัจจัยผลักดันไล่ไล่ส่ง” กับ “ปัจจัยดึงดูดจากนอกบ้าน” (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2555) **การดูแลจึงต้องการทั้ง “ความเป็นมีอาชีพและความเป็นมนุษย์”** ได้แก่ การให้เกียรติ ความจริงใจ ความรัก การตระหนักถึงคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ เปิดโอกาสให้เด็กได้รักตนเอง พัฒนาทักษะชีวิตและศักยภาพสูงสุดที่แตกต่างกัน โดยมีแนวทางหลักคือการเสริม “**ด้านสว่าง**” ที่เด็กมีอยู่ ผ่านกระบวนการได้แก่

- กระบวนการมีส่วนร่วมอย่างเป็นระบบแทนการใช้อำนาจแนวดิ่ง เพื่อลดแรงต้านระหว่างเด็กและเจ้าหน้าที่
- ใช้การตัดสินใจร่วมกันในการออกกฎเกณฑ์ต่างๆ เพื่อลดความรู้สึกว่าตนได้รับความยุติธรรมหรืออคติต่างๆ
- สร้างดุลยภาพผ่านอิสรภาพในการแต่งกาย ไปจนถึงการมีพื้นที่ส่วนตัว การใช้โทรศัพท์
- การเขียนบันทึกก่อนนอนโดยมีเจ้าหน้าที่ประจำบ้านเขียนตอบ เพื่อให้เข้าใจสิ่งที่อยู่ในจิตใจของเด็ก สถานการณ์ที่เกิดขึ้น รากเหง้าของปัญหา และทำให้เด็กได้ฝึกกระบวนการคิด ระบายเรื่องที่อัดอั้นตันใจ และสร้างอัตลักษณ์ใหม่ไปพร้อมกัน
- การพูดคุย ถกประเด็นจากข่าว ศิลปะ ภาพยนตร์ ที่มีประเด็นจริยธรรมหรือความเป็นมนุษย์ เพื่อให้ได้เกิดการวิเคราะห์และซึมซับแบบไม่มีผิดถูก รวมถึงการได้สื่อสาร เขียนจดหมาย หรือเยี่ยม “เหยื่อ” ที่ชีวิตได้รับความเสียหาย

- ผู้ใหญ่มีหน้าที่หลักในการรับฟังอย่างเห็นใจและเข้าใจ รวมถึงสร้างพื้นที่ให้ได้กรับฟังกันและ บรรเทาความเจ็บปวดของกันและกันได้
- ให้ความสำคัญกับ “วิชาชีวิต” มากกว่าวิชาสามัญ หรือทักษะอาชีพ โดยแบ่งเป็นสัดส่วนได้ที่ 50 : 25 : 25
- การสร้างสำนึกร่วมด้วยกิจกรรมอาสา ทั้งการฟื้นฟูหลังภัยพิบัติ จนถึงการช่วยเหลือคนในชุมชน และมีการเขียนบันทึกเพื่อเน้นย้ำความรู้สึกทางบวก
- เครื่องมือ อาทิเช่น “Empower” ชุดการ์ดที่ช่วยสร้างการสื่อสารระหว่างพ่อแม่และเยาวชน พูดถึงปัญหาและความคาดหวัง

ผลลัพธ์จากหลักฐานการเขียนของเยาวชนและจดหมายที่ส่งกลับมา พบว่าเยาวชนจำนวนมากรู้สึกว่าได้รับการฟื้นฟู มีความเชื่อมั่นใน “ด้านสว่าง” ของตนเอง มีความเข้มแข็งในจิตใจเมื่อเผชิญสิ่งยั่วยุต่างๆ เกิดความไว้วางใจต่อผู้ใหญ่และสังคม และเห็นตนเองเป็นส่วนหนึ่งที่มีคุณค่าในการรับผิดชอบและดูแลเพื่อน มนุษย์และพัฒนาสังคมต่อไป

บ้านปราณี

เช่นเดียวกับศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชนบ้านกาญจนาภิเษก บ้านปราณีดูแลเยาวชนหญิงที่มีความเปราะบาง ถูกทำร้าย และไม่เห็นคุณค่าในตนเอง (วะสี, 2554) โดยหนึ่งในโครงการที่ดำเนินการคือ ละคร และการภาวนา โดยมีลลิกา ตั้งสงบ ภายใต้โครงการสุขแท้ด้วยปัญญา บน**พื้นฐานความเชื่อว่าทุกคนมีแก่นแท้ความดีงามภายใน** การดำเนินการดูแลและฟื้นฟูจึงเริ่มจากการมองเห็นพื้นฐานของเยาวชนเหล่านี้ ทั้งในมิติที่มีความเป็นเด็กเหมือนเด็กทั่วไป และมีติของประสบการณ์ชีวิตที่มีปัญหาซับซ้อน ต้องการความเชื่อมั่นและการมองเห็นคุณค่า ซึ่งต้องใช้เวลา โดยกระบวนการในการดำเนินการตลอดช่วงเวลา 4 สัปดาห์ได้แก่

- ปลูกปัญญาฐานกายตามทฤษฎีการละคร ใช้การเคลื่อนไหวแบบตอบสนอง ใช้ท่าทางการแสดงออกและเสียง เพื่อกระตุ้นให้ใช้ร่างกายให้เกินจากสิ่งที่คุ้นชิน และเปิดให้เห็นความเป็นไปได้ รวมถึงได้ใช้พลังงานและผ่อนคลายร่างกาย
- การประเมินใคร่ครวญการรู้จักตนเองในแต่ละวัน การเข้าใจตนเองและผู้อื่นตามความเป็นจริง การประเมินตนเองด้านการรู้จักและอยู่ร่วมกับผู้อื่น
- กิจกรรมเผชิญกับความกลัวและความรู้สึกด้านลบของตนเอง โดยใช้ความระมัดระวัง และมีการดูแลเยียวยา
- เน้นการเรียนรู้ร่วมกันในบรรยากาศที่ผ่อนคลาย ปลอดภัยและอบอุ่นเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน
- การแสดงละคร จากการตีความบทกวี

- การอวยพรกันและกัน ด้วยความเข้าใจความทุกข์ของตนเองและผู้อื่น
- การถอดบทเรียนสิ่งที่ได้เรียนรู้ ความรู้สึกเชิงบวก การดูแลตนเองเมื่อมีความทุกข์

การอบรมบุคลากรที่ทำงานกับเด็กนอกระบบ

โครงการ “ครูข้างถนน” (ลือชัย ศรีเงินยวง และชุตินา พัฒนพงศ์, 2564) เป็นอีกรูปแบบของการดำเนินการภายในประเทศไทย โดยดำเนินการร่วมกับบุคลากรที่ทำงานกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเด็กด้อยโอกาสทั้งในหน่วยงานภาครัฐ เอกชน และหน่วยงานไม่แสวงผลกำไร (NGO) เช่น สำนักพัฒนาสังคม กทม. มูลนิธิสร้างสรรค์เด็กทุ่งสองห้อง มูลนิธิพอเรย์ มูลนิธิบ้านครูน้ำ บ้านครูจา ฯลฯ โดยมีแนวคิดหลักว่า **ปัญหาต่างๆ ในสังคมที่มีเด็กและเยาวชนเป็นส่วนหนึ่งในภาพ เป็นตัวแสดงถึง “สภาวะความป่วยไข้ประการหนึ่งของสังคม” ที่มีเยาวชนตกเป็นเหยื่อและไม่ได้รับการดูแล โดยเฉพาะในเด็กเร่ร่อนซึ่งเป็นกลุ่มเปราะบางที่เผชิญปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตที่ซับซ้อนในหลายมิติ ไม่ว่าจะเป็นความขาดแคลนอาหาร การเข้าถึงสวัสดิการและการศึกษา การถูกล่อลวงให้ทำงานผิดกฎหมาย หรือถูกแสวงประโยชน์ด้วยวิธีต่างๆ การฟื้นฟูคือทำให้เด็กได้เจอสิ่งที่ดี โดยอาจต้องมียุทธศาสตร์ความรู้ด้านต่างๆประกอบ เช่น การดูแลอย่างไรทำให้เกิดปัญหา สถานสงเคราะห์มีจุดอ่อนอย่างไร เทคนิควิธีการทำงานกับเด็ก เป็นต้น**

โครงการนี้จึงดำเนินการสนับสนุนกลุ่มบุคลากรเพื่อให้สามารถดูแลตามสภาพปัญหาและความต้องการหรือในรูปแบบที่ตอบรับกับธรรมชาติของเด็ก โดยมีวิธีการได้แก่ 1) การสนับสนุนบุคคลที่ทำงานกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเด็กด้อยโอกาส หรือ “ครูข้างถนน” ทั้งที่มีวุฒิครูและไม่มีวุฒิครู เสริมสร้างทักษะให้แก่ครู ในด้านการสร้างความไว้วางใจ ทักษะพื้นฐานการให้คำปรึกษา (Coaching) และทักษะการถ่ายทอดเรื่องเล่า (Storytelling) จากประสบการณ์ทำงาน และความเข้าใจความซับซ้อนของปัญหาในเชิงวิชาการ 2) การเชื่อมโยงเครือข่าย สร้างภาคีที่เข้มแข็ง รวมถึงการบูรณาการ สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมกับคนทำงานจริงในพื้นที่ ในลักษณะ กลไกเครือข่ายแนวราบ 3) ใช้วิธีการทำงานเชิงรุกโดยไม่เป็นทางการ เพื่อลดอุปสรรคความล่าช้าจากกระบวนการอนุมัติต่างๆ 4) การถอดบทเรียนการทำงาน การส่งต่อข้อมูล

อย่างไรก็ตาม การดำเนินการมีอุปสรรคหลายด้าน อาทิเช่น 1) การขาดแคลนบุคลากรโดยเฉพาะที่มีความเข้าใจและสามารถปฏิบัติงานได้จริงและต่อเนื่อง ความไม่มั่นคงในอาชีพของบุคลากร 2) ปัญหาขาดงบประมาณ ข้อมูล องค์ความรู้และเครื่องมือสนับสนุน โดยเฉพาะการดำเนินงาน การจัดการศึกษาและบริการด้านสุขภาพให้เด็ก 3) สวัสดิการของเด็กและเยาวชนไม่ทั่วถึง การขาดพื้นที่อยู่อาศัยที่เป็นหลักแหล่งของเด็กจากการถูกไล่ที่ เด็กไม่มีสถานะทางทะเบียน การช่วยเหลือเด็กเร่ร่อนตามพรบ.คุ้มครองเด็กมีช่องว่างในเชิงนิยามและขาดกระบวนการที่เป็นรูปธรรม 4) ทักษะคิดในการมองปัญหาของหน่วยงาน

ราชการบางแห่ง และขั้นตอนการทำงานที่มีความยุ่งยากซับซ้อน และปัญหาอื่นๆตามบริบท โดยในปัจจุบัน ในหลายพื้นที่หรือ NGO หลายหน่วยงานยังดำเนินการช่วยเหลือต่อแม้จะไม่ได้รับการสนับสนุนต่อเนื่อง

5. การประเมินเพื่อการพัฒนา (Developmental Evaluation): แนวคิดและการประยุกต์ใช้

การประเมินเพื่อพัฒนามาจากภาษาอังกฤษว่า Developmental Evaluation เป็นชื่อที่นักประเมินผลชาวอเมริกัน ไมเคิล ควิน แพตตัน (Michael Quinn Patton) เป็นคนตั้งขึ้น DE ตามแนวคิดของแพตตัน คือการประเมินโครงการหรือกิจกรรมพัฒนาที่มากกว่าการประเมินเพื่อออกแบบ (formative evaluation) หรือการประเมินผลลัพธ์สุดท้าย (summative evaluation) DE ในแนวคิดแบบนี้อยู่บนสมมติฐานเรื่อง **ทำความเข้าใจและพัฒนาทางออกบนโลกอันซับซ้อน** มุ่งที่การหาคำตอบหรือที่เรียกว่านวัตกรรมที่เป็น การเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ โดยให้กิจกรรมการประเมินเป็นกระบวนการที่กลืนแทรก ป้อนกลับอยู่ใน กระบวนการพัฒนา

การประเมินเพื่อพัฒนาเป็นการประเมินที่มีเป้าหมายเพื่อพัฒนานวัตกรรม มาตรการ หรือโครงการ ซึ่งการประเมินแบบนี้ผู้ประเมินจะเป็นส่วนหนึ่งของทีมพัฒนาหรือทีมปฏิบัติการที่คอยช่วยในกระบวนการ ตั้งคำถาม ออกแบบวิธีการ ตีความผล แก้ปัญหา พัฒนาทางออก หน้าที่พื้นฐานของนักประเมินแบบนี้ คือ **เอื้ออำนวยในการประเมิน** เป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการเรียนรู้ และยกระดับสู่การพัฒนา DE เป็นเครื่องมือ เพื่อแก้ปัญหาการประเมินแบบเดิม เป็นวิธีคิด วิธีการทำงานแบบใหม่ที่เอาธรรมชาติอันซับซ้อนแห่ง **ทุกซ์เกิดขึ้นจริงเป็นฐาน ใช้ปัญญา สัมมาทิฐิในการเข้าใจชีวิต เข้าใจธรรมชาติของสรรพสิ่ง และมี กัลยาณมิตร เป็นมรรควิธี** การ “ประเมิน” เพื่อการ “พัฒนา” เป็นวงจรที่นำการเรียนรู้ ป้อนกลับสู่การ แก้ปัญหา วนไปไม่รู้จบ หรือ Feedback Loop

การประเมินแบบ DE ถูกพัฒนาขึ้นด้วยฐานคิดที่ว่า **สรรพสิ่งล้วนไม่หยุดนิ่ง ตายตัว หากแต่มีทั้งเกิดขึ้น ใหม่ ดับไป หมุนเวียนตามเหตุและปัจจัยที่หลากหลายและซับซ้อน** ทั้งใกล้ ไกล ทั้งภายนอก ภายใน เกินกว่าจะทำนายและคาดการณ์ได้ง่าย ปัญหาจำนวนมากไม่ได้เกิดแบบเหตุเดียวผลเดียว หรือกำหนดกัน แบบเรียบง่าย เส้นตรง แต่หลายเหตุ หลายผล หนุนเนื่องกัน เชื่อมโยง กำหนดกันไปมาอย่างซับซ้อน การ เข้าไปเกี่ยวข้องจัดการกับปรากฏการณ์ทั้งหลายจึงเป็นเรื่องยาก เสร็จแต่ไม่สำเร็จหรือไม่ยั่งยืน ทั้งหมดนี้ ต่างจากการพัฒนาและการประเมินผลแบบเดิมที่อยู่บนกระบวนทัศน์ความจริงแบบกลไก แยกส่วน ลดส่วน หยุดนิ่ง แน่นอน ตายตัว ทำให้ไม่สอดคล้องกับธรรมชาติที่เป็นจริง และไม่นำไปสู่การแก้ปัญหา (ทุกซ์)

การมองเห็นความซับซ้อน (Complexity) คือ หัวใจของการประเมินแบบ DE ความซับซ้อน ความ หลากหลาย ความเลื่อนไหล คือธรรมชาติ ขณะที่ความง่าย เป็นเส้นตรง เหตุเดียว ผลเดียวต่างหากที่เป็น

ภาพลวงตา และผลที่เกิดจากการมองอะไรที่ง่าย ๆ ที่เรียกว่าเป็นความสำเร็จของการพัฒนา เป็นภาพลวงตาที่ปกปิดความจริงไว้ การก้าวพ้นจากการครอบงำของการคิดแบบกลไก เรียบง่าย เส้นตรง เป็นเรื่องยาก เพราะเป็นวิธิตัด โลภทางสังคม และตัวระบบ การเกิดความเท่าทันว่าตนอยู่ภายใต้กรอบวิธิตัดและระบบแบบกลไกเรียบง่ายอย่างไรเป็นเรื่องยาก รูปแบบการเรียนรู้ความซับซ้อนกระทำผ่าน “การใช้หัว” และ “การใช้พลังปัญญาภายใน” (หยุด นิ่ง ประณีต ลึกซึ้ง ไม่ยึดติด)

DE ต่างจากการประเมินกระแสหลัก ในหลายมิติ เช่น

- 1) เรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาจริง ไม่ใช่ให้คนนอกมาตัดสิน
- 2) ประเมินเพื่อใช้ เพื่อแก้ ทันที
- 3) ผู้ประเมินเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนา ร่วมแต่เริ่ม
- 4) เป็นมากกว่าการเก็บ การวิเคราะห์ข้อมูล แต่ร่วมไปในกระบวนการพัฒนา
- 5) ออกแบบการประเมินเพื่อค้นหาพลวัตเชิงระบบและเผยให้เห็นสิ่งใหม่หรือความคิด
- 6) มีกระบวนการที่ยืดหยุ่น ใหม่มาก ปรับตามสถานการณ์จริง
- 7) คุณลักษณะของนักประเมินแบบ DE คือ กล้าที่จะเผชิญความไม่รู้ สนุกที่จะค้นหา และกล้าเริ่ม กัดไม่ปล่อย

DE มีความหมายต่างจาก Development Evaluation ที่หมายถึงการประเมิน(โครงสร้าง)การพัฒนา แต่ Developmental เป็นคำคุณศัพท์ขยาย Evaluation เป็นการประเมินเพื่อการพัฒนา ซึ่งมีความหมายว่าเป็นการให้ความสำคัญกับสถานการณ์จริง ซึ่งมีธรรมชาติแบบที่มีชีวิต การเปลี่ยนแปลง เคลื่อนไหว ฯลฯ เน้นที่การประเมินเพื่อตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลง การปรับตัว DE เป็นกระบวนการที่เหมาะสมสำหรับสถานการณ์ที่มีความไม่แน่นอนสูง และเป็นสถานการณ์ที่อาจผุดบังเกิดที่คาดการณ์ไม่ได้ ควบคุมไม่ได้ DE พัฒนาค้นจากการเห็นความซับซ้อนของปัญหา ต้องการให้การประเมินเป็นกระบวนการใช้ปัญญาร่วมกัน เพื่อให้การวิเคราะห์และแก้ปัญหา เป็นเนื้อเดียวกัน ทำให้เกิดการเรียนรู้ เติบโต และบรรลุเป้าหมายไปพร้อมๆ กัน

ปัญหาหรือวิกฤติ คือปรากฏการณ์ (Event, Phenomenon) หรือ “อาการ” (Symptoms/Manifestations)

วิกฤติ/ปัญหาส่วนใหญ่คือผลของเหตุปัจจัยที่มีความซับซ้อน (Complexity) ความซับซ้อน คือธรรมดา แต่ความซับซ้อนในโลกทุกวันนี้เข้มข้น รวดเร็ว ลึกและกว้างขึ้น เพราะโลกเชื่อมโยงและเปลี่ยนแปลงรวดเร็ว ในอัตราเร่งที่ไม่เคยเป็นมาก่อนในประวัติศาสตร์มนุษยชาติ ธรรมชาติของความซับซ้อน คือความสัมพันธ์ของเหตุและผลแบบไม่เป็นเส้นตรง (Nonlinear), ไม่แน่นอน (Uncertain), มีการปรับเปลี่ยนเป็นพลวัตรอยู่ตลอดเวลา (Adaptive/Dynamic), มีสถานะของการผุดบังเกิดที่นอกเหนือการคาดหมายได้ (Emergence) , และ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการกำหนดไปมา (Coevolutionary)

เครื่องมือหนึ่งในการเข้าใจความซับซ้อนคือ การคิดเชิงระบบ (Systems Thinking) โดยใช้วิธีคิดแบบ Iceberg หรือ ภูเขาน้ำแข็ง คือการนำความจริงในธรรมชาติมาเป็นภาพจำลองในการเข้าใจปรากฏการณ์ สังคม/สุขภาพ การมองแบบ Iceberg คือการมองลึกและกว้างกว่าปรากฏการณ์ที่เห็น ผ่านเหตุการณ์หรือสถานการณ์เดี่ยว (Event) สู่ความเป็นแบบแผน (Pattern), และลึกลงไปถึงตัวโครงสร้าง ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม (Structure), และส่วนที่ลึกที่สุดคือตัวชุดความคิด (Mental models) การมองความซับซ้อนผ่านตัวแบบของชั้นช่วงภูเขาน้ำแข็ง (Iceberg) นี้จะทำให้สามารถออกแบบการเข้าไปเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ ซึ่งรวมทั้งการประเมินผลอย่างเหมาะสม สอดคล้องกับความจริงมากขึ้น

การประเมินแบบ DE ให้ความสำคัญกับความอ่อนไหว ความเปลี่ยนแปลงที่ต้องการความฉับไว เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเร็ว เพื่อการเผชิญกับสถานการณ์ที่มีความไม่แน่นอน คาดการณ์และควบคุมผลได้ยาก **การเป็นนักประเมินแบบ DE ต้องเข้าใจความซับซ้อน (Complexity) เป็นคนมีทักษะรอบด้าน มีความยืดหยุ่น พร้อมรับการเปลี่ยนแปลง** สามารถปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำงาน (การประเมิน) ทั้งออกแบบแนวคิดเชิงทฤษฎี เพื่อตอบสนองต่อการผุดบังเกิดของสิ่งต่างๆ โดยเฉพาะความต้องการของภาคีต่างๆ ที่ตนต้องทำงานด้วย

ผลของการประเมินจะเกิดขึ้นกับทุกฝ่าย **คนประเมินได้เรียนรู้ ได้เปลี่ยนแปลงตนเอง** (สุข เย็น รอคอย เข้าใจ) เปลี่ยนแปลงการทำงาน พัฒนาทักษะ แนวคิด เห็นความซับซ้อน จากการรับฟังการขับเคลื่อน **ขณะที่คนทำงานได้เพื่อน ได้ความรู้ ได้ปลดปล่อยความทุกข์ ได้ความภาคภูมิใจ เห็นทางออก ได้เพื่อนร่วม** เส้นทางการทำงานเปลี่ยนแปลง ได้ใช้ปัญญาในการตั้งคำถาม วิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุ และ **เกิดยุทธศาสตร์ในการทำงานแบบใหม่**

กล่าวอย่างถึงที่สุด DE เป็นมากกว่าเทคนิคการประเมินผล แต่สามารถใช้เป็นกระบวนการขับเคลื่อน **สังคม** เป็นการทำงานบนฐานคิดใหม่ที่พยายามก้าวข้ามการทำงานบนฐานคิดแบบกลไก ลดส่วน แยกส่วน จึงมัก จะมีแรงต้านและเสียดทานจากแนวคิด/ระบบ/กลไกกระแสหลักที่มีอยู่เดิม ที่คนทำงานต้องเข้าใจ และมีความอดทน การนำแนวคิดและกระบวนการนี้ไปใช้ในโลก/สังคมปัจจุบันจึงต้องเห็นภาพใหญ่ แต่ทำ โดยเริ่มจากขอบเขตที่เป็นไปได้ เริ่มจากพื้นที่แห่งตัวเอง ขยายออกไป วิฤติที่เกิดขึ้นก็จะกลายเป็นโอกาส และเงื่อนไขเอื้อต่อการขับเคลื่อน

ความหมายของการประเมินแบบนี้ คือ **“ความเข้าใจ” “เห็นใจ” “ช่วยเหลือ” “ความเป็นกัลยาณมิตร” และการเป็นปากเสียง (voicing)** ประเมินเพื่อน สิ่งแวดล้อม โค้ช ตัวเชื่อม แห่ล่ง/ช่องทางข้อมูล การ ประเมินเป็นกลไกของการแก้ปัญหาที่ซับซ้อน การกำหนดปัญหา หาคำตอบ และแก้ปัญหาแบบ Feedback loop หรือ Developmental เรียนรู้ แก้ปัญหา เรียนรู้ แก้ปัญหา ฯลฯ วนไปจนปัญหาจบ การ ประเมินคือการพัฒนาคน (Self - Reflection/Empowerment)

กล่าวโดยรวม DE เป็นได้มากกว่าการประเมินผล โดยสามารถเป็น

- **เป็นวิธีคิด (Paradigm)** เป็นการเห็นสถานการณ์และแนวโน้มวิฤติในโลกในฐานะของวิฤติทาง กระบวนทัศน์/ทฤษฎี ระบบ กลไก สถาบัน และวิธีการทำงาน จะแก้ปัญหาเพียงแค่ระดับประคอง หรือ ยิ่งเร่งให้วิฤติเร็วขึ้น หรือจะเห็นวิฤติและทางออกได้ต้องใช้ปัญญาใหม่ เห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยง ใช้ทางออกบนความสัมพันธ์แบบเมตตา เกื้อกูล
- **เป็นกระบวนการเพื่อการเปลี่ยนผ่าน (Transformation)** DE ไม่ใช่เทคนิค แต่คือกระบวนการ ทำงานบนฐานคิดใหม่ ที่พยายามก้าวข้าม และเปลี่ยนแปลงการทำงานบนฐานคิดแบบกลไก ลดส่วน แยกส่วน จึงมีแรงต้านและเสียดทานจากแนวคิด/ระบบแบบกลไกตามกระแสหลัก ที่คนทำงานต้อง เข้าใจและอดทน
- **เป็นปฏิบัติการโดยเน้นการมองภาพใหญ่ ภาพรวม ภาพเชิงระบบ แต่วางกลยุทธ์ในการเคลื่อน หรือหาจุดคานงัดจากสิ่งที่เป็นจริงได้ก่อน (Think Globally, Act Locally: TGAL)** การนำ แนวคิดและกระบวนการนี้ไปใช้ในโลก/สังคมปัจจุบัน ต้องเห็นภาพใหญ่แต่ทำโดยเริ่มจากขอบเขตที่ เป็นไปได้ เริ่มจากพื้นที่แห่งตัวเองและขยายออกไป วิฤติที่เกิดขึ้นจะกลายเป็นโอกาสและเงื่อนไขที่ เอื้อในการขับเคลื่อน DE เน้นที่วิธีคิดที่เกิดสัมมาทฤษฎี เข้าใจความจริง และเหตุปัจจัยกำหนด อย่างที่ มั่นเป็น มีการตั้งความคาดหวัง เป้าหมาย ได้เหมาะสม เป็นจริง มีการทำงานอย่างมียุทธศาสตร์ มี จังหวะ ยุทธวิธี (ค้นหาพื้นที่ เงื่อนไข ในการทำงานเหมาะสม) และทำงานอย่างมีความสุข เพราะรู้จัก

ที่จะวางความคาดหวังอย่างถูกต้อง DE ใช้แนวคิดเชิงระบบในการทำความเข้าใจความซับซ้อน ใช้กระบวนการที่ยืดหยุ่น เป็นพลวัตร พร้อมเผชิญความไม่แน่นอนและการเปลี่ยนแปลง DE เน้นที่การเรียนรู้และการพัฒนา สร้าง feedback loop เพื่อให้ผลการเรียนรู้แปรสู่การแก้ปัญหาโดยตรง วางอยู่บนฐานการมีส่วนร่วม/กัลยาณมิตร

- **เป้าหมายของ DE** คือ 1) มีปัญหาเห็นความซับซ้อน 2) เข้าไปเกี่ยวข้องอย่างถูกต้อง 3) เคลื่อนเหตุปัจจัยสู่การแก้ปัญหา 4) ฐานเมตตาและกัลยาณมิตร การมองและแก้ปัญหาใช้หลัก 3H คือ Head หัว (ปัญหา ความรู้ที่ถูกต้อง) Heart ใจ (สงบ มีพลัง) และ Harmony มิตร (มิตรภาพ กลมกลืนกับสรรพสิ่ง) เป็นหัวใจ เป็นมิตรที่เชื่อมโยง สอดคล้อง สมดุลระหว่างงาน ชีวิต และโลก
- **ทักษะในการประเมินแบบ DE 4 ทักษะได้แก่** 1) **Knowledge Stock** คือการสะสมความรู้ในด้านต่างๆที่จะสามารถช่วยคลี่ความซับซ้อนของสถานการณ์ปัญหาที่เข้าไปเกี่ยวข้อง ผู้ประเมินควรพร้อมในความรู้หรือการเห็นแหล่งความรู้ เพื่อช่วยให้สามารถสร้างพื้นที่การเรียนรู้ โดยเฉพาะการคลี่ความซับซ้อนให้ผู้รับการประเมิน เพื่อมองเห็นทางออกในการแก้ไขปัญหาคือ 2) **Research Skills** การวิจัยเป็นอีกทักษะที่มีความสำคัญในระหว่างการประเมิน ช่วยในการเก็บข้อมูล วิเคราะห์ และตีความ 3) **Conceptualization Skills** การคิดที่ถูกต้อง แยกคาย ในการจับประเด็น มีหลักเหตุ-ผล และเห็นความเชื่อมโยง 4) **Facilitation Skills** การประสาน เอื้ออำนวย จัดกระบวนการต่างๆ การประเมินแบบ DE ผู้ประเมินต้องมีปัญญา มีคลังความรู้ มีประสบการณ์ เพื่อที่จะช่วยผู้รับการประเมินได้ ทำที่ในการเรียนรู้ไปด้วยกันของผู้ประเมินมีความสำคัญมาก มองทุกคนมีต้นทุน การเอาต้นทุนมาเชื่อมกัน เรียนรู้ไปด้วยกัน แม้ว่าการมีปัญญาหรือมีคลังความรู้สำคัญ แต่ไม่ได้แปลว่าเป็นความสำคัญสูงสุด สามารถไปร่วมเรียนรู้ได้ ผู้ประเมินแบบ DE ต้องมีความคล่องตัว ไม่ติดรูปแบบหรือทฤษฎี พร้อมยืดหยุ่น และเผชิญสถานการณ์ที่คาดการณ์ไม่ได้ มีทักษะการสื่อสาร การถาม การฟัง การประสาน มีความสงบเย็นภายใน ไม่เน้นการมองออก หรือตัดสินผู้อื่น **สิ่งที่สำคัญคือการช่วยให้นักทำงานค้นพบตัวเอง มองเห็นคุณค่าตัวเอง เกิดการเติบโต มีอาวุธทางความคิด** ผู้ประเมินจึงต้องสามารถมองเห็นสิ่งดีๆ สามารถชื่นชมความแตกต่าง มีความรัก ความเมตตาและการแบ่งปัน มีทักษะในการสร้างพื้นที่ ให้โอกาส เป็นสิ่งแวดล้อมในการสร้างพลัง
- **เครื่องมือที่ใช้ในการประเมินที่มีความสำคัญ คือตัวผู้ประเมิน** เครื่องมือในการประเมินคืออายตนะที่มี เอาตาไปดู เอาหูไปฟัง ให้อู้ง ให้อู้ง ให้เห็น ให้เข้าใจ เอาจิตไปเรียนรู้ เอาปัญญาใส่ให้เต็มสมอง เอา

มิตรภาพและความปรารถนาดีใส่ลงในกาย วาจา ใจ ส่วนอุปกรณ์หรือเครื่องมือภายนอกทั้งหลาย (กระดาษ ปากกา กล้อง เครื่องบันทึกเสียง ถ้ามีก็เอาไปด้วย รูปแบบจะใช้แบบสอบถาม การสัมภาษณ์ ข้อมูลเอกสาร เวทีสนทนา ฯลฯ) สามารถใช้ได้ตามถนัด แต่ควรเป็นไปบนหลักเพื่อความเข้าใจ เรียนรู้ เกิดปัญญาร่วมกัน ไม่ใช่การวัดและตัดสินหรือชี้ถูกชี้ผิด

6. ระบบการศึกษาเพื่อความเสมอภาค

จากเป้าหมายของกสศ. ในการจัดระบบการศึกษาเพื่อสร้างความเสมอภาคทางการศึกษา โดยแนวทางหลักคือการเสริมพลังให้เกิดจิตวิญญาณของคนในระบบให้เป็นไปได้เพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา จัดตั้งสถาบันต้นแบบเพื่อสร้างและพัฒนาครูในพื้นที่ต่างๆ ทั่วประเทศ และให้ความช่วยเหลือโดยตรงกับผู้เรียนที่ขาดโอกาสเพื่อให้สามารถเข้าถึงการศึกษาเพื่อพัฒนาตนเองเท่าเทียมกับผู้ที่มีโอกาสทางสังคมอย่างเพียงพอ ผู้วิจัยจึงเลือกทบทวนวรรณกรรมด้านการศึกษาจากกลุ่มแนวคิดและแนวปฏิบัติทางที่สอดคล้องกับเป้าหมายดังกล่าว เพื่อนำมาเป็นแกนหลักในการออกแบบและขับเคลื่อนโครงการ ดังนี้

การศึกษาคือชีวิต

แนวคิด “การศึกษาคือชีวิต และชีวิตคือการศึกษา” เป็นหลักการสำคัญประการหนึ่งของศาสนาพุทธ ซึ่งศาสตราจารย์เกียรติคุณนายแพทย์ประเวศ วะสี นำมาแสดงและเผยแพร่อย่างกว้างขวางมาตลอดระยะเวลาหลายสิบปี ประเวศให้ความสำคัญกับการศึกษาในความหมายของ “การเรียนรู้” อย่างยิ่งยวด ท่านพูดบ่อยครั้งว่า “คนที่ขาดโอกาสในการเรียนรู้นั้นน่าสงสารมาก” และกล่าวถึงปัญหาของที่สำคัญที่สุดของการเรียนรู้อันว่า “การเรียนรู้ทุกวันนี้ไปติดอยู่ในความคับแคบ มนุษย์จึงไม่พบอิสรภาพหรือความสุข **ควรมีการปฏิรูปการเรียนรู้ใหม่** ให้มนุษย์สามารถเข้าถึงธรรมชาติหรือความจริงที่เชื่อมโยงกันทั้งหมดอย่างยิ่งใหญ่เป็นเบื้องต้น การเรียนรายละเอียดเป็นเรื่องถัดไป แต่สามารถโยงกลับมาสู่ภาพรวมหรือบูรณาการได้ตลอดเวลา” รวมทั้งกล่าวว่า “โลกวิกฤต เพราะการศึกษาทิ้งชีวิต”

“การปฏิรูปการเรียนรู้” หรือในบางแห่งท่านใช้คำว่า “ปฏิวัติการเรียนรู้” เริ่มจากการปรับฐานคิดที่ลึกที่สุดคือการปรับฐานความรู้มาอยู่ในที่เดียวกับชีวิต เป็นการปรับเปลี่ยนทัศนคติพื้นฐานของระบบการศึกษาจาก “ความรู้อยู่ในตำรา” “การเรียนหนังสือคือการท่องหนังสือ” มาเป็น “ชีวิตคือการศึกษา” “การศึกษาคือชีวิต” “ความรู้อยู่ในตัวตน” “ฐานของความรู้ในการปฏิบัติและอยู่ในผู้ปฏิบัติ” โดยให้ความสำคัญกับ “การเรียนรู้ในฐานวัฒนธรรมที่เอาวิถีชีวิตเป็นตัวตั้ง” ซึ่งจะส่งผลให้คนทั้งหมด ไม่ใช่เฉพาะคนแต่งตำราหรือเขียนหลักสูตร สามารถภาคภูมิใจและมั่นใจในตัวเอง มีเกียรติ มีศักดิ์ศรี สนุก ทำได้ง่าย ทุกคนสามารถเป็นครูและผู้เรียน สามารถเชื่อมโยงชีวิต ความจริง และการเรียนรู้เข้าด้วยกัน ซึ่งจะทำให้เกิดการพัฒนา

ทางจิตวิญญาณ รวมทั้งทำให้เกิดปัญญาที่แท้จริงสำหรับการพัฒนาตนเองและสังคมไปข้างหน้าได้อย่างถูกต้องทาง มีความสุข ยั่งยืน รวมทั้งแก้ปัญหาการเรียนมาแล้วไม่มีงานทำได้ด้วย

หลังจากการปรับฐานคิดเรื่องการศึกษาจากการเอาวิชาเป็นตัวตั้งมาเป็นชีวิตเป็นตัวตั้งแล้ว ประเวศกล่าวถึงการทำงานขั้นต่อไปว่า **ต้องเข้าใจเป้าหมายสำคัญที่สุดของชีวิตคือ “การอยู่ร่วมกัน (Living Together) อย่างสันติระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ”** โดยเคารพศีลธรรมพื้นฐานคือ “การเคารพศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นคนของคนทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน โดยเฉพาะคนเล็กคนน้อยคนยากคนจน” ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ ต้องเน้น “การเรียนรู้จากการปฏิบัติ” ไม่ใช่จากการท่องตำรา การปฏิบัติทำให้เกิดการรับรู้สถานการณ์จริงแบบทั้งเนื้อทั้งตัว เกิดการปรับตัวให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วและซับซ้อน และเมื่อนำความรู้อื่นๆ ที่จำเป็นต้องรู้เกี่ยวกับเรื่องนั้นมาเรียนรู้ร่วมด้วย จะทำให้สามารถวิเคราะห์ สังเคราะห์เป็นปัญหาที่สูงขึ้น ทำให้เกิดการตัดสินใจที่ถูกต้องและนำไปเป็นความรู้เชิงนโยบายได้ต่อไป ทั้งนี้การเติบโตทางปัญญาของคนในสังคมจะเป็นตัวแปรสำคัญว่าอนาคตของประเทศไทยจะเป็นอย่างไร

ประเวศกล่าวถึงฐานการเรียนรู้สำคัญ 3 ฐานที่ต้องเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน เริ่มจากฐานแรกคือ **“ฐานวัฒนธรรม”** คือวิถีชีวิตร่วมกันของคนกลุ่มหนึ่งที่สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมของตน การเรียนรู้ในฐานวัฒนธรรมเป็นการเรียนรู้ที่ง่ายและมีความสุข เรียนจากวิถีชีวิตแล้วทำให้เป็น ปฏิบัติได้ อยู่ร่วมกันได้อย่างสมดุลทั้งคนกับคนและคนกับสิ่งแวดล้อม เมื่อเรียนจากฐานวัฒนธรรมจะเกิดการ **“ทำเป็น”** ฐานที่สองคือ **“ฐานวิทยาศาสตร์”** เป็นการนำความรู้ในตำรามาเป็นเครื่องมือหรือเครื่องประกอบการเรียนรู้เชื่อมโยงกับฐานวัฒนธรรม เพื่อให้เข้าใจความจริงได้ชัดเจน ดีขึ้น เป็นประโยชน์ขึ้น การเรียนจากฐานวิทยาศาสตร์ทำให้ **“คิดเป็น”** และฐานที่สามคือ **“จิตตปัญญาศึกษา”** เป็นสกุลการศึกษาประเทศไทยเริ่มนำมาใช้เมื่อราว 15 ปีก่อน เพื่อรับมือกับวิกฤตการณ์รอบด้านที่เกิดขึ้น โดยมุ่งตรงไปที่การสร้างการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐาน (Transformation) เพื่อขจัดมายาคติหรือวิชาที่ทำให้บุคคล องค์กร หรือสังคม เกิดความติดขัด ปีบคั้น ขัดแย้ง จนเกิดความรุนแรงและทำลายล้าง และเพื่อสร้างจิตสำนึกใหม่ (New Consciousness) ที่เข้าถึงความจริง หลุดพ้นจากมายาคติ เกิดความเป็นอิสระ ประสบความงามอันเป็นทิพย์ เกิดความสุขลึกๆ มีความรักต่อเพื่อนมนุษย์ทั้งหมดและธรรมชาติทั้งหมด การเรียนจากฐานจิตตปัญญาศึกษาทำได้โดยการดูจิตตัวเองแล้วเกิดปัญญา เป็นการศึกษาที่ทำให้เกิดการ **“รู้แจ้ง”** และเป็น **“ทางรอดของมนุษยชาติ”** (ประเวศ วะสี: 2546, 2549, 2553, 2554)

จิตตปัญญาศึกษา: การศึกษาที่พาชีวิตออกจากวิกฤต

การจะหันเหทิศทางของการศึกษากระแสหลักอย่างที่เป็้เป็นมา ผู้อยู่ในระบบและกระบวนการการศึกษาจำเป็นต้องเข้าใจคุณค่าและความหมายที่ของการศึกษาที่แท้ รวมทั้งเข้าใจโทษทุกข์ของการเดินไปข้างหน้า

แบบฝึกหัดทาง กระบวนการเรียนรู้แบบจิตตปัญญาศึกษาจะช่วยสร้างประสบการณ์ตรงให้เกิดความเข้าใจ ในคุณค่าและความหมายของการศึกษาที่เชื่อมโยงกับคุณค่า ความหมาย และเป้าหมายในการพัฒนาชีวิตที่ เน้นการอยู่ร่วมและอิงอาศัยกันและกันอย่างเคารพและอ่อนน้อม ทำให้เกิดความเข้าใจผ่านทั้งความคิด ความรู้สึก การลงมือปฏิบัติ และการร่วมกันสร้างชุมชนการเรียนรู้ที่เอื้อให้ทุกคนงอกงามเติบโตร่วมกัน อย่างต่อเนื่อง

จิตตปัญญาศึกษา หรือ Contemplative Education ริเริ่มแนวคิดมาจากมหาวิทยาลัยนาโรปะ มลรัฐโคโรลาโด ประเทศสหรัฐอเมริกา ซึ่งให้ความหมายของจิตตปัญญาศึกษาว่า การศึกษาที่มุ่งเน้นประสบการณ์ การตระหนักรู้ การเกิดความเข้าใจอย่างลุ่มลึกจากผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยผ่านวิธีการหรือเครื่องมือต่างๆที่จะ ช่วยให้เกิดการสังเกตและสืบค้นภายในตนเอง จนเกิดปัญญาหยั่งรู้ มีความรู้ความเข้าใจใหม่เกี่ยวกับตนเอง คนอื่น สังคม ธรรมชาติและสรรพสิ่งจากภายในจิตของตนเองได้อย่างลึกซึ้ง

แม้แนวคิดจิตตปัญญาศึกษาจะริเริ่มมาจากมหาวิทยาลัยนาโรปะ ก็ยังมีนักวิชาการการศึกษาหลายคนที่ทำให้ ความสนใจเกี่ยวกับแนวทางแบบจิตตปัญญาศึกษา หรือ Contemplative Education หรือ Contemplation โดยได้กล่าวถึงและอธิบายความหมายของคำนี้ ไว้ดังต่อไปนี้ (ธนา นิลชัยโกวิท และ อติศร จันทรสข, 2552 : 35)

โทบิน ฮาร์ท ให้ความหมายว่า “เป็นการใช้วิธีต่างๆ เช่น การพิจารณาใคร่ครวญบทกวีและการทำสมาธิที่มี จุดมุ่งหมายเพื่อทำให้จิตที่มีความวุ่นวายอยู่ตามปกติ สงบขึ้น เพื่อบ่มเพาะความสามารถในการตระหนักรู้ การมีใจจดจ่อ และการเข้าใจอย่างซัดแจ้งให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น”

เดบอราห์ เฮนเนสส์ ให้ความหมายกว้างๆว่า “วิธีการที่พัฒนาสมาธิ และความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง เพื่อก่อให้เกิด ความตระหนักรู้ และความรักความเมตตา รวมถึงอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับคำว่า การศึกษา หรือ Education มาจากคำว่า Educare หมายถึง “การดึงออกมา ทั้งในด้านการดึงสิ่งที่มีอยู่แล้วในตัวผู้เรียนในปรากฏ ออกมา และในการทำให้เกิดการตระหนักรู้ใหม่ หรือเกิดความรู้ใหม่ขึ้น”

อาเธอร์ ซาเยอนซ์ กล่าวว่า Contemplation จะทำให้ผู้เรียนเกิดความสัมพันธ์แบบใหม่กับตนเอง ผู้อื่น และโลก ให้ความรู้ที่ไม่ใช่ความรู้พื้นฐานของข้อมูลและการแยกขาดระหว่างอัตตวิสัยกับภาววิสัย แต่เป็น ความรู้และปัญญาที่เข้าถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันของสรรพสิ่ง และเป็นการเรียนรู้ที่จะนำไปสู่การ เปลี่ยนแปลง

สำหรับคำว่า จิตตปัญญาศึกษาในประเทศไทย ในปี พ.ศ.2549 ศาสตราจารย์กิตติคุณ สุมน อมรวิวัฒน์ ได้ให้ความหมายของ Contemplative Education เป็นภาษาไทยว่า จิตตปัญญาศึกษา และผู้ทรงคุณวุฒิในเครือข่ายจิตตปัญญาศึกษา ได้ร่วมกันให้ความหมายของจิตตปัญญาศึกษาว่า หมายถึง “กระบวนการเรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญ การศึกษาที่เน้นการพัฒนาด้านในอย่างแท้จริง เพื่อให้เกิดความตระหนักรู้ถึงคุณค่าของสิ่งต่างๆ โดยปราศจากอคติ เกิดความรักความเมตตา อ่อนน้อมต่อธรรมชาติ มีจิตสำนึกต่อส่วนรวม และสามารถเชื่อมโยงศาสตร์ต่างๆมาประยุกต์ใช้ในชีวิตจริงได้อย่างสมบูรณ์ (ชลลดา ทองทวี และคณะ, 2552 : 27)”

ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ให้ความหมายของจิตตปัญญาศึกษา คือการศึกษาที่ทำให้เข้าใจด้านในของตัวเอง รู้ตัว เข้าถึงความจริง ทำให้เปลี่ยนมุมมองเกี่ยวกับโลกและผู้อื่น เกิดความเป็นอิสระ ความสุข ปัญญา และความรักอันไพศาลต่อเพื่อนมนุษย์และสรรพสิ่ง หรืออีกนัยหนึ่ง เกิดความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ โดยเน้นการศึกษาจากการปฏิบัติ เช่นจากการทำงานศิลปะ โยคะ ความเป็นชุมชน การเป็นอาสาสมัครเพื่อสังคม สนุกทริยสนทนา การเรียนรู้จากธรรมชาติ และจิตตภาวนา

จากความหมายของจิตตปัญญาศึกษาข้างต้น จะเห็นได้ว่า จิตตปัญญาศึกษาเป็นแนวทางการศึกษารูปแบบที่ให้ความสำคัญแก่ความรู้จากการลงมือปฏิบัติจริงมากกว่าองค์ความรู้เชิงทฤษฎี ซึ่งมาจากการตระหนักรู้ภายในจิตที่ทำความเข้าใจต่อสรรพสิ่ง เพื่อให้เกิดการเชื่อมโยงจากภายในสู่ภายนอก นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ ความคิด ความรู้สึก ตลอดจนพฤติกรรม ให้ใช้ชีวิตอย่างมีความสุข สมดุล เบาสบาย และเบิกบาน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่สามารถกำหนดได้อย่างตายตัวเหมือนการทดลองทางวิทยาศาสตร์ว่า การเปลี่ยนแปลงภายในต่างๆ จะเป็นอย่างไร มีขั้นตอนอย่างไร สิ่งที่ได้มากที่สุดในการศึกษานี้ คือ การสร้างเหตุปัจจัยแวดล้อมต่างๆ ให้เอื้อประโยชน์ต่อการเรียนรู้ภายในของผู้เรียนมากที่สุดเท่าที่ตนเอง

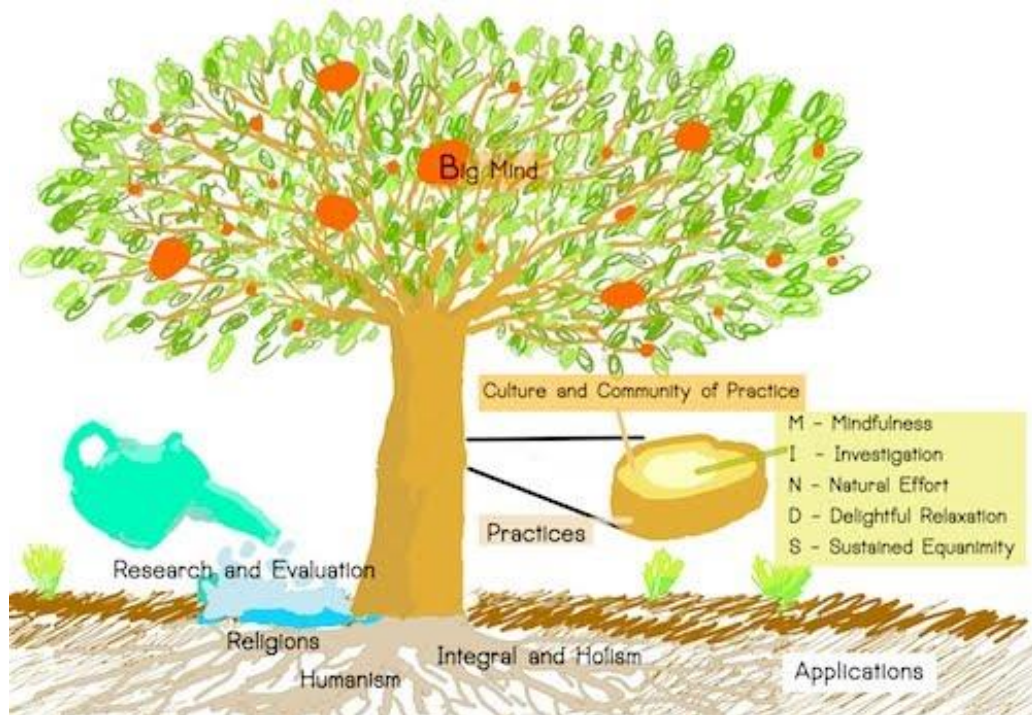
นอกจากนี้ จิตตปัญญาศึกษานับได้ว่าเป็นการศึกษาแบบองค์รวม โดยรวมวิธีการใคร่ครวญความคิด น้อมสู่จิตใจภายใน โดยผ่านความรู้สึกตัวทั่วพร้อม ละวางอคติ หรือความคิดยึดติด หรือองค์ความรู้ทั้งปวง เพื่อให้ก้าวข้ามผ่านความรู้เชิงความคิด หลักการ ตรรกะ ทฤษฎีต่างๆ ที่เป็นหัวใจของการศึกษาแบบทั่วไป พร้อมทั้งนำตนเองสู่ประสบการณ์ต่างๆ ทางสังคม ชุมชน ศาสนา เพื่อสร้างเหตุปัจจัยให้เชื่อมโยงความรู้ภายนอกและภายในเข้าด้วยกัน จนเกิดการตระหนักรู้ เข้าใจ เชื่อมโยงสัมพันธ์ภาพของสรรพสิ่ง ซึ่งเป็นปัญญาหยั่งรู้ใหม่ อันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตนเองต่อไป

กล่าวโดยสรุปจิตตปัญญาศึกษามีแนวคิดหลักที่ให้ความสำคัญดังนี้ (ชลลดา ทองทวี และคณะ, 2552, หน้า 47- 48)

1. ประสบการณ์ตรงของการเรียนรู้ที่จะนำมาซึ่งความรู้ความเข้าใจที่สัมพันธ์กับชีวิตจริงของผู้เรียน
2. การรับฟังอย่างลึกซึ้งและการเรียนรู้ด้วยใจที่เปิดกว้าง
3. การเคารพศักยภาพในการเรียนรู้ของทุกคนอย่างไร้อคติ
4. การน้อมสว้ใจอย่างไคร้ครวญ
5. การเฝ้ามองเห็นตามความเป็นจริง (meditation)
6. การให้ความสำคัญของความสดในปัจจุบันขณะ
7. คุณค่าและรากฐานทางภูมิปัญญาอันหลากหลายของท้องถิ่นและวัฒนธรรม
8. การสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน

แนวคิดหลักข้างต้นนี้ได้ถูกนำมาเป็นแนวทางในการออกแบบกระบวนการเรียนรู้ในแนวทางจิตตปัญญา และยังเป็นฐานคิดในการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับคนกลุ่มต่างๆ ไม่ว่าจะมีการปรับรูปแบบหรือเลือกใช้เครื่องมือให้สอดคล้องไปตามบริบทและความต้องการการเรียนรู้อย่างไร แต่แนวคิดหลักเหล่านี้ก็ยังคงเป็นแก่นแกนหลักอยู่ในใจของกระบวนการผู้จัดกระบวนการเสมอ จึงทำให้กระบวนการเรียนรู้ในแนวทางจิตตปัญญาแม้จะเป็นการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรง เน้นที่การลงมือปฏิบัติ แต่ก็มีความแตกต่างกับกระบวนการเรียนรู้ในแนวทางอื่นๆ เช่น การเรียนรู้แบบ Active Learning หรือการเรียนรู้ที่เน้นให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในรูปแบบอื่นๆ

กระบวนการเรียนรู้ของจิตตปัญญาศึกษาสามารถอธิบายให้เข้าใจได้ง่ายด้วย “โมเดลจิตตปัญญาพฤษา” (Contemplative Education Tree)



ที่มา <http://jittapanya.blogspot.com> บทความที่ 172 จิตตปัญญาศึกษา
คอลัมน์ ณ พรมแดนแห่งความรู้ โพสต์ทูเดย์ ฉบับวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2552

โมเดลจิตตปัญญาศึกษาอธิบายภาพรวมของแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาผ่านรูปแบบต้นไม้ โดยมีองค์ประกอบดังนี้

- ผล หมายถึง ผลจากการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรงจากการดูจิตของตนเอง เชื่อมโยงกับสรรพสิ่ง จนเกิดปัญญาได้
- ราก หมายถึง ต้นกำเนิดแนวคิดหรือกระบวนการที่ค้นพื้นฐานที่มาจากจิตตปัญญาศึกษาอันประกอบจากรากทั้งสามได้แก่
 1. *แนวคิดเชิงศาสนา* ความเชื่อ ความศรัทธา และญาณทัศนะ เรียนรู้ผ่านศรัทธาต่อพระเจ้า เรียนรู้ผ่านศรัทธาต่อครู เรียนรู้ผ่านการภาวนารูปแบบต่างๆ
 2. *แนวคิดเชิงมนุษยนิยม* บนฐานความเป็นมนุษย์ สืบค้นศักยภาพภายในของมนุษย์ การเรียนรู้ใคร่ครวญผ่านการเคารพธรรมชาติของผู้เรียน การเรียนรู้ใคร่ครวญผ่านการเรียนรู้เชิงประสบการณ์
 3. *แนวคิดเชิงบูรณาการแบบองค์รวม* กระบวนการเรียนรู้ฐานองค์รวม การเรียนรู้ใคร่ครวญผ่านการปฏิบัติบูรณาการอย่างเป็นองค์รวม
- เมล็ด หมายถึง ศักยภาพการเรียนรู้ภายในของมนุษย์
- แก่น คือ แก่นกลางสนับสนุนการพัฒนาสู่จิตใหญ่ ประกอบด้วย การมีสติรับรู้ประสบการณ์ในปัจจุบันขณะ การใคร่ครวญสืบค้นเรียนรู้ การน้อมนำมาปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ความเบิกบาน ผ่อนคลาย มีจิตตั้งมั่นและเป็นกลาง
- กระท่อ คือ บริบทของการเรียนรู้ตามสภาพแวดล้อมต่างๆ อาทิ สังคม ชุมชนการเรียนรู้ วัฒนธรรม
- เปลือก คือ แนวทางการเรียนรู้และฝึกปฏิบัติในรูปแบบต่างๆ
- กิ่งก้าน คือ กิจกรรมการเรียนรู้และเครื่องมือในการฝึกปฏิบัติ อาทิ การภาวนา การทำสมาธิ การเดิน โยคะ ศิลปะการต่อสู้ การแสดงละคร การร้องเพลง เต็นรำ การวาดภาพ ระบายสี สุนทรียสนทนา จิตอาสา ฯลฯ

การออกแบบกระบวนการเรียนรู้ตามโมเดลจิตตปัญญาศึกษา จึงควรคำนึงว่ากิจกรรมหรือเครื่องมือปฏิบัติต่างๆ เป็นเพียงเปลือกของต้นไม้ กระบวนการผู้จัดกระบวนการจึงควรให้ความสำคัญกับการนำพาให้ผู้เรียนให้เข้าถึงแก่นของการเรียนรู้คือสติ การใคร่ครวญด้วยใจที่มีความมั่นคงเป็นกลาง และการได้ฝึกฝนอย่างต่อเนื่อง รวมถึงการสร้างสังฆะหรือชุมชนของการเรียนรู้ ให้เป็นพื้นที่โอบอุ้มรองรับการงอกงามเติบโตของผู้เรียน มิฉะนั้นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นก็จะเป็นเพียงการเรียนรู้ที่ตื้นเขิน ไม่สามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างแท้จริงตามที่มุ่งหวัง

การบูรณาการการเรียนรู้ในแนวทางจิตตปัญญาที่หลอมรวมทั้งฐานคิด กระบวนการ และเครื่องมืออย่างเป็นองค์รวมจึงสามารถอธิบาย ขยายความให้เห็นถึงความสัมพันธ์ เชื่อมโยงของราก แก่น กระพี้ เปลือก ตามที่ท่านผู้รู้หลายท่านได้กล่าวไว้ดังต่อไปนี้

กระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิดจิตตปัญญา

หมายถึง กระบวนการเรียนรู้มีมิติภายในผ่านเครื่องมือหรือกิจกรรมต่างๆให้ผู้เรียนรู้เกิดประสบการณ์ตรง ใคร่ครวญตรวจสอบจนกระทั่งสามารถมองเห็นสภาวะอารมณ์ ความรู้สึก ความคิด โลกทัศน์ กรอบความคิดต่างๆของตนเอง ที่อาจจะเป็นข้อจำกัดหรือศักยภาพภายในตนที่เอื้อต่อการพัฒนาชีวิตได้อย่างค่อยเป็นค่อยไป การใคร่ครวญตรวจสอบด้วยหัวใจนี้จักทำให้ค้นพบรากเหตุแห่งทุกข์ต่างๆ สามารถเข้าใจตนเองและผู้อื่นมากขึ้น ตลอดจนพัฒนาไปสู่ความรักความเมตตากรุณาต่อตนเอง เพื่อนมนุษย์ ชุมชน สังคม และสิ่งแวดล้อม นั่นคือ การพัฒนาระดับจิตจาก จิตเล็กไปสู่จิตใหญ่นั้นเอง

โดย ประเวศ วะสี กล่าวไว้ในงานประชุมเสวนา “จิตตปัญญาศึกษา : การเรียนรู้จากภายใน” ว่า จิตตปัญญาศึกษา คือ การศึกษาด้านในเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์และเกิดการพัฒนาอย่างแท้จริง โดยมีกระบวนการเรียนรู้ดังต่อไปนี้ (สมสิทธิ์ อัสตรนธิ, บรรณาธิการ : 31)

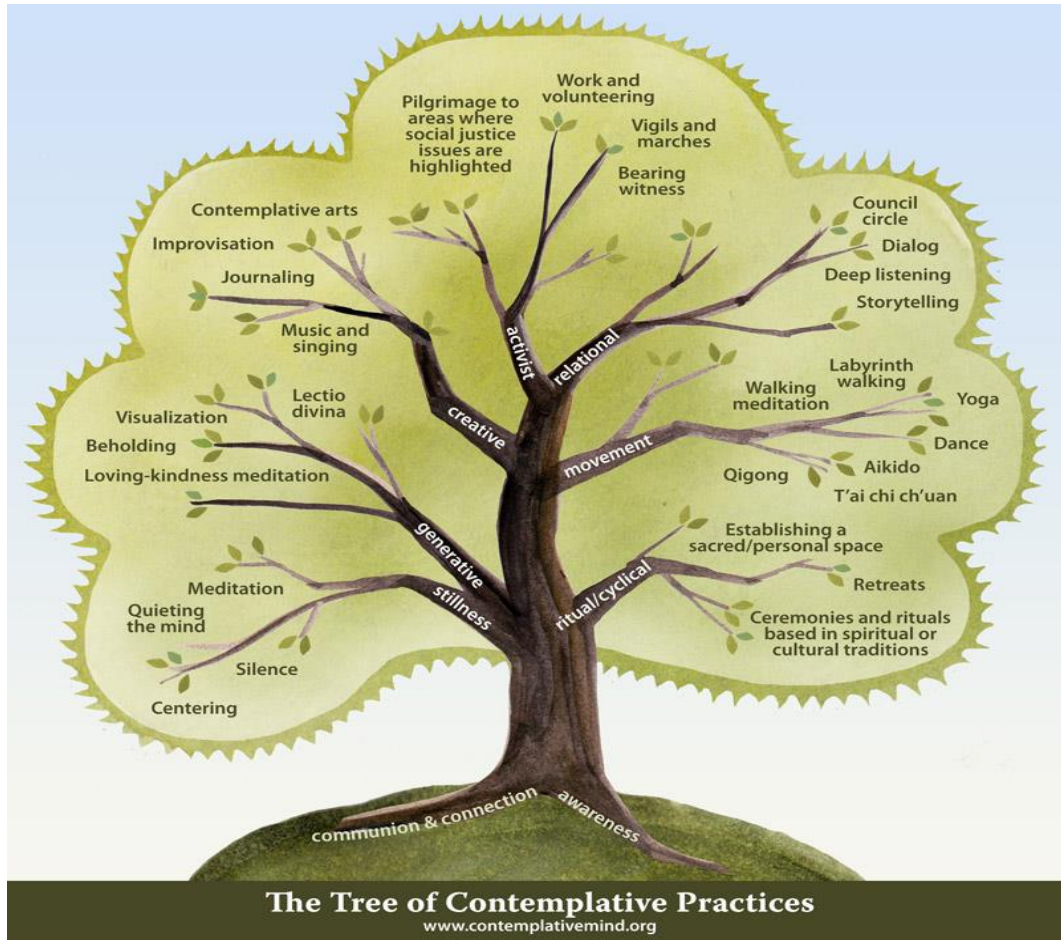
1. การเข้าถึง โลกทัศน์และชีวิต เรามองธรรมชาติอย่างไร หากเราเข้าถึงความจริงจะพบความงามในนั้นเสมอ เมื่อเราเข้าถึงธรรมชาตีก็นั้นถึงความเป็นอิสระ
2. กิจกรรมต่างๆ เช่น กิจกรรมที่เกี่ยวกับชุมชน ดนตรี ศิลปะ กิจกรรมอาสาสมัคร สุนทรียสนทนา เป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการพัฒนาตนเองและพัฒนาจิตใจ
3. การปลีกวิเวกไปอยู่ในธรรมชาติ สัมผัสธรรมชาติ ได้รู้ใจตนเอง เมื่อจิตสงบเชื่อมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับธรรมชาติ จะเกิดปรากฏการณ์ต่างๆขึ้น
4. การทำสมาธิ

หลักการพื้นฐานในการจัดกระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิดจิตตปัญญา (7C's)

1. หลักการพิจารณาด้วยใจอย่างใคร่ครวญ (Contemplation) คือ การเรียนรู้ผ่านการใคร่ครวญด้วยสภาวะจิตใจผ่อนคลาย เบิกบาน และพร้อมที่จะเรียนรู้
2. หลักความรัก ความเมตตา (Compassion) คือ การเปิดพื้นที่การเรียนรู้ที่มีการโอบอุ้ม ดูแลสภาวะภายในต่างๆของผู้เรียนและกลุ่มการเรียนรู้ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมโดยรวม
3. หลักการเชื่อมโยงสัมพันธ์ (Connection) คือ การนำประสบการณ์การเรียนรู้เชื่อมโยงเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ภายใน ตลอดจนบูรณาการสู่ชีวิตจริง เพื่อการเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างปัจเจก ชุมชน สังคม และโลก

4. หลักการเผชิญหน้า (Confronting) คือ การเปิดพื้นที่ให้ผู้เรียนก้าวออกจากพื้นที่ปลอดภัยของตนเองและก้าวสู่พื้นที่เสี่ยงซึ่งเป็นพื้นที่สำหรับการเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ เพื่อให้เข้าใจข้อจำกัดและศักยภาพในการเรียนรู้และพัฒนาตนเอง
5. หลักความต่อเนื่อง (Continuity) คือ การเรียงร้อยการเรียนรู้เรื่องต่างๆอย่างต่อเนื่อง เพื่อบ่มเพาะเมล็ดพันธุ์การเรียนรู้ ให้เกิดพลังพลวัตแห่งการเรียนรู้ของแต่ละบุคคลอย่างต่อเนื่อง
6. หลักพันธสัญญา (Commitment) คือ การเอื้อให้ผู้เรียนรู้ตระหนักในความสำคัญของสิ่งที่เรียนรู้ และพร้อมนำกลับไปประยุกต์ใช้ หรือฝึกปฏิบัติในชีวิตประจำวันอย่างต่อเนื่องและยั่งยืนได้
7. หลักชุมชนแห่งการเรียนรู้ (Community) คือ พื้นที่ปลอดภัยทางด้านการเปิดเผยความรู้สึกนึกคิดที่แท้จริงระหว่างกลุ่มผู้เรียนรู้ ซึ่งเกิดขึ้นได้ผ่านความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนระหว่างผู้เรียนรู้ ความเมตตากรุณาต่อกันและกันในการเรียนรู้และเติบโตภายใน ตลอดจนการถักทอเครือข่ายความสัมพันธ์ผ่านการแลกเปลี่ยนโอบอุ้มดูแลซึ่งกันและกัน

แนวทางการเรียนรู้และการฝึกปฏิบัติตามแนวจิตตปัญญาศึกษาประเภทต่างๆ เปรียบเสมือนส่วนของเปลือกของต้นไม้แห่งจิตตปัญญา และมีกิ่งก้านสาขาเป็นเครื่องมือการเรียนรู้และรูปแบบกิจกรรมต่างๆ โดยอิงจากกรอบแนวคิดของ **Center for Contemplative Mind in Society** จะสามารถแบ่งประเภทของแนวทางการฝึกปฏิบัติออกเป็น 7 แนวทางหลัก ดังนี้



ที่มา www.contemplativemind.org

แนวทางการเรียนรู้และฝึกปฏิบัติ	เป้าหมายการเรียนรู้	ตัวอย่าง รูปแบบกิจกรรม / เครื่องมือ
1) การฝึกผ่านการสงบนิ่ง (Stillness Practices)	การพัฒนาสมาธิและความสงบตั้ง มั่นของร่างกายและจิตใจ	การสงบนิ่ง การทำสมาธิ การปลีก วิเวกหรือการเข้าเงียบ การรวมใจ เป็นหนึ่ง
2) การฝึกผ่านกิจกรรมรังสรรค์ (Generative Practices)	การพัฒนาความคิด มุมมอง จิตใจ ให้เกิด ความรัก ความเมตตา ความเอื้อเฟื้อเกื้อกูล	การสวดแผ่เมตตาภาวนา ทงเลน การสังเกตพินิจดู การระลึกถึง ภาพปรากฏ
3) การฝึกผ่านกระบวนการเชิง สร้างสรรค์ (Creative Practices)	การพัฒนาญาณทัศนะผ่านความ อิสระจากภายในใจถ่ายทอดสู่ ผลงานต่างๆ	การร้องเพลง เล่นดนตรี ศิลปะ การแสดง การวาดอักษร การจัด ดอกไม้ การจดบันทึก

แนวทางการเรียนรู้และฝึกปฏิบัติ	เป้าหมายการเรียนรู้	ตัวอย่าง รูปแบบกิจกรรม / เครื่องมือ
4) การฝึกผ่านกิจกรรมทางสังคม (Activist Practices)	การเรียนรู้ผ่านชีวิตจริงที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ ทั้งผู้คน สังคม และสิ่งแวดล้อม เพื่อปรับสมดุลโลกภายนอกและภายในของตนเอง	กิจกรรมจิตอาสา เดินจาริกผ่านชุมชน อารยธรรมต่างๆ การเจริญสติในชีวิตประจำวัน
5) การฝึกผ่านกิจกรรมสัมพันธ์ (Relational Practices)	การพัฒนาสัมพันธ์ภาพระหว่างตนเองและผู้อื่นผ่านการสื่อสารสะท้อนโลกภายในซึ่งกันและกัน และการเข้าถึงปัญญาสะสมจากการรวมกลุ่ม	การฟังอย่างลึกซึ้ง สนทนาเสวนาแลกเปลี่ยนความรู้ การเปิดวงคุย การเล่นเกมกระดาน
6) การฝึกผ่านการเคลื่อนไหว (Movement Practices)	ฝึกสังเกต รับรู้ ร่างกายภายในและภายนอก โดยมีสติอยู่กับการเคลื่อนไหวร่างกาย	การเดินภาวนา โยคะ ชี่กง รำมวยเต๋นรำ ศิลปะการต่อสู้
7) การฝึกผ่านพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ (Ritual/Cyclical Practices)	ฝึกสัมผัสพลังงานจากธรรมชาติ อันบริสุทธ์หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อเปิดรับญาณทัศนะหรือความรู้ต่างๆ	พิธีกรรมทางศาสนา ลัทธิ ความเชื่อต่างๆ การสวดมนต์ การจำศีล ค่ายภาวนา

แนวทางการฝึกปฏิบัติตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา ตลอดจนเครื่องมือการเรียนรู้ วิธีการ สามารถทำได้หลายวิธีขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของผู้ฝึกปฏิบัติ ซึ่งสามารถเลือกแนวทางการเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง และสังเกตการเปลี่ยนแปลงภายในและการความเติบโตภายในตนเอง อันเป็นประสบการณ์การเรียนรู้เฉพาะของแต่ละคนในการฝึกฝนพัฒนาตนเอง เพื่อผลลัพธ์ในการมีชีวิตที่สมดุลทั้งร่างกาย จิตใจ จิตวิญญาณ อันนำมาซึ่งความสงบสุขจากภายในอย่างแท้จริง

อนึ่ง ผลลัพธ์ของผู้ฝึกปฏิบัติจะพัฒนารวดเร็วหรือช้าขึ้นขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยของแต่ละคน โดยผู้ฝึกปฏิบัติสามารถเลือกฝึกวิธีใดวิธีหนึ่งหรือฝึกหลายวิธีในการฝึกฝนได้เช่นเดียวกัน แต่จากการผลการสำรวจของ **Institute of Noetic Sciences** ประเทศสหรัฐอเมริกา ได้รายงานผลการสำรวจปัจจัยที่สำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมี 3 ประการ ได้แก่ **ความตั้งใจ (Intention)** **การมีสมาธิแน่วแน่ (Attention)** และ**การทำซ้ำอย่างต่อเนื่อง (Repetition)** ซึ่งสอดคล้องกับหลักการพื้นฐานในการจัดกระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิดจิตตปัญญา (7C's)

การนำแนวคิดจิตตปัญญาตลอดจนกระบวนการเรียนรู้และเครื่องมือต่างๆ ไปประยุกต์ใช้ในวงการต่างๆ นั้น ควรคำนึงถึงบริบทและเงื่อนไขข้อจำกัดของแต่ละบุคคลและสังคม อันได้แก่ ลักษณะทางประชากรศาสตร์ เช่น อายุ เพศ วัย พื้นฐานครอบครัว วุฒิภาวะ ตลอดจนวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ศาสนา กรอบแนวคิด ชุมชนภาษา เป็นต้น เนื่องจากโลกภายในจิตใจเป็นส่วนที่ฝังลึกและเป็นจุดเปราะบางของแต่ละคน การจัดการกระบวนการเรียนรู้จึงต้องเลือกเครื่องมือการเรียนรู้อย่างพิถีพิถันให้เหมาะสมกับกลุ่มบุคคลนั้นๆ เพื่อผลลัพธ์สูงสุดของผู้เรียน ซึ่งในโครงการนี้หมายรวมถึงครู อาจารย์ หรือกลุ่มเด็กเยาวชนทั้งในระบบ นอกระบบการศึกษาที่เป็นเด็กที่มีความต้องการการดูแลเกื้อหนุนเป็นพิเศษ และกระบวนการเรียนรู้ที่ ออกแบบอย่างเหมาะสมตอบโจทย์การเรียนรู้ของแต่ละกลุ่มเป้าหมาย แต่ยังคงอยู่บนพื้นฐานเดียวกัน คือ การกลับมาเชื่อมโยงกับมิติความเป็นมนุษย์ภายในตนเองและผู้อื่น และมีเป้าหมายของการเรียนรู้ในการ ยกกระดับจิตจากจิตเล็กสู่จิตใหญ่

การเรียนรู้บนฐานวัฒนธรรมทำให้เปิดพื้นที่การเรียนรู้ออกไปได้ไกลมากกว่าโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัย การเอาพื้นที่เป็นตัวตั้ง และเอื้อให้ทุกภาคส่วนในพื้นที่เข้ามาร่วมกันจัดการเรียนรู้ในฐานชีวิตจริงและปฏิบัติจริง

การศึกษาเพื่อเยียวยาและเพิ่มอำนาจให้ผู้เสียเปรียบ

สำหรับการทำงานของ กสศ. ที่มีจุดมุ่งเน้นในการสร้างความเสมอภาค ลดความเหลื่อมล้ำ และสร้างโอกาส ที่เป็นธรรมและเท่าเทียมสำหรับผู้เสียเปรียบและขาดโอกาสทางสังคม เป้าหมายของการจัดการศึกษา สำคัญที่ขาดไม่ได้คือการศึกษาเพื่อเยียวยาชีวิตของเด็กและเยาวชนที่เป็นทุกข์และหักพังจากความพร่อง หรือแตกร้าวของครอบครัวและชุมชน และเพิ่มอำนาจให้เข้มแข็งเพื่อก้าวไปข้างหน้าอย่างมั่นคงและเท่า เทียมกับผู้ได้รับโอกาสจากชีวิตอย่างเพียงพอ

ประสบการณ์ร่วมของเด็กส่วนใหญ่ที่ถูกผลักออกจากกระบวนการศึกษาปกติคือ ปัญหาที่เกิดจากการได้รับการดูแลที่ขาดพร่องและไม่สมบูรณ์ตามโอกาสของพัฒนาการทางร่างกายและจิตใจ การถูกทอดทิ้ง ถูกทำร้ายร่างกายหรือจิตใจ ความยากจน การไม่ได้รับการยอมรับ และการสะสมบาดแผลเรื้อรังต่างๆ ไว้ในชีวิต อย่างยาวนาน หนังสือที่ให้ข้อค้นพบใหม่ที่สำคัญกับวงการสุขภาพ *Childhood Disrupted : เกินกว่าเจ็บปวด* (ดอนนา แจ็กสัน นากาซาวา, 2561) อธิบายความเชื่อมโยงที่ชัดเจนด้วยหลักฐานทาง วิทยาศาสตร์การแพทย์จำนวนมาก ระหว่างประสบการณ์เลวร้ายที่เราเผชิญในวัยเด็ก กับปัญหา สุขภาพรุนแรงเรื้อรังทางร่างกายและจิตในวัยผู้ใหญ่โดยไม่พบสาเหตุที่ชัดเจนจากชีวิตปัจจุบัน อย่าง โรควิตกกังวล หิวใจ มะเร็ง ซึมเศร้า ภาวะอารมณ์ไม่มั่นคง ไม่สามารถรักษาความสัมพันธ์ที่ดีได้ ยืน ยาว รวมทั้งมีพฤติกรรมเบี่ยงเบนที่อันตรายเพื่อแสวงหาความสุข แต่กลับสร้างความทุกข์เพิ่มขึ้นให้ทั้ง ตนเองและผู้อื่นอย่างยิ่ง ชีวิตที่แตกร้าวในวัยเด็กกลายเป็นรังของโรคภัยรุมเร้าเมื่อเติบโตขึ้น และ “โรค”

เหล่านี้สามารถกลายเป็นรหัสพันธุกรรม (ยีน) ที่ส่งต่อถึงคนรุ่นต่อไป รวมทั้งรหัสวัฒนธรรม (มีม) ที่ส่งต่อไปยังคนรอบข้างและสังคมได้ด้วย

การจัดการศึกษาให้ผู้ที่มีผ่านประสบการณ์เลวร้ายจำเป็นต้องมีการเยียวยาร่วมด้วยเสมอ และที่จริงในสภาพสังคมโลกาหลเช่นปัจจุบัน แทบทุกคนจำเป็นต้องได้รับการเยียวยาหรือรู้วิธีเยียวยาตนเองในระดับต่างๆ พลังสูงสุดของการเยียวยา คือพลังแห่งความรักและความเข้าใจ และการเยียวยาจะเกิดขึ้นเมื่อกายและใจเราได้ฝึกเชื่อมโยงอย่างลึกซึ้งกับสิ่งอื่นที่กว้างออกไปมากกว่าตัวเอง ภายในบรรยากาศที่เปิดกว้าง ผ่อนคลาย ไร้กังวล มีความปรารถนาดีและมิตรไมตรีต่อกัน และมีปัญญาเข้าใจสิ่งต่างๆตามความเป็นจริง โดยกระทำสิ่งเหล่านี้อย่างสม่ำเสมอจนร่างกายและจิตใจคุ้นเคยและสามารถจดจำประสบการณ์ด้านบวกใหม่ที่ได้รับ ความเข้าใจใหม่ที่เกิดขึ้นจะส่งผลให้เกิดการก่อร่างสร้างกายและจิตแบบใหม่ที่สมดุลขึ้นกว่าเดิมทีละน้อย จนแข็งแรงมั่นคง

เคน วิลเบอร์ (Ken Wilber) ผู้ก่อตั้งทฤษฎีบูรณาการ (Integral theory) กล่าวถึงแง่มุมเชิงลึกของการเยียวยาว่า เกิดจากการคืนดีระหว่างสิ่งต่างๆที่ถูกแบ่งแยกออกเป็นคู่ตรงข้าม โดยการแบ่งแยกเหล่านี้เกิดจากจิตใจที่คุ้นชินกับการจัดประเภทสิ่งต่างๆ เป็นหมวดหมู่และคู่ตรงข้าม เพื่อให้จดจำและจัดการได้ โดยเฉพาะกับสิ่งที่คิดว่าเป็นอันตราย

การแบ่งแยกทำโดยการขีดเส้นขอบเขตสมมุติ (Boundaries) ขวางกันระหว่างสองสิ่งเอาไว้ ชาว-ดำ-ตี-ขาว นรก-สวรรค์ ภายใน-ภายนอก เรา-ไม่ใช่เรา ของเรา-ไม่ใช่ของเรา ฯลฯ การจดจำความเป็นคู่ตรงข้ามทำให้ภาพลวงตาของความแตกต่างกลายเป็นความจริงในโลกของเรา การมองสิ่งต่างๆตรงไปตรงมาตามที่เป็นจริงๆหายไป เหลือเพียงสิ่งที่เราเลือกเอาไว้ กับการพยายามกำจัดสิ่งที่ไม่ถูกเลือก เราจำได้เพียงความแตกต่างภายนอก และหลงลืมความเหมือนกันภายในของสิ่งต่างๆ จนกลายเป็นที่มาของความขัดแย้งทั้งหมดที่เราเผชิญอยู่ในชีวิตประจำวัน และเราพากันหลงทางอยู่ในความกังวล สับสน หวาดกลัว และปิดหูปิดตามตัวเอง ท่ามกลางความขัดแย้งที่เกิดขึ้น

วิลเบอร์บอกว่า ในธรรมชาติไม่มีอะไรเลยที่เป็นเส้นขอบเขตที่ขวางกั้นสิ่งต่างๆ ออกจากกัน เส้นต่างๆที่ปรากฏเป็นทั้งการแบ่งแยกจากกันและหลอมรวมสู่กันและกัน เป็นทั้งจุดสิ้นสุดของสิ่งหนึ่งพร้อมกับเป็นจุดเริ่มต้นของอีกสิ่งหนึ่ง เช่น เส้นแบ่งของแผ่นดิน แม่น้ำ ชายฝั่งทะเล เส้นขอบฟ้า รวมทั้งเส้นขอบเขตระหว่างร่างกายเราและสิ่งแวดล้อม ความจริงในธรรมชาติไม่มีเส้นขอบเขตขวางกั้น ความจริงนั้นเป็นหนึ่งเดียว ถ้าเราเข้าใจสิ่งนี้ เราจะสามารถเป็นมิตรกับจักรวาลทั้งหมด ไม่ใช่แค่ครึ่งหนึ่งของจักรวาล (Wilber, K, 2017)

เขากล่าวถึงการคืนดีระหว่างคู่ตรงข้ามซึ่งเป็นการเยียวยาระดับลึกที่สุด คือการก้าวข้ามแบ่งขอบเขตในจิตใจเราเอง เพื่อขยายเส้นขอบเขตของชีวิตให้เชื่อมโยงกับสิ่งต่างๆ ได้กว้างขวางและลึกซึ้งขึ้นเรื่อยๆ เราสามารถเยียวยาความขัดแย้งภายในอัตตาตัวตน (Ego Level) ด้วยการยกเลิกเส้นแบ่งสมมุติระหว่างแบบแผนพฤติกรรมของเราที่เราชอบและยอมรับ กับพฤติกรรมที่เราไม่ชอบซึ่งถูกเก็บกดและแอบซ่อนไว้ เราสามารถเยียวยาความขัดแย้งในองค์รวมของชีวิต (Total organism) ด้วยการยกเลิกเส้นแบ่งสมมุติระหว่างความต้องการของอัตตากับความเป็นจริงทั้งหมดที่ปรากฏเป็นรูปธรรม และเยียวยาความขัดแย้งที่ปิดกั้นจิตสำนึกของความเป็นหนึ่งเดียว (Unity Consciousness) เอาไว้ โดยการยกเลิกเส้นแบ่งสมมุติระหว่างชีวิตและสิ่งแวดล้อม การยกเลิกเส้นแบ่งต่างๆ จะพาให้เราค่อยๆ เติบโตจากการเป็นเพียงแบบแผนพฤติกรรมที่เกิดจากแรงขับต่างๆ จนสามารถเข้าถึงและเป็นหนึ่งเดียวกับความศักดิ์สิทธิ์ของจักรวาล (Wilber, K, 2017)

นอกจากการเยียวยาด้วยการสร้างความเชื่อมโยงอย่างลึกซึ้งในระดับต่างๆ ของชีวิตแล้วแล้ว สิ่งสำคัญอย่างยิ่งในการทำงานเพื่อสร้างความเป็นธรรมทางการศึกษา คือการเสริมพลังอำนาจให้กับเด็กและเยาวชนที่ **แตกร้างหรือหักพังจากการตกเป็นเหยื่อของประสบการณ์เลวร้าย** การเป็นคนที่อยู่วงนอกออกไปจากจุดสนใจของการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม หรือการเผชิญสภาวะขาดแคลนผู้สนับสนุนและขาดแคลนทรัพยากรเพื่อการเข้าถึงการศึกษาและการพัฒนาชีวิตที่เหมาะสม

ผู้จัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจของกลุ่มเป้าหมายหลายคนของศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล ได้เรียนรู้แนวทางการจัดกระบวนการเรียนรู้ประเด็นนี้จาก อวยพร เชื้ออ่อนแก้ว ผู้อำนวยการศูนย์ผู้หญิงเพื่อสันติภาพและความเป็นธรรม จ.เชียงใหม่ ซึ่งใช้ฐานคิด “สตรีนิยมแนวจิตวิญญาณเพื่อความเป็นธรรม” (Anti-oppression Spiritual-based Feminism) ที่เธอพัฒนาขึ้น ทำงานฝักอบรมเพื่อเสริมพลังให้กับนักกิจกรรมสังคมผู้หญิงชนกลุ่มน้อยพม่า และคนทำงานด้านผู้หญิง รวมทั้งนักกิจกรรมทางสังคมประเด็นอื่นๆ ในไทย ที่ใช้แนวทางการเสริมพลังอำนาจเป็นฐานในการทำงาน โดยแนวคิดหลักสองประการที่เป็นฐานให้กับงานของเธอคือ แนวคิด “วัฒนธรรมอำนาจตามแนวทางสตรีนิยม” จากงานของ รืออัน ไอส์เลอร์ (Riane Eisler) โจอันนา เมซี (Joanna Macy) และสตาร์ฮอว์ก (Starhawk) และ “การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง” จากงานของ เปาโล แฟร์รี่ (Paulo Freire) จอร์จ เลกกี (George Lakey) และภิกษุติช นัท ฮันห์

เป้าหมายหลักของการทำงานในสกุลนี้คือ **มุ่งลดอำนาจเหนือของผู้กดขี่ในวัฒนธรรมและโครงสร้างสังคมแบบชายเป็นใหญ่** ซึ่งเป็นต้นเหตุของความรุนแรงและวิกฤตการณ์ทางสังคมต่างๆ ขณะเดียวกันก็มุ่ง **เยียวยาและฟื้นฟูอำนาจภายในของผู้ถูกกดขี่** ซึ่งก็คือผู้หญิง กลุ่มผู้ด้อยโอกาส และผู้เสียเปรียบทางสังคมกลุ่มต่างๆ เพื่อเพิ่มอำนาจให้ผู้ถูกกดขี่ยืนหยัดขึ้นได้อย่างเข้มแข็ง ปลดปล่อยตนเองออกจาก

กตขี และมุ่งทำงานเพื่อเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมไปสู่การใช้**อำนาจร่วม** ซึ่งเป็นอำนาจที่เกิดจากความสัมพันธ์ที่เคารพศักดิ์ศรี คุณค่า และความเสมอภาคของมนุษย์ ความเท่าเทียมของหญิงชาย การพึ่งพาอาศัย แบ่งปัน เอาใจใส่ และส่งเสริมศักยภาพของทุกคนในทุกบริบท โดยมุ่งเน้นการใช้แนวทางสันติวิธีเพื่อพัฒนาชีวิตทั้งของตนเองและคนในสังคมอย่างเป็นองค์รวม ทั้งร่างกาย ความคิด จิตใจ และจิตวิญญาณ เพื่อส่งเสริมศักยภาพของมนุษย์ในการเข้าถึงความดี ความจริง และความงาม ซึ่งเป็นความสามารถดั้งเดิมที่เราหลงลืมไป จนเกิดการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึก จากจิตที่คับแคบ แยกส่วน แบ่งเขาแบ่งเรา และเอาตัวรอด สู่จิตที่เห็นความเชื่อมโยงระหว่างตนเองและสิ่งต่างๆ ทำให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูลและสันติสุข (อวยพร เชื้อนแก้ว, 2555)

แนวทางการออกแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมพลังอำนาจให้ผู้เสียเปรียบที่ใช้ได้ผลในหลายพื้นที่ทั่วโลกคือ**แนวทาง Direct Education Approach ขององค์กร Training for Change** ซึ่งเป็นองค์กรฝึกอบรมอยู่ที่เมืองฟิลาเดเฟีย มลรัฐเพนซิลวาเนีย สหรัฐอเมริกา หนึ่งในผู้ก่อตั้งองค์กรคือ จอร์จ เล็ก ครูใหญ่คนหนึ่งของอวยพร

Direct Education ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ที่ตรงที่สุดสำหรับผู้เรียน เป็นการเรียนรู้ที่นี้ และเดี๋ยวนี้ ในช่วงเวลาจำกัดของการจัดกระบวนการเรียนรู้ โดยให้คุณค่ากับการมีประสบการณ์ระดับลึกจากการเรียนรู้ผ่านฐานกายและอารมณ์ การออกจากพื้นที่ปลอดภัยเพื่อเผชิญความเป็นไปได้ใหม่ๆในการเรียนรู้ การเคารพในความรู้ที่มีในตัวคนและปัญญาร่วมของกลุ่ม การสร้างความไว้วางใจในกลุ่ม และการใช้ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในตัวผู้เรียนและในกลุ่มเป็นตัวเร่งกระบวนการเรียนรู้ โดยเน้นการใช้**อำนาจร่วม**ในกลุ่ม ให้เสียงที่หลากหลายได้ปรากฏตัวและเสริมพลังให้เข้มแข็ง โดยเฉพาะเสียงของผู้มีอำนาจน้อยกว่าในกลุ่ม ทั้งนี้เพื่อให้ช่วงขณะแห่งการเปลี่ยนแปลง (transformational moment) เกิดขึ้นได้ และกลุ่มสามารถก้าวข้ามความเชื่อที่จำกัดตัวเอง และเกิดความรู้หรือทักษะที่ไม่เคยมีมาก่อน

เนื้อหาสำคัญที่สุดของการจัดกระบวนการเรียนรู้แนวนี้คือเรื่อง “อำนาจ” เพราะการเปลี่ยนแปลงที่แท้จริงของผู้เรียนจะเกิดขึ้นไม่ได้ จนกว่าคำถามเรื่องอำนาจจะถูกหยิบยกขึ้นมา โดยเรียนรู้ผ่านการทำความเข้าใจ และมีประสบการณ์ตรงกับอำนาจ 3 แบบ คือ “อำนาจเหนือ” คืออำนาจที่กดคนอื่นให้อยู่ข้างล่าง “อำนาจร่วม” คืออิทธิพลที่มีในกลุ่มที่เท่าเทียม และความร่วมมือในการสนับสนุนการเรียนรู้ และ “อำนาจภายใน” คือความหวัง ความกล้า ความเมตตา ซึ่งจำเป็นสำหรับการทำงานระยะยาว

สิ่งสำคัญที่ต้องตระหนักในการจัดกระบวนการเรียนรู้แนวนี้ คือ**การที่ครูหรือผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ต้องทำงานกับตัวเองด้วย** ได้แก่

1. ตรวจสอบตนเองว่ามีความเชื่อเกี่ยวกับผู้เรียนอย่างไร เนื่องจากความเชื่อของครูมีผลอย่างยิ่งต่อการเรียนรู้ของผู้เรียน ความเชื่อที่จะพาให้ครูหมดไฟ 2 แบบ คือ ความเชื่อแบบสุดโต่งว่าผู้เรียนถูกกดขี่ จะทำให้ครูเข้าข้างนักเรียนจนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงน้อยมาก และความเชื่อในอำนาจของระบบที่เป็นทางการ จะทำให้ครูถอนตัวเมื่อเจอแรงต้านจากผู้เรียน

2. สนับสนุนให้ผู้เรียนใช้อำนาจร่วมและอำนาจภายในในการเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงตนเอง โดยครูสามารถแสดงถึงความรู้สึกของตัวเองอย่างโปร่งใสมากที่สุดเท่าที่เป็นไปได้ น้อมรับความหลากหลาย ความขัดแย้ง และความรู้สึกไม่ปลอดภัย การทำเช่นนี้จะช่วยให้ครูรู้สึกมั่นคงขึ้น

3. เชื่อมั่น ยอมรับ และรักผู้เรียน โดยพยายามอดทนข่มใจที่จะบอกว่าผู้เรียนควรทำอะไร แต่ใช้วิธีกระตุ้นความมั่นใจ แบ่งปันเครื่องมือและวิธีการแก้ปัญหา ทำทนายให้เขาคิดเพื่อตัวเอง โดยครูรู้สึกมั่นคงพอที่จะยืนหยัดอยู่ข้างผู้เรียนแม้เขาจะทำผิดพลาด ความรักของครูจะช่วยสร้างการเปลี่ยนแปลงตามเป้าหมายการเรียนรู้ของผู้เรียนได้

4. สร้างความเชื่อมั่นให้ผู้เรียน โดยการทำตามทีพุดอย่างเคร่งครัด เสริมแรงด้านบวกเพื่อสนับสนุนการเติบโตของผู้เรียนในทุกรูปแบบ สนับสนุนให้ผู้เรียนดูแลรับผิดชอบตนเองเต็มที่ และชำนาญในการทำงานเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง

5. มีท่าทีในการสอนเชิงรุก โดยเริ่มจากการอยู่กับผู้เรียนในความเป็นตัวตนของเขา แล้วค่อยๆพาเขาเคลื่อนไปสู่ทิศทางที่ต้องการ ทั้งนี้ครูต้องคำนึงถึงสไตล์การสื่อสารของตนเองด้วย ระวังไม่ให้ไปกดดันผู้เรียน แต่ก็ไม่ฝืนจนผิดธรรมชาติ เมื่อเกิดอารมณ์ที่เข้มข้นในกลุ่ม ครูสามารถมีอารมณ์ร่วมกับกลุ่มได้ แต่ไม่ควรแสดงความรู้สึกมากเกินไปเพราะต้องดูแลกลุ่มด้วย หากกลุ่มจมในอารมณ์มากเกินไป ให้ใช้เทคนิคเปลี่ยนอารมณ์ เช่น แทรกมุขตลก ภาวนา แบ่งคุยในกลุ่มบ้าน พัก เป็นต้น

6. ท่าทีของครูเมื่อเกิดความขัดแย้ง เมื่อผู้เรียนหรือกลุ่มรู้สึกสับสน ต่อต้านครู หรือต่อต้านหลักสูตร ครูต้องไม่แสดงท่าทีปกป้องตนเอง แต่ให้แสดงความยินดีกับผู้เรียน เพราะแสดงว่าเขามาถึงขอบการเรียนรู้แล้ว ขอให้เขาพยายามที่สุดเพื่ออดทนกับความสับสนนั้น ส่วนครูก็ต้องตั้งคำถามสืบค้นกับตัวเองเพื่อหาข้อดีจากสิ่งที่เกิดขึ้น เช่น มีความจริงใจซ่อนอยู่เบื้องหลังการต่อต้าน หรือผู้เรียนที่ต่อต้านนี้กำลังชี้ให้เห็นขอบบางอย่างของกลุ่มอยู่หรือเปล่า จากนั้นให้ทำกิจกรรมที่ช่วยให้กลุ่มข้ามขอบไปสู่ความจริงแท้มากขึ้น เช่น พากกลุ่มกลับมาที่เป้าหมายและเจตนาของการเรียนรู้ ให้กลุ่มแสดงความรู้สึกเป็นระดับตัวเลขที่วัดได้ต่อสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นเพื่อให้เห็นสถานการณ์ร่วมของกลุ่ม หรือหากกลุ่มพยายามหันเหออกนอกเรื่อง ก็ให้พากกลุ่มกลับมาอยู่และเรียนรู้กับความอึดอัดที่กำลังเผชิญ และคุยกับผู้เรียนหลังจากนั้นเพื่อให้เห็นความหมายของการเบี่ยงเบน หากผู้เรียนเกิดความขัดแย้งกันเอง (ซึ่งมักเกิดขึ้นนอกห้องเรียน) ให้ครูนำความขัดแย้งนั้นมาคุยในห้องเรียน และจัดกระบวนการโดยใช้ทักษะการเชื่อมประสานความขัดแย้ง เช่น การคุยแบบอ่างปลา การทำงานของคู่ขัดแย้งจะช่วยให้ทั้งกลุ่มสามารถมองเห็นขอบของการเรียนรู้ และข้ามขอบที่เคยกลัวการข้ามไป

7. เพิ่มแรงบันดาลใจให้ตนเอง ลดการแบกความรับผิดชอบในการจัดการห้องเรียนแต่ลำพัง และสนับสนุนให้กลุ่มช่วยกันทำ ขณะเดียวกัน ครูต้องหาทางส่งเสริมและสนับสนุนความอยากเรียนรู้ของตนเอง อยู่เสมอ เพราะเป็นหนทางสำคัญของการใช้ชีวิต

8. หาผู้ช่วยเหลือ หากครูต้องการความช่วยเหลือทางกายภาพ อารมณ์ หรือจิตวิญญาณ ให้ขอความช่วยเหลือจากผู้ช่วยหรือบุคคลสนับสนุนนอกห้องเรียน

9. มีทีมสอน การมีครูหลายคนทำให้ผู้เรียนสามารถเชื่อมโยงอัตลักษณ์ตัวเองเข้ากับครูคนใดคนหนึ่งได้ โดยเฉพาะในเวลาที่เราผู้เรียนซึ่งยังรู้สึกไม่มั่นคงออกจากพื้นที่ปลอดภัยของตัวเองเพื่อเข้าสู่พื้นที่เรียนรู้

วิธีการวิจัย

แนวคิดสำคัญของการวิจัยครั้งนี้ก็คือ เชื่อว่า**ปัญหาเด็กนอกระบบทั้งในแง่อาการ สาเหตุ และผลกระทบ เป็นสิ่งที่มีความซับซ้อน (complex) เป็นอาการของวิกฤตที่มีความเชื่อมโยงเกี่ยวข้อกันเป็นระบบ (Systemic Problems) เป็นเพียงอาการหนึ่งที่มีเหตุปัจจัยมาจากหลายด้านหลายระดับ เชื่อมโยงกัน** รวมทั้งมีรากเหง้าของปัญหาในระดับกระบวนการพัฒนา การจัดการกับวิกฤตจึงต้องอาศัยมุมมองที่กว้างขวาง เชื่อมโยง หรืออีกนัยหนึ่งคือการใช้ทัศนเชิงระบบ (System Thinking) เป็นเครื่องมือ

บทเรียนของการทำงานวิจัยที่ผ่านมา พบว่าเครื่องมือสำคัญของการทำงานกับความซับซ้อนต้องอาศัยเครื่องมือในการทำความเข้าใจกับความซับซ้อน อยู่กับความซับซ้อนและขับเคลื่อนงานบนฐานความซับซ้อน ซึ่งเราเรียกว่า Head Heart Harmony หรือ 3 H

การเข้าถึงความซับซ้อนของปรากฏการณ์ไม่เพียงต้องอาศัยความรู้ แต่ต้องอาศัยทักษะสำคัญ คือการใช้ความรู้แบบข้ามศาสตร์ การมีทัศนเชิงวิพากษ์กับความรู้กระแสหลักที่มีอยู่ และการใช้มุมมองจากด้านในที่เกิดจากคุณภาพของจิตที่นิ่งและลึกซึ้ง กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การเข้าถึงความซับซ้อนคือการมองให้เห็นข้อจำกัดของการมองแบบกลไก ลดส่วน แยกส่วน (mechanistic, reductionistic and dualistic) ที่เป็นทัศนแม่บทกระแสหลักของโลกปัจจุบัน ไปสู่การมองเห็น**ความเชื่อมโยง ฟังฟังอิงอาศัยกันของสิ่งต่างๆ** ทั้งเรื่องของโลกภายนอก โลกภายนอกกับโลกของจิตใจด้านใน และการมองเห็นปรากฏการณ์ย่อยที่เป็นส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์ใหญ่ (Head)

การมองเห็นความซับซ้อนเชื่อมโยงในภาพใหญ่ยังมีสิ่งที่ยากกว่าก็คือ ทำที่ในการอยู่กับสภาวะเหล่านี้อย่างถูกต้องและเหมาะสม เช่น การสามารถที่จะมองอย่างเข้าใจ สงบเย็น ไม่ทุกข์ รวมทั้งเกิดกำลังใจไม่**ทอดทิ้งที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องหรือจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น** คุณลักษณะเช่นนี้ต้องอาศัยการพัฒนามิตีด้านในให้เกิดความรู้เท่าทัน สงบนิ่ง และมีพลัง (Heart)

การมองเห็นความซับซ้อนด้วยการวางท่าที่ด้านไหนที่เหมาะสม ถูกต้อง จะนำ มาสู่**การใช้ชีวิตอย่างเชื่อมโยง เป็นเครือข่ายกับสรรพสิ่ง โดยเฉพาะการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีพลัง** เกื้อกูลหนุนเสริมกันในการเปลี่ยนแปลงสังคมให้ดีขึ้น (Harmony)

ตามกรอบความคิดข้างต้น การออกแบบของการวิจัยนี้จึงเน้นที่การสร้างพื้นที่ (space/ platform) ซึ่งหมายถึง การสร้างเวทีการพูดคุย แลกเปลี่ยน ข้อมูล ประสบการณ์และทัศนะของคนทำงาน หรือตัวแทนเครือข่าย คนทำงานด้าน เด็กนอกระบบ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เป็นทั้งเวทีออนไลน์และเวทีในพื้นที่จริง

พื้นที่ของการพูดคุยแลกเปลี่ยนนี้เป็นเครื่องมือหรือกลวิธีสำคัญในการยกระดับการมองปรากฏการณ์ เด็กนอกระบบ เป็นเวทีของการนำเข้าและแลกเปลี่ยนข้อมูล และประสบการณ์ในทุกกระดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อเท็จจริงในระดับปฏิบัติการของคณาจารย์ และในระดับแนวคิดหรือระดับสากล พื้นที่ดังกล่าวนี้จะทำหน้าที่ให้เกิดการยกระดับคุณภาพการมองและการทำงานกับปัญหาเด็กนอกระบบ อันเป็นหัวใจของ คำว่าการประเมินเพื่อการพัฒนา เป็นการยกระดับทั้งในส่วนของมุมมองต่อปรากฏการณ์ ท่าทีในการเผชิญ กับความซับซ้อน และการเกิดพลังของเครือข่ายคณาจารย์ที่จะหนุนเสริมกัน ช่วยกันขับเคลื่อนสังคมอย่างเป็นระบบ พื้นที่ดังกล่าวนี้จะเป็นที่ของการวิเคราะห์สถานการณ์ มองปัญหาเดิมด้วยทัศนคติใหม่ เกิด การมองเห็นจุดคานงัดของระบบ จนกระทั่งถึงการพัฒนานวัตกรรมในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ทั้งหมดนี้ คือความหมายของคำว่า การประเมินเชิงพัฒนา

โครงการวิจัยนี้เลือกพื้นที่ปฏิบัติการ 4 พื้นที่ คือ **พื้นที่จังหวัดขอนแก่น** ทำงานร่วมกับเครือข่ายด้าน เด็กนอกระบบ เด็กด้อยโอกาส โดยมีเครือข่ายแกนหลัก คือสมาคมไทลึกลา **พื้นที่จังหวัดนครสวรรค์** ทำงานร่วมกับ วิทยาเขตนครสวรรค์ มหาวิทยาลัยมหิดล และเครือข่ายของครูในโรงเรียนเทศบาลทั้ง 14 แห่ง ในสังกัดของเทศบาลนครนครสวรรค์ **พื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา** ทำงานร่วมกับเครือข่ายครูการศึกษา นอกระบบ และสำนักงานการศึกษานอกระบบจังหวัด และพื้นที่สุดท้ายคือมูลนิธิเสมสิกขาลัย ซึ่งมีพื้นที่ ปฏิบัติการคือ **อาศรมวงศ์สนธิ** จังหวัดนครนายก

การเลือกพื้นที่ปฏิบัติการทั้ง 4 แห่ง ใช้วิธีการเฉพาะเจาะจง (purposive) เน้นที่การมีความเป็นไปได้ในการ ที่จะสร้างพื้นที่การทำงานตามแนวคิดข้างต้น โดยเริ่มจากการค้นหาผู้ที่จะเป็นแกนกลางในการขับเคลื่อน เพื่อให้แกนกลางเหล่านี้ไปสร้างพื้นที่และเครือข่ายคณาจารย์ด้านเด็กนอกระบบ โดยขั้นตอนการทำงาน สำคัญก็คือ การชวน เชื่อม ช่วย และขับเคลื่อน

การชวน หมายถึง การประเมินสถานการณ์ปัญหาในพื้นที่ (situation analysis) การค้นหาผู้ที่มีส่วน เกี่ยวข้องกลุ่มต่างๆ มาจัดเวทีร่วมกัน เพื่อทำความรู้จัก แลกเปลี่ยนประสบการณ์ มีการทำแผนที่คนทำงาน และกลุ่มเป้าหมาย (stakeholder mapping) จากนั้นจึงมีการจัดกระบวนการเพื่อการยกระดับกันเรียนรู้ ร่วมกัน ซึ่งเครื่องมือสำคัญในที่นี้ก็คือกระบวนการจัดปัญญาศึกษา การสร้างเวที พูดคุย ผ่าน กระบวนการ จัดตปัญญาศึกษา

พื้นที่ของจังหวัดฉะเชิงเทรา และจังหวัดนครสวรรค์ กิจกรรมเป็นไปตามขั้นตอนข้างต้น ขณะที่พื้นที่จังหวัด ขอนแก่นและมูลนิธิเสมสิกขาลัยเป็นการต่อยอด และการขับเคลื่อนเนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีการทำงานด้าน เด็กนอกระบบมาเป็นเวลาช้านาน

พื้นที่ของจังหวัดขอนแก่น โดยเครือข่ายคือสมาคมไทลิกขามีการทำงานด้านเด็กนอกระบบ เด็กกลุ่มเปราะบาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตเมืองมาตั้งแต่ พ.ศ. 2554 การเข้าไปของโครงการวิจัยเป็นการเข้าไปสนับสนุน เอื้ออำนวยให้เกิดการขับเคลื่อนในช่วงทศวรรษที่สอง สมาคมไทลิกขาและเครือข่าย 25 องค์กรมีประสบการณ์การใช้จิตตปัญญาศึกษาเป็นเครื่องมือในการทำงานกับเด็ก และการหล่อเลี้ยงพลังของเครือข่ายคนทำงาน โครงการวิจัยนี้ทำหน้าที่เพียงการเข้าไปสนับสนุนด้านแนวคิด และการเชื่อมโยงกับแหล่งทุนจากภายนอกในการขับเคลื่อนโครงการในระยะต่อไป

พื้นที่อาศรมวงสนิทธิของมูลนิธิเสมสิกขาลัย กลุ่มคนทำงานได้มีประสบการณ์การทำงานกับเด็กนอกระบบมาหลายสิบปีโดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดค่ายฝึกอบรมในช่วงที่โครงการวิจัยเข้าไปเชื่อมโยงด้วย โดยโครงการกำลังต้องการพัฒนารูปแบบของการให้การศึกษาแก่เด็กนอกระบบที่มีปัญหาความซับซ้อนของชีวิตด้วยการจัดเป็นค่ายสามเดือน เป้าหมายคือการออกแบบกระบวนการทำงานกับเด็กที่เรียนรู้สะสมมาของมูลนิธิ

เครื่องมือสำคัญของการยกระดับทักษะและมุมมองของปัญหาเด็กนอกระบบ เพื่อทำให้เห็นความซับซ้อนและเห็นเหตุปัจจัยเชิงระบบในภาพใหญ่ ก็คือการสร้างเวทีประชุมปฏิบัติการ มีกิจกรรมของการบรรยาย การประชุมกลุ่มย่อย โดยเนื้อหาหลักๆ ก็คือ การนำเอาข้อมูลและความรู้ภายนอกมาผสานรวมกับข้อมูลและความรู้จากฐานประสบการณ์ของคนทำงาน ใช้การพูดคุยแลกเปลี่ยน การรับฟังที่มุ่งให้เกิดการถกคิด และตั้งคำถามกับความรู้และข้อมูลเดิมในการทำงานเกี่ยวกับเด็กนอกระบบ **ความท้าทายในเรื่องนี้ก็คือ การทำให้เครือข่ายคนทำงานเกิดการมองเห็นฐานคิดหรือกระบวนทัศน์เบื้องหลังการทำงานหรือการมองปรากฏการณ์ของตนเอง** การเห็นข้อจำกัดของความรู้เฉพาะสาขา หรือความชำนาญเฉพาะต่างๆ รวมถึง การมองเห็นสิ่งที่เรียกว่าเป็นกระบวนทัศน์ หรือ mindset เบื้องหลัง

กระบวนการทางจิตตปัญญาศึกษานับเป็นเครื่องมือที่สำคัญมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการฝึกทักษะการฟังอย่างลึกซึ้ง การคิด อย่างใคร่ครวญ การ สะท้อนคิดเกี่ยวกับตนเอง (self-reflection) และการภาวนา เพื่อทำให้เกิดความ สงบ นิ่ง ในยามที่ต้องเผชิญกับปัญหาต่างๆทั้งหลาย กระบวนการดังกล่าวนี้มีการใช้อย่างเข้มข้น กับ กลุ่มครูโรงเรียนเทศบาลในพื้นที่จังหวัดนครสวรรค์และกลุ่มครูการศึกษานอกระบบของจังหวัดฉะเชิงเทรา ในขณะที่คนทำงานของมูลนิธิเสมสิกขาลัยและสมาคมไทลิกขา มีการใช้กระบวนการจิตตปัญญาศึกษา กับการทำงานกับทั้งเด็กและเครือข่ายคนทำงานมาตั้งแต่เริ่มต้น

กล่าวโดยสรุป **วิธีการวิจัยของโครงการนี้ก็คือ การสร้างพื้นที่ หรือเวทีให้เกิดการพัฒนาเครือข่ายคนทำงาน ยกกระดับ ทักษะการมองปรากฏการณ์ ด้วยการคลี่ความซับซ้อนและเห็นภาพเชิงระบบ** ในขณะเดียวกันก็มีการพัฒนาด้านใน ให้สามารถเผชิญกับปัญหาและซับซ้อนอย่างสงบเย็นและทุกข์น้อย เข้าไปเกี่ยวข้องกับอย่างถูกต้องและเหมาะสม โดยทั้งหมดนี้เกิดการสานเป็นเครือข่ายคนทำงานที่

ไม่เพียงเกิดพลังการขับเคลื่อน การทำงานร่วมกัน แต่ยังเป็นพื้นที่การเรียนรู้ และยกระดับทักษะและการสร้างความเข้มแข็งด้านในให้กับกันและกัน ผลผลิตที่เกิดขึ้นจากกลวิธีนี้คือข้อมูลและความรู้ในเรื่องความซับซ้อนของปรากฏการณ์ได้กนอกระบบ การเกิดทักษะ มุมมองที่แตกต่างกว้างขวางและลึกซึ้งขึ้น การพัฒนาศักยภาพคนทำงานก็คือการมีพลังด้านใน ที่เข้มแข็งและการพัฒนาเครือข่ายอันเป็นพลังด้านนอกที่ยืดโยงและหนุนเสริมกัน

ข้อค้นพบ

ข้อค้นพบจากการดำเนินงานวิจัยประกอบด้วยเนื้อหา 4 ส่วนหลัก ๆ คือ

- 1) ความซับซ้อนของสถานการณ์ปัญหาเด็กนอกระบบ
- 2) กระบวนการขับเคลื่อนงานใน 4 พื้นที่
- 3) ผลลัพธ์จากการขับเคลื่อนงานใน 4 พื้นที่และทิศทางการขับเคลื่อนงานเด็กนอกระบบของแต่ละพื้นที่ในอนาคต
- 4) ผลการเรียนรู้ที่ปรากฏในการสื่อสารสาธารณะ

1. ข้อค้นพบ: ความซับซ้อนของสถานการณ์ปัญหาเด็กนอกระบบ

เด็กนอกระบบ ในพื้นที่ศึกษาจังหวัดนครสวรรค์ ฉะเชิงเทรา นครนายก และขอนแก่น ส่วนใหญ่เป็นเด็กและเยาวชนอยู่ในช่วงอายุ 13-24 ปี มีบางส่วนในพื้นที่ขอนแก่นที่มีอายุมากกว่านั้น สภาพชุมชนแวดล้อมเป็นสังคมชนบทกึ่งเมือง สภาพครอบครัวข้ามรุ่นแห่งกลางส่วนใหญ่เด็กอาศัยอยู่กับปู่ย่าตายายหรือญาติเพราะพ่อแม่ต้องออกไปหางานทำนอกพื้นที่ เกือบทั้งหมดครอบครัวมีฐานะยากจนทำให้เด็กต้องช่วยทำงานหาเงิน บ้างก็ถูกปล่อยปละให้ดิ้นรนเพียงลำพัง บางคนไม่เคยรู้จักครอบครัวเพราะถูกทอดทิ้งตั้งแต่เด็ก บางคนถูกล่วงละเมิดทางเพศ หลายคนถูกละเมิดสิทธิทั้งทางตรงและทางอ้อม

ด้วยความแตกต่างหลากหลายของปัญหาที่เด็กต้องเผชิญ มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับเหตุปัจจัยที่มาคือ “ครอบครัว” เป็นสำคัญ เพราะครอบครัวเป็นหน่วยย่อยเล็กที่สุดของสังคมที่จะสร้างการเรียนรู้และปลูกฝังบ่มเพาะให้เด็กเติบโตงอกงามไปในทิศทางใด รวมถึงเป็นแบบอย่างที่ดีที่เหมาะสมให้แก่เด็กอย่างที่เราจะเห็น ในพื้นที่ศึกษาเด็กส่วนใหญ่อาศัยอยู่กับปู่ย่าตายายหรือญาติ จึงมีช่องว่างระหว่างวัยสูงที่เป็นบ่อเกิดของความไม่เข้าใจ และไม่ลงรอยกัน ซึ่งหลายครอบครัวแม้ว่าเด็กจะอาศัยอยู่กับพ่อแม่ก็ตาม แต่พบว่าพ่อแม่ส่วนใหญ่ไม่มีเวลาในการเลี้ยงดูลูก ใช้เวลาไปกับการทำมาหากิน บางคนพ่อแม่มีปัญหาหย่าร้าง เป็นพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว มีปัญหารูมเร้าจนเกิดความเครียดแล้วมาระบายลงที่ลูก จึงเป็นเหตุกีดกร้อนความสัมพันธ์ไปโดยปริยาย บางคนยุ่งเกี่ยวกับสารเสพติดและชักจูงให้ลูกเข้าสู่วงการด้วย บางคนใช้ความรุนแรงกับเด็ก และบังคับให้เด็กออกมาช่วยทำงานหาเงิน โดยเฉพาะช่วงโควิดพ่อแม่เด็กบางคนตกงาน ไม่มีเงินซื้อมือถือให้ลูกได้เรียนออนไลน์ บ้างก็ต้องย้ายถิ่นไปหางานทำใหม่ ทำให้เด็กค่อยๆ หลุดออกจากระบบการศึกษา เพราะเรียนไม่ทันเพื่อน ผลการเรียนไม่ดี หรือ ต้องย้ายถิ่นตามพ่อแม่

เมื่อเด็กไม่มีความสุขกับครอบครัว จะค่อยๆ ถูกผลัก และผลักตัวเองให้หนีห่างจากคนในครอบครัวแล้วเริ่มออกไปหาความสุขกับสิ่งอื่นๆ เช่น เกม สารเสพติด หรือ ออกนอกร้านไปหาเพื่อน จนขยับไปเข้ากลุ่มแก๊งค์ต่างๆ ทำให้มีโอกาสหลงออกนอกกลุ่มนอกรทาง หรือมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมได้ ในขณะที่เด็กรวมกลุ่มหรือมีพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ เช่น เด็กใช้สารเสพติด เด็กชิงแข่งรถ เร่ร่อนไม่กลับบ้าน จึงเป็นธรรมดาที่คนในชุมชนจะเพ่งโทษตัดสินเด็กไปเสียก่อนที่จะรู้ที่มาของพฤติกรรมเหล่านั้นแล้ว บางคนทำร้ายเด็กผ่านคำพูดและสายตาดูถูกยิ่งทำให้เด็กรู้สึกด้อยค่า มีอารมณ์โกรธ และอาจแสดงออกเป็นพฤติกรรมต่อต้าน หรือทำร้ายตัวเองหนักขึ้น จนปัญหามักถูกลูกถามบานปลายมีผลกระทบในวงกว้างมากขึ้น ทำให้หลายภาคส่วน หลายหน่วยงานต้องเข้ามาแก้ไขปัญหามา แต่พบว่ายังเป็นการแก้ปัญหาของใครของมันไม่เกี่ยวข้องกัน ไม่ได้เข้าใจปัญหาที่แท้จริง มีทัศนคติมุมมองที่ไม่ดีต่อเด็ก รวมถึงไม่เข้าใจธรรมชาติของเด็ก และไม่มีเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาที่หลากหลายเพียงพอ มีหน้าซ้ำอาจจะเป็นแก้ปัญหาผิดวิธี แก้ไม่ตรงจุด ทำให้เหมือนไม่ได้แก้ปัญหาอะไร แล้วยังเปิดปัญหาใหม่ขึ้นมาอีกไม่จบสิ้น

จึงทำให้สถานการณ์เด็กนอกระบบเป็นเหมือน**ปรากฏการณ์ภูเขาน้ำแข็ง** บ่งชี้ให้เห็นถึงผลพวงของเหตุปัจจัยใต้น้ำที่ซ่อนอยู่ ไม่ว่าจะเป็นครอบครัว ชุมชนรอบตัวเด็ก ที่ถูกกดทับด้วยระบบการศึกษาและ



ระบบสังคม จนผลักให้เด็กโผล่พ้นขึ้นเหนือน้ำด้วยภาวะอาการเจ็บป่วยทั้งด้านร่างกาย จิตใจ และการเรียนรู้ กลายเป็นเด็กติด ร. เด็กติดเกม เด็ก กศน. เด็กเร่ร่อน เด็กต่อต้านสังคม เด็กติดสารเสพติด เด็กซึมเศร้า เด็กป่วยจิตเวช แม่วิัยรุ่น เด็กลักขโมย เด็กชอบใช้ความรุนแรง เด็กแก๊งค์ เด็กป่วนเมือง เด็กก่ออาชญากรรม เด็กขาประจำสถานพินิจ เด็กผีบ่อยาก เด็กไร้ราก เกิดขึ้นหมุนเวียนเป็นวัฏจักรต่อเนื่อง

ภายใต้ภูเขาน้ำแข็งนั้นเต็มไปด้วย**กระแสแรงเหวี่ยง 4 ปัจจัย** ได้แก่ 1) **ครอบครัวขาดความรักความสัมพันธ์**เลี้ยง

ดูบ่มเพาะเด็ก 2) **ชุมชนเพ่งโทษตัดสินและพร่องความเอื้ออาทรโอบอุ้มเด็ก** 3) **ระบบการศึกษาที่ลดทอนศักยภาพและผลักไสโอกาสทางเลือกในการเรียนรู้**อย่างหลากหลายของเด็ก 4) **ระบบสังคมแยกส่วนไม่ช่วยแก้ปัญหาความซับซ้อนและปิดกั้นโอกาสส่งเสริมคุณภาพชีวิตให้เด็ก** หรือช่วยกันประคับประคองให้เด็กผ่านช่วงเวลาวิกฤติของชีวิตไปได้ นอกจากนี้ สิ่งเร้าในสังคมที่เป็นอุปสรรคครอบงำหลอกล่อให้เด็กเดินทาง จนเด็กและเยาวชนกลายเป็นเหยื่ออย่างรู้ไม่เท่าทัน ไม่เว้นแม้แต่ครอบครัวเด็กเองก็ถูกระบบการศึกษาและระบบสังคมกดทับผ่านการหล่อหลอมความคิดความเชื่อ มีมุมมองต่อเด็กนอกระบบแต่ละกลุ่ม จนเกิดเป็น

ปรากฏการณ์ภูเขาน้ำแข็งที่ส่งผลกระทบกันเป็นปัญหาลูกโซ่ และจำเป็นต้องให้ความสำคัญไม่แพ้กันหากจะแก้ปัญหาเด็กนอกระบบ



ปรากฏการณ์เด็กนอกระบบ

หากพิจารณาเส้นทางการเคลื่อนตัวของเด็กและเยาวชนในพื้นที่ศึกษาเริ่มจากเด็กมัธยมในโรงเรียนสังกัดเทศบาลนครนครสวรรค์ ซึ่งมีความเสี่ยงหลุดออกจากระบบการศึกษาด้วยสัญญาณบอกเหตุเช่น ผลการเรียนไม่ดี ดิตยาเสพติด ดิตเกม ตั้งครรรค์ บางคนกลับมาเรียนต่อจนจบมัธยมศึกษาปีที่ 3 ด้วยความช่วยเหลือของครู แต่ก็มีบางส่วนที่ออกไปเรียน กศน. เพราะสามารถเรียนและทำงานไปด้วยได้ หรือทำงานไปคู่กับเรียนและเลี้ยงดูลูกได้ด้วยไปด้วย เช่นเดียวกับเด็กนอกระบบใน กศน.จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งพบว่าเด็กและเยาวชนได้กลายเป็นกลุ่มผู้เรียนส่วนใหญ่ของ กศน. ทุกตำบล และมีแนวโน้มที่จะมีอายุน้อยลงเรื่อยๆ สะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นของการจัดการศึกษานอกระบบเพื่อชดเชย/ทดแทน/เติมเต็มสิ่งบางอย่างที่ขาดหายไปจากโรงเรียนในระบบ มาเป็นระบบที่ยืดหยุ่นกับวิถีชีวิตเด็กและเยาวชนกลุ่มนี้มากขึ้น

ด้วยเยาวชนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มอายุไม่เข้าเกณฑ์ในระบบแรงงาน ทำให้ได้งานรับจ้างในภาคเกษตรกรรม ประมง บ้างก็ช่วยงานกิจการเล็กๆ น้อยๆ ของผู้ปกครอง ส่วนหนึ่งไปยุ่งเกี่ยวกับสารเสพติด จากผู้เสพขยับเป็นผู้ขาย บ้างหมกมุ่นในอบายมุข การพนันรูปแบบต่างๆ การใช้ความรุนแรง และก่ออาชญากรรมดังที่พบปรากฏการณ์นี้ในพื้นที่เขตเทศบาลนครขอนแก่น และเด็กบางกลุ่มแม้จะได้รับโอกาสจากมูลนิธิและหน่วยงานให้การช่วยเหลือ แต่เด็กที่เคยเผชิญการถูกทอดทิ้งและถูกทำร้ายร่างกาย ต้องฟังพงสารเสพติดจนจิตใจอยู่ในสภาพบอบสลาย โดดเดี่ยว มองตัวเองไร้ค่า และไร้ราก ดังที่พบในกลุ่มเด็กค่ายยุวโพธิชนที่อาศรมวงศ์สนธิ จังหวัดนครนายก

และด้วยการสิ้นไหลเคลื่อนตัวของเด็กและเยาวชนนอกระบบจากพื้นที่ศึกษา สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 **เจดลี** ตามระดับความรุนแรงของสถานการณ์ปัญหาและความสามารถในการกลับฟื้นคืนสู่ระบบการศึกษาที่เด็กพึงได้รับ ซึ่งสัมพันธ์เชื่อมโยงกับความแตกต่างหลากหลายตามธรรมชาติของเด็ก ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบวิถีชีวิต วิธีคิดมุมมองที่มีต่อตัวเอง ความคาดหวังต่อการศึกษา ความสัมพันธ์ที่มีต่อครอบครัว และการปฏิสัมพันธ์กับสังคม อธิบายได้ดังนี้

เด็กเจดลีเหลือง เป็นเด็กที่ใช้ชีวิตช่วงเวลาหนึ่งอยู่ในระบบการศึกษาแค่เพียงตัว แต่ความต้องการภายในมีความพยายามอย่างถึงล้นเกล้าที่จะค้นหาตัวเอง ค้นหาความรู้ ที่มีอยู่มากมายภายนอกซึ่งไม่ได้ถูกจำกัดอยู่เพียงแคในขอบเขตพื้นที่ตั้งและสิ่งแวดล้อมภายในสถานศึกษา ส่วนใหญ่เป็นเด็กที่อยู่ในครอบครัวยากจนและมีภาวะยากลำบากในการใช้ชีวิตได้อย่างเป็นปกติสุข เพราะคนในครอบครัวเองก็มีปัญหาชีวิตไม่แพ้กัน

รองลงมาเป็นเด็กที่ตื่นรนหาทางออกให้กับตัวเองจนพลาดพลั้งไปในทางมาเหมาะ จนต้องหยุดพักการเรียนไปช่วงเวลาหนึ่ง กลับไม่ได้รับโอกาส หรือการยอมรับประสบการณ์ความผิดพลาดในชีวิตที่ทำให้ตนเองต้องหลุดจากระบบ เช่น หมดกำลังใจแก่ ตั้งครรภ์ระหว่างเรียน แต่ก็ยังสามารถกลับเข้ามาเรียนต่อได้ อีกครั้งจากการช่วยเหลือประคับประคองของครูที่เข้าใจ ซึ่งพบปรากฏการณ์นี้ในกลุ่ม **เด็กนักเรียนมัธยม ในโรงเรียนเทศบาลนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์** และมีบางคนแม้ว่าจะได้รับโอกาสกลับมาเรียนต่อใน

โรงเรียนอีกครั้ง แต่ก็เลือกที่จะเรียน กศน. เพื่อทำงานช่วยพ่อแม่หาเงินมาเลี้ยงดูครอบครัว นอกจากนี้ยังมีเด็กบางส่วนที่ย้ายถิ่นออกนอกพื้นที่ทำให้หมดโอกาสในการเรียน

ถอดคำเรื่องเล่าจาก ครู รร.เทศบาลนครสวรรค์

นางสาว ต. เป็นเด็กที่เจียบ เหมือนเด็กเก็บกอดอยู่ชั้น ม.ปลาย ดิต 0 หลายวิชา เป็นคนเจียบ ลักษณะเหมือนซึกแล้ว ไม่พูดจา ปัญหาที่พบของเด็กคนนี้คือขาดเรียน ไม่มาโรงเรียนในช่วงที่เปิดให้เข้าเรียนปกติ สาเหตุที่พบคือ เด็กไม่กล้ามาโรงเรียนกลัวพ่อ (พ่อเลี้ยง) ทำร้ายแม่ เพราะในสัปดาห์หนึ่งพ่อกับแม่ทะเลาะกัน 2-3 วัน บางวันพ่อก็มีดจ่อคอแม่ ตัวเด็กไม่รู้ว่าไปฟังใคร เพราะเดิมอยู่กับตา ยาย ก็มีเหตุใช้ความรุนแรงในครอบครัวถึงกระทั่งตาใช้มีดฟันยาย แต่เพียงแค่บาดเจ็บ ตัวเด็กคนนี้มีน้องสาวอยู่แค่ ป.2 ก็ไม่รู้ว่าหาทางออกอย่างไร ไม่กล้าบอกใครแม้กระทั่งครู เพราะเห็นว่าเป็นเรื่องในครอบครัว เกรงว่าถ้าเอามาบอกแล้วตนเองจะเดือดร้อน ก็ได้แต่บอกเพื่อนสนิท และก็เก็บไว้ในใจ ที่ไม่ค่อยมาเรียนเพราะกลัวว่าพ่อก็จะทำร้ายแม่ตอนที่ตัวเองไม่อยู่เลยไม่กล้ามา ทุกๆ คืนเด็กคนนี้จะต้องเฝ้ามองให้พ่อและแม่หลับก่อนตนเองถึงจะหลับลง เพราะกลัวว่าจะเกิดอะไรขึ้นกับแม่ขณะที่หลับ แม่ไม่ได้ทำงานข้างนอก อยู่แต่บ้านเพราะพ่อไม่ให้ออกไปทำอะไรที่ไหน

ถอดคำสัมภาษณ์จากทีมสื่อของโครงการ

เด็กชายชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ก็ถูกมองว่าเป็นเด็กมีปัญหาเรียนไม่ทันเพื่อนบ้าง ดิต 0 บ้าง ไม่ค่อยเข้าเรียนโดยเฉพาะช่วงเรียนออนไลน์ สาเหตุที่พบจริง ๆ แล้วเด็กคนนี้รับผิดชอบครอบครัวสูงมาก อาศัยอยู่กับตา ยาย และแม่ แม่แยกทางกับพ่อ แม่ทำงานพวกก่อสร้าง ส่วนเด็กคนนี้ทำงานรับจ้างทั่วไป เช่น เลิกเรียนเสร็จก็ไปรับจ้างล้างจานที่ตลาด ตีสามไปรับจ้างเข็นผัก แม่ทำงานก่อสร้างรับเหมา เลยต้องไปช่วยแม่บ้าง ทุกวันธรรมดา เวลา 19.00 – 22.00 น.ต้องไปรับจ้างล้างจานหลังเลิกเรียน ส่วนวันเสาร์อาทิตย์ไปทำงานที่อื่น และเย็นก็ไปรับจ้างล้างจานเด็กคนนี้บอกกับทีมคณะทำงานว่า จบแล้วไม่อยากจะเรียนต่อ เพราะสมองไม่ค่อยไป เวลาเขาถามเราตอบได้ แต่พอมีโจทย์เราไม่เข้าใจโจทย์ ช่วงไม่ได้เรียนก็ต้องไปแก้ศูนย์ สิ่งที่ชอบที่สุดคือกีฬา เล่นได้หลายอย่างตะกร้อ ฟุตบอล

เด็กเจดสีส้ม เป็นเด็กที่เลือกออกมาใช้ชีวิตอย่างที่ตนเองต้องการ เพื่อเรียนไปด้วยทำงานหาเงินไปด้วยและในขณะที่เดียวกันก็เลี้ยงดูครอบครัวได้ด้วย บางคนเลือกค้นหาความชอบความถนัดตัวเอง และค้นหาคุณค่าความหมายของการได้เรียนรู้ชีวิตจริงอย่างอิสระ ที่ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่ความรู้จากตำราเรียนในระบบการศึกษากระแสหลักทั่วไป และพร้อมจะเติบโตไปกับการเรียนรู้บนเส้นทางกระแสทางเลือกนั้น แม้ว่าจะไม่เป็นไปตามความคาดหวังของคนในครอบครัว แต่เหมาะกับวิถีชีวิตและเป็นสิ่งที่เลือกได้ด้วยตนเอง ซึ่งพบปรากฏการณ์นี้ในกลุ่ม **เด็กนักศึกษา กศน. ในจังหวัดฉะเชิงเทรา** ซึ่งส่วนใหญ่หลุดจากระบบการศึกษาในชั้นมัธยมด้วยปัญหาการตั้งครุฑ ตัดสารเสพติด และเป็นเด็กแก๊งค์

คำสัมภาษณ์ ครู กศน. จังหวัดฉะเชิงเทรา

เกิดมาในครอบครัวที่ผู้ปกครองของพวกเขาอยู่ในข่ายของผู้พ่ายแพ้สังคม (LOSER PARENT) โดยมีคุณลักษณะ อย่างหนึ่งอย่างใดหรือหลายอย่างร่วมกัน อาทิเช่น มีฐานะยากจน ประกอบอาชีพในรูปแบบของการใช้แรงงานเข้มข้น มีความเครียด ใช้ชีวิตประจำวันอยู่ในสภาวะแวดล้อมที่เครียด ไม่มีการวางแผนครอบครัวทำให้จำนวนลูกไม่เหมาะสม กับความสามารถในการอบรมเลี้ยงดูอย่างเหมาะสม เป็นผู้ที่ขาดทักษะชีวิตโดยเฉพาะอย่างยิ่งการรู้จักคิดอย่างมี เหตุผลและคิดให้เกิดผลประโยชน์ที่เกื้อกูลต่อชีวิตและครอบครัว มีชีวิตความเป็นอยู่หรือการทำงานไม่ติดที่ ย้าย ถิ่นฐาน เห็นคุณค่าทางการศึกษาน้อยกว่าที่ควรคาดหวังการประกอบอาชีพของลูกหลานเพื่อให้มีรายได้อย่างรวดเร็ว รวมถึงการอาศัยอยู่ในนิเวศอบายมุข เช่น การเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับเงินกู้ยืมในระบบ ยาเสพติด การพนันในรูปแบบ ต่างๆ การมีเพื่อน(สังคม) ที่อยู่ในวงวิถียาอบายมุข เป็นต้น

เด็กเจดสีแดง เป็นเด็กที่ต้องดิ้นรนเอาชีวิตรอดเพียงลำพัง และ/หรือต้องหาเลี้ยงคนในครอบครัวด้วยความยากลำบากในสิ่งแวดล้อมที่เป็นมุมมืดของสังคม อีกทั้งยังถูกทอดทิ้งและถูกบีบบังคับให้จำนนกับสภาพไร้ราก ไร้ตัวตน ไร้โอกาส ไร้ความหวัง ที่จะได้รับการเรียนรู้และกลับมาใช้ชีวิตอยู่ในระบบครอบครัว ระบบชุมชน ระบบการศึกษา และระบบสังคม ได้ในฐานะมนุษย์คนหนึ่งที่กำลังดิ้นรนปรารถนาจะได้รับ ซึ่งพบปรากฏการณ์นี้ในกลุ่ม **เด็กชายขอบในศูนย์สร้างโอกาสสำหรับเด็กชายขอบในเขตเทศบาลนครขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น และ เด็กไร้รากในค่ายยุวโพธิชนของอาศรมวงศ์สนธิ จังหวัดนครนายก** ซึ่งเด็กและเยาวชนในพื้นที่จังหวัดขอนแก่นหลุดจากระบบการศึกษาด้วยปัญหาการตั้งครุฑ ตัดสารเสพติด เป็นเด็ก

คำสัมภาษณ์แกนหลักของอาศรมวงศ์สนธิ

เด็กกลุ่มนี้ผ่านเส้นทางของความเจ็บปวดมาเยอะจนบอบช้ำเกินกว่าเด็กในช่วงวัยนี้จะรับได้ กลายเป็นเด็กล้มสลาย ขาดราก ขาดฐานแก่นแกนของครอบครัว มีปัญหาเรื่องการรับรู้ ยิ่งกว่าเด็กติดยาแต่ก็ยังมีป๋าย่าตายาย ผิดกับเด็กกลุ่มนี้ไม่มีใครเลย และต้องการการเยียวยาเยอะมากถึงจะเกิดการเรียนรู้ได้

แก๊งค์-เด็กเร่ร่อนที่เคยอยู่ในมุมมืดของสังคม ส่วนเด็กและเยาวชนในค่ายอาศรมวงศ์สนธิหลายคนถูกทอดทิ้ง ถูกล่องละเมิดทางเพศ จนอยู่ในภาวะบอบสลาย การเรียนรู้บกพร่อง ต้องการการฟื้นฟูและเยียวยา

ปัจจัยผลักดันให้เกิดเด็กนอกระบบ

หากย้อนไปมองถึงธรรมชาติและสภาพปรารถนาของเด็กและเยาวชนในช่วงอายุ 13-24 ปีในพื้นที่ศึกษา ซึ่งเป็นช่วงวัยรุ่นที่เต็มไปด้วยพลังขับเคลื่อนจากภายใน กำลังต้องการค้นหาตัวเอง ต้องการความรักและความเข้าใจ ต้องการความสุขและการชื่นชมจากคนรอบข้าง ดังนั้น ถ้าจุดไหนที่เด็กอยู่แล้วไม่มีความสุข มีแต่คนมองด้วยสายตาดูถูก ทำให้เค้ารู้สึกด้อยค่า-ไม่มีคุณค่า รวมถึงการมองว่าการช่วยเหลือเด็กนอกระบบเป็นสิ่งที่ไม่คุ้มค่า-ไม่มีประโยชน์ ล้วนแต่เป็นปัจจัยผลักดันเด็กกลุ่มนี้ให้หลุดออกจากระบบสังคมมากขึ้นเรื่อยๆ โดยมีข้อค้นพบ 4 เหตุปัจจัยสำคัญที่ผลิตเด็กนอกระบบคือ ครอบครัว เป็นปัจจัยหลัก ส่วนเหตุปัจจัยอื่นเป็นเพียงตัวเร่งปฏิกิริยาให้เร็วขึ้น สรุปได้ดังนี้

1) ครอบครัวขาดความรักความสัมพันธ์เลี้ยงดูบ่มเพาะเด็ก

สภาพครอบครัวของเด็กในพื้นที่ดำเนินงาน 4 จังหวัด โดยภาพรวมส่วนใหญ่เด็กอยู่ในครอบครัวที่มีสภาพเศรษฐกิจยากจน เป็นครอบครัวแออัด พ่อแม่ผู้ปกครองเด็กมีอาชีพไม่แน่นอนหาเช้ากินค่ำ หรือมีรายได้ไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพของสมาชิกในครอบครัว ทำให้เด็กไม่ได้รับการเลี้ยงดูอย่างเหมาะสม ไม่ได้ได้รับการก่อกอบเกลานิสัย และฝึกให้เด็กมีทักษะชีวิต รวมถึงเตรียมความพร้อมการเรียนรู้ไปควบคู่กับการเติบโตตามวัยอย่างเข้าใจและใส่ใจ ซึ่งภาวะเด็กไร้สมดุธรรมชาติที่เป็นผลผลิตของครอบครัวล่มสลายและถูกทอดทิ้ง เห็นได้อย่างชัดเจนในกลุ่มเด็กค่ายยุวโพธิชนของอาศรมวงศ์สนธิที่มาจากมูลนิธิบ้านครูน้ำ และมูลนิธิเด็ก

2) ชุมชนเพ่งโทษตัดสินและพร่องความเอื้ออาทรโอบอุ้มเด็ก

สิ่งแวดล้อมที่เป็นชุมชนรอบตัวเด็กเป็นได้ทั้งสภาพเอื้อให้เด็กได้มีที่หยุดแหวะพักเมื่อถูกเหยียดให้ใกล้จะหลุดออกมาจากครอบครัว และ/หรือเป็นที่หย่อนคลายใจในบางครั้งบางคราวเพื่อเดินต่อไปได้ เช่นกลุ่มเด็กมัธยมโรงเรียนเทศบาลนครนครสวรรค์มีกลุ่มเพื่อนที่คอยรับฟังปลอบประโลมใจกัน จนกลายเป็นกลุ่ม “เพื่อนช่วยเพื่อนเสียงหลุด” แต่ก็ยังมีโรงเรียนบางแห่งเท่านั้น ส่วนชุมชนที่เป็นปัจจัยเร่งให้เด็กถูกผลักออกนอกระบบเร็วขึ้นพบได้ในหลายพื้นที่ เช่น พื้นที่นครสวรรค์-คนข้างบ้านชอบให้ข้อมูลในทางลบของเด็กกับพ่อแม่จนทำให้ครอบครัวรว้าวานไม่มีความสุข พื้นที่ขอนแก่น-คนข้างบ้านใส่ความเด็กโดยไม่รู้ความจริงแล้วพูดด้วยการตัดสินเด็กจากสิ่งที่เห็นเท่านั้น ทำให้เด็กถูกล้อออกจากบ้าน และเด็กตัดสินใจเดินทางผิดจนถูกพักการเรียน คำพูดของคนในชุมชน คนข้างบ้าน หรือ แม้แต่คนใกล้ตัว คนในครอบครัว ที่มักพูดตอกย้ำเรื่องที่เป็นปมด้อยของเด็ก พร่ำพูดในเรื่องที่เด็กยังไม่ได้ทำพฤติกรรม เป็นการทำให้เสียใจและทำให้เด็กหลายคนตัดสินใจลงมือทำสิ่งที่ไม่เหมาะสม ส่วนคนที่กำลังจะแก้ไขปรับตัวหรือพยายามกลับตัวกลับใจพยายามจะเลิกสารเสพติดก็หมดกำลังใจหันกลับไปทำเรื่องเดิมๆ ซ้ำอีก ดังเช่น “หมามันเคยกินชี เห็นชีแล้วมันก็อยาก...”

3) ระบบการศึกษาที่ลดทอนศักยภาพและผลกำไรโอกาสทางเลือกในการเรียนรู้ของเด็ก

สถานศึกษาที่หมายรวมถึงพื้นที่สร้างการเรียนรู้และจัดประสบการณ์ชีวิต ซึ่งไม่อาจปฏิเสธได้เลยว่าโรงเรียนเป็นอีกที่ที่สิ่งสำคัญของเด็กที่ถูกแรงเหวี่ยงให้หลุดจากครอบครัว และ “ครู” เป็นคนสำคัญที่คอยโอบอุ้มประคับประคองให้เด็กหลายคนกลับมาตั้งสมดุทธรรมาชาติชีวิตขึ้นมาใหม่ได้อีกครั้ง หากแต่ความพยายามช่วยเหลืออาจเป็นไปได้ในแบบไร้ทิศทาง ไม่ถูกจุด และลืมหูลืมตาเพื่อนที่มีใจเดียวกันมาร่วมเป็นเครือข่ายจนทำให้ครูหลายคนไร้พลังในการทำงาน และครูบางคนอาจใช้วิธีการช่วยเหลือเด็กที่ย้อนแย้งสวนทางกับการให้เด็กมีโอกาสได้เรียนรู้ตามศักยภาพ เช่น ให้เด็กแก้ไขผลการเรียน ดิด ร. ด้วยการทำความสะอาดห้อง

4) ระบบสังคมแยกส่วนไม่ช่วยแก้ปัญหาความซับซ้อนและปิดกั้นโอกาสส่งเสริมคุณภาพชีวิตให้เด็ก หรือ ช่วยกันประคับประคองให้เด็กผ่านช่วงเวลาวิกฤติของชีวิตไปได้

ต้องยอมรับว่าการตรวจประเมินผลสถานศึกษาคุณภาพในกระแสหลัก วางตัวชี้วัดในการพิจารณาลำดับต้นต้นคือ วิชาการด้านการเรียนการสอนและผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียน ซึ่งทำให้ครูส่วนใหญ่มุ่งเป้าความสำเร็จบนเส้นทางสายอาชีพด้วยการทำเอกสารผลงานวิชาการ ให้ความสนใจและส่งเสริมผลักดันเด็กที่มีผลการเรียนดีเพื่อรางวัลความเป็นเลิศที่เป็นตัวชี้วัดของโรงเรียน จนทำให้ไม่มีเวลามากพอกับเด็กที่มีผลการเรียนต่ำ โดยเฉพาะกลุ่มเสี่ยงหลุดจากวงโคจรในโรงเรียน ครูบางคนเลือกที่จะปิดกั้นการให้โอกาสแก่ผลการเรียนบางวิชากับเด็กที่อยู่ในภาวะยากลำบากในการเรียนรู้วิชานั้น เพียงเพราะไม่ชอบพฤติกรรมของเด็กและไม่เข้าใจความซับซ้อนของปัญหาที่มีอยู่ในตัวเด็ก นอกจากนี้ กระแสความคิดความเชื่อในสังคมที่ยกย่องให้คุณค่าความสำเร็จทางการศึกษาอยู่ที่การได้เรียนจบสูงๆ การได้เรียนในสถานศึกษามีชื่อถือเป็นหน้าเป็นตาของครอบครัว การศึกษาเป็นสิ่งวัดคุณค่าของคน คนที่เรียนไม่จบคือคนที่ไม่มีอนาคต คนที่เรียนรู้ได้ไม่เหมือนคนอื่นเป็นคนประหลาด แง่มุมความคิดเหล่านี้ล้วนถูกเป็นกรอบกำแพงขึ้นที่ถูกสอนสั่งก่อร่างขึ้นจากระบบสังคมที่ลดทอนคุณค่าศักยภาพในตัวมนุษย์ที่มีช่องทางการเรียนรู้ที่หลากหลายกว่าระบบการศึกษาที่เป็นอยู่ ณ ปัจจุบัน

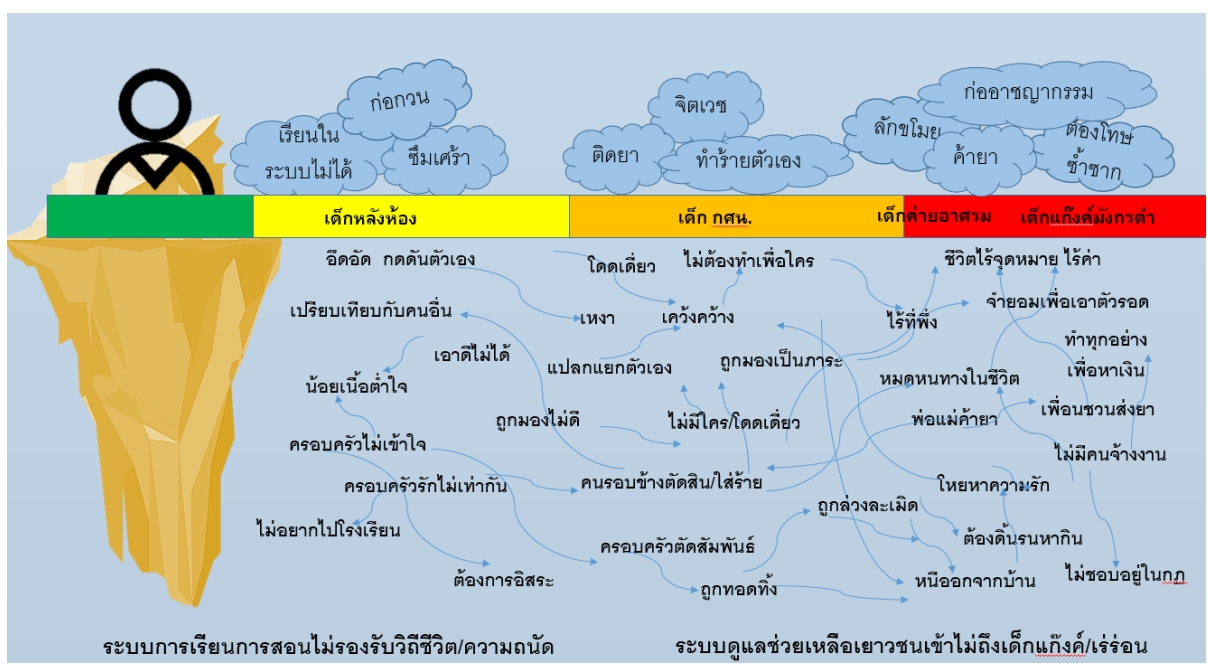
รูปแบบและพลวัตรของเด็กนอกระบบ

เมื่อพิจารณาปรากฏการณ์เด็กนอกระบบที่ถูกกระแสแรงเหวี่ยงได้น้ำ 4 ปัจจัยดังกล่าวข้างต้น ทำให้เห็นทิศทางและแนวโน้มของเส้นทางการเลื่อนไหลของเด็กนอกระบบ ที่เริ่มจากเด็กในระบบการศึกษาที่อาศัยอยู่กับครอบครัวยากจน หรือเป็นครอบครัวแห่งกลาง แต่สัญญาณของความเสียหายหลุดออกจากระบบการศึกษาเริ่มขึ้นเมื่อเด็กเข้าสู่วัยรุ่นคือ ช่วงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-2 และในช่วงเวลานี้ เมื่อใดที่ครอบครัวไม่ทำให้บ้านเป็นพื้นที่แห่งความสุข เด็กจะเริ่มแสวงหาความสุขจากสิ่งเร้าภายนอกที่ทำให้ตนเองมีความสุข แม้จะเป็นความสุขเพียงชั่วครั้งชั่วคราว เช่น ดิดเกม ดิดสารเสพดิด ดิดเพื่อน ดิดแฟน จนส่งผลกระทบต่อครอบครัวและการเรียน ทำให้หลุดจากระบบการศึกษาเพราะตั้งครรรภ์ มีลูกและครอบครัวต้องเลี้ยงดู พ่อแม่ผู้ปกครองบังคับให้ออกมาทำงานหาเงิน ถูกควบคุมอยู่ในสถานพินิจ หลังจากที่ถูกปล่อยจาก

ระบบการศึกษาบางคนใช้เวลาไม่นานนักก็กลับเข้ามาเรียนต่อหากได้รับการช่วยเหลือจากครูในโรงเรียนที่พร้อมจะให้โอกาสได้กลับเข้ามาเป็นนักเรียนในระบบการศึกษาอีกครั้งหนึ่ง และมีจุดคานงัดสำคัญคือ บทเรียนที่เด็กได้เรียนรู้และยอมรับกับความผิดพลาดนั้น โดยรับรู้ว่าจะอย่างน้อยก็มีครูเป็นที่พึ่ง และให้โอกาสบนความผิดพลาดนั้นเช่นกัน

เส้นทางสู่ กศน. ซึ่งเป็นทางเลือกและเป็นข้อต่อสำคัญของเด็กที่หลุดออกจากระบบการศึกษา แม้ว่าจะยังมีช่องว่างของการรับเข้าเรียนได้ก็ต่อเมื่อเด็กอายุ 15 ปีเท่านั้น ข้อมูลจากพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทราทำให้เห็นว่ามีเด็กหลุดจากระบบการศึกษาช่วงมัธยมต้นจำนวนไม่น้อยที่รอเข้าศึกษาต่อใน กศน. เด็กหลายคนให้ข้อมูลว่า กศน. เป็นข้อต่อสำคัญทำให้เด็กมีวุฒิการศึกษาเพื่อใช้เป็นใบเบิกทางเปิดโอกาสยกระดับพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองได้มากขึ้น เช่น ได้รับวุฒิการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นที่เป็นพื้นฐานขั้นต่ำของการหางานทำ หลายคนได้วุฒิการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลายที่ใช้หางานทำได้ และสมัครเข้าเรียนต่อในระดับที่สูงขึ้น ซึ่งจุดคานงัดสำคัญคือ บทเรียนที่เด็กรับรู้ ว่า กศน. เป็นช่องทางให้โอกาสก้าวเดินต่อบนความยากลำบากที่ต้องฝ่าฟันและประคับประคองชีวิตไปได้

สำหรับเด็กนอกระบบที่อาจไม่คุ้นเคยกับการศึกษาที่ต้องอยู่ในระบบ-ระเบียบ-แบบแผนการศึกษาที่ตนเองไม่ชอบ หรือ ไม่ถนัด ถ้าหลุดจากระบบการศึกษา กศน. ก็มีเส้นทางที่สามารถเลือกเข้า **ศูนย์ศึกษาเรียนรู้ วิชาชีวิต** ในบ้านศูนย์สร้างโอกาสเด็กชายขอบ จังหวัดขอนแก่น และค่ายยุวโพธิชนอาศรมวงศ์สนิท จังหวัดนครนายก ที่มุ่งเน้นให้รู้จักตนเองและวางเป้าหมายชีวิตด้านการมีอาชีพเพื่อใช้ชีวิตได้อย่างอิสระและพึ่งพาตนเองได้อย่างมีความสุข และจุดคานงัดสำคัญที่เด็กหลายคนพูดถึงคือ **บทเรียนการยอมรับความผิดพลาดที่เกิดขึ้น** และไม่ว่าใครจะให้โอกาสสักกี่ครั้ง แต่ถ้าไม่ให้โอกาสตัวเอง หรือ กลับมาคืนดีกับตัวเองก็เริ่มต้นใหม่ได้ยาก



จะเห็นได้ว่า ปัญหาเด็กนอกระบบการศึกษามีความหลากหลาย และสลับซับซ้อน ตั้งแต่เด็กหลังห้องเสี่ยงหลุด จนถึงเด็กและเยาวชนที่ตกอยู่ในความดำมืดของปัญหา ยาเสพติด และอาชญากรรม ความแตกต่างเหล่านี้หมายถึงสภาพปัญหา วิธีชีวิต สาเหตุ และแนวทางแก้ไข ปัญหาการหลุดออกจากระบบการศึกษาของเด็กและเยาวชนเป็นภาพสะท้อนของวิกฤตเชิงระบบใหญ่ เช่น วิกฤตครอบครัว การศึกษา เศรษฐกิจ รวมถึงวิกฤตล่าสุดคือโรคระบาดของโควิด 19 ด้วยที่ส่งผลทำให้ครอบครัวเปราะบางเหล่านี้มีความยากลำบากในการทำหน้าที่หนักขึ้นกว่าเดิม หรือต้องอาศัยระยะเวลาในการฟื้นฟูสภาพครอบครัว ชุมชน และสังคม ให้กลับมาเกื้อกูลประคับประคองกันและกันให้ผ่านวิกฤติต่างๆ เหล่านี้ไปได้

2. ข้อค้นพบ: กระบวนการขับเคลื่อนงานบนความซับซ้อนของสถานการณ์ปัญหาเด็กนอกระบบ

กระบวนการเปิดพื้นที่ขับเคลื่อนงานด้วย DE

จุดเริ่มต้นของการดำเนินงานใน 4 พื้นที่ศึกษา ใช้ต้นทุนจากความเป็นเครือข่ายของศูนย์จิตตปัญญาศึกษา ด้วยกระบวนการ DE ในการเข้าไปสร้างพื้นที่พูดคุยกับแกนหลักของคนทำงานในแต่ละพื้นที่ และใช้เครื่องมือ 3 H โดยการดึงประสบการณ์การทำงานด้านเด็กและเยาวชนมาวิเคราะห์เชื่อมโยงให้เห็นภาพเชิงระบบของสถานการณ์ปัญหาเด็กและเยาวชนนอกระบบที่มีความซับซ้อนเป็นปรากฏการณ์ภูเขาน้ำแข็ง (Head-ปัญญาความรู้ที่ถูกต้อง) ซึ่งคนทำงานเรื่องนี้จำเป็นต้องมีการวางใจให้เข้าไปเกี่ยวข้องอย่างไม่ทุกข์ (Heart-เมตตา สงบ และมีพลัง) และรู้ว่าต้องค้นหาเครือข่ายการทำงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่มาร่วมลงมือทำ บนฐานของความเมตตาและเป็นกัลยาณมิตร (Harmony-มิตร กลมกลืนกับสรรพสิ่ง) ทั้งนี้ นับว่าเป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมของการเข้าไปเปิดพื้นที่ด้วยกระบวนการ Developmental Evaluation (DE) ให้กับแต่ละพื้นที่ และจุดประกายให้เกิดการขับเคลื่อนงานได้อย่างเท่าทันกับสภาวะของคนทำงาน และต้นทุนที่มีอยู่ใน 4 พื้นที่ ณ ห้วงเวลานั้น ไม่ว่าจะเป็กลุ่มเป้าหมายเด็กเสี่ยงหลุดในระบบการศึกษา เด็กและเยาวชนนอกระบบ เด็กชายขอบ เด็กด้อยโอกาสของตนเอง นอกจากนี้ ยังมีเครื่องมือ กระบวนการ และเครือข่ายของการทำงานเดิมอยู่บ้างแล้ว ทำให้แต่ละพื้นที่มีแกนหลักลุกขึ้นมาเป็นตัวตั้งตัวตี เลือกวิธีการเคลื่อนงานต่อได้เองตามบริบท และมีจุดเน้นของการเริ่มขับเคลื่อนงานแตกต่างกัน คือ

- **พื้นที่นครสวรรค์** โดยนักวิชาการของมหาวิทยาลัยมหิดล วิทยาเขตนครสวรรค์ที่กำลังผลักดัน Mindful campus และสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานนอกมหาวิทยาลัย ซึ่งมีต้นทุนเครื่องมือจิตตปัญญาศึกษา และทีมกระบวนการ
- **พื้นที่ฉะเชิงเทรา** โดยมีนักวิชาการ และจิตอาสา ที่สนใจแนวคิดกระบวนการ DE และมีต้นทุนทำงานกับเด็กแก๊งค์ เด็กนอกระบบ เด็กเร่ร่อน อยู่เดิม

- **พื้นที่ขอนแก่น** มีแกนนำคือ ครูมหา และสมาคมไทลิกษา ซึ่งใช้แนวคิดและกระบวนการจิตตปัญญาในการทำงานด้านเด็กและเยาวชน ร่วมกับภาคีเครือข่าย 25 องค์กร ต่อเนื่องมาเป็นปีที่ 10 และกำลังอยู่ในภาวะหมดไฟ ท้อ ไม่มีพลังในการทำงานกับเด็กชายขอบ/เด็กด้อยโอกาส
- **พื้นที่อาศรมวงศ์สนิท จังหวัดนครนายก** มีต้นทุนการทำค่ายผู้นำกระบวนการทัศนใหม่ และการทำงานกับเด็กและเยาวชนมาหลายปี กำลังสนใจพัฒนาพื้นที่เรียนรู้/พื้นที่ศึกษาทางเลือกสำหรับเด็กนอกระบบ

หลังจากทีมวิจัยได้เปิดพื้นที่พูดคุยผ่านการประชุมในหลากหลายรูปแบบ ทั้งแบบออนไลน์ และลงพื้นที่คุยกลุ่มย่อยหลายครั้ง รวมถึงการพูดคุยเป็นรายบุคคลอีกเป็นระยะ ทำให้แกนนำหลักของแต่ละพื้นที่ที่กลับมามีพลัง ชัยขับเปิดพื้นที่พูดคุยกับคนทำงานวงใน ขยายวงคุยไปยังเครือข่าย และออกแบบพื้นที่เรียนรู้เฉพาะที่จะเป็นทางเลือกในการพัฒนาเด็กนอกระบบ โดยโครงการวิจัยให้การสนับสนุนทุนขับเคลื่อนงานตามบริษัท และกลุ่มเป้าหมายของแต่ละพื้นที่ ซึ่งก้าวขยับของการทำงานที่เกิดขึ้นมีความแตกต่างหลากหลายไปตามเป้าหมายของการเคลื่อนงาน สรุปได้ดังนี้

พื้นที่และแกนหลัก	จุดมุ่งหมาย/วัตถุประสงค์	เป้าหมายขับเคลื่อนงาน	กลุ่มเป้าหมายเด็กนอกระบบ
นครสวรรค์ : กระบวนการจิตตปัญญาและนักวิชาการมหาวิทยาลัยมหิดล วิทยาเขตนครสวรรค์	เปิดพื้นที่ทำความเข้าใจและดูแลช่วยเหลือนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา ได้มีโอกาสคืนสู่ระบบการศึกษา	สร้างครูที่มีใจ เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงในระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนกลุ่มเสี่ยงที่มีภาวะครอบครัวยุติธรรม	เด็กหลังห้องที่เสี่ยงหลุดออกจากระบบการศึกษาขั้นพื้นฐานในโรงเรียนสังกัดเทศบาลนครนครสวรรค์ และโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย
ฉะเชิงเทรา : นักวิชาการอิสระและจิตอาสา	เปิดพื้นที่ทำความเข้าใจและดูแลช่วยเหลือนักศึกษา กศน. ให้คืนคุณค่าความดีในตน และก้าวพ้นวิกฤติชีวิต	สร้างครูที่มีใจ เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงในระบบการศึกษาตามอัธยาศัย	นักศึกษา กศน. ตำบล 12 แห่ง เสี่ยงหลุดจากระบบการศึกษาตามอัธยาศัย
ขอนแก่น : สมาคมไทลิกษา และเทศบาลนครขอนแก่น	เปิดพื้นที่รวมเครือข่ายสร้างพื้นที่เรียนรู้และส่งเสริมคุณภาพชีวิตเด็กและเยาวชนชายขอบที่ถูกผลักให้อยู่ในมุมมืดของสังคมได้กลับคืนสู่สังคม	สานพลังเครือข่าย กัลยาณมิตรร่วมบูรณาการงานเชิงระบบสำหรับพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็กและเยาวชนชายขอบ	เด็กและเยาวชนชายขอบในบ้านศูนย์สร้างโอกาส สมาคมไทลิกษา

พื้นที่ และแกนหลัก	จุดมุ่งหมาย/วัตถุประสงค์	เป้าหมายขับเคลื่อนงาน	กลุ่มเป้าหมาย เด็กนอกระบบ
นครนายก : พี่เลี้ยงในอาศรมวงศ์ สนิท และกระบวน กรกระบวนทัศน์ใหม่ เสมสิกขาลัย	เปิดพื้นที่สร้างการเรียนรู้ เพื่อ นำพาให้เด็กและเยาวชนได้ กลับมาคืนดีกับตัวเอง	ค่ายบ่มเพาะยุวโพธิชน รื้อ ฟื้นคุณค่าด้านในผ่าน กระบวนการภาวนาเพื่อการ เยียวยา	เด็กและเยาวชนที่อยู่ ในภาวะบอบสลาย ไร้ ราก และไร้รู้ตัวตน จากชุมชนหลาย วัฒนธรรม

จะเห็นได้ว่า “การเปิดพื้นที่ หรือ การสร้างพื้นที่” ถูกนำมาใช้เป็นกระบวนการขับเคลื่อนงานไปสู่เป้าหมาย 3 ลักษณะ ได้แก่

- 1) **การสร้างครูที่มีใจ** ให้เข้าใจปัญหาความซับซ้อน และสร้างพื้นที่เพื่อการประคับประคองระยะ เปลี่ยนผ่านให้กับเด็กเมื่อครอบครัวไม่ทำหน้าที่ เพื่อลดปัญหาความเหลื่อมล้ำและป้องกันการหลุด ออกจากระบบการศึกษา
- 2) **เชื่อมเครือข่ายบูรณาการงาน** ให้มีกระบวนการการทำงานแบบขับเคลื่อน เรียนรู้และยืดหยุ่น การทำงานแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เพื่อมองเห็นความสำเร็จร่วมในระยะสั้นที่นำไปสู่ เป้าหมายความสำเร็จระยะยาว
- 3) **เยียวยามิติด้านในให้พื้นที่คืนกลับ** ให้เกิดการค้นพบ เห็นคุณค่าและศักยภาพของตนเอง ทั้งในตัว คนทำงานเอง และกลุ่มเด็กและเยาวชนนอกระบบด้วย

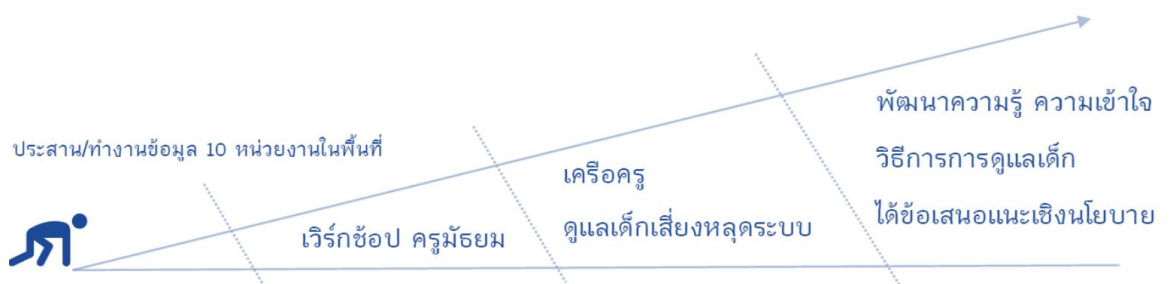
ด้วยเหตุนี้ ทีมวิจัยเล็งเห็นว่าเครื่องมือหลักสำคัญที่จะใช้สนับสนุนการเคลื่อนงานข้างต้นได้ จะต้องเตรียม ความพร้อมให้แต่ละพื้นที่มีเครื่องมือ 3H เป็นแนวคิดหลังพิง และใช้กระบวนการจิตตปัญญาเป็นเครื่องมือ ขับเคลื่อนงานที่ต้องทำงานทั้งกับมิติภายในของตนเองและทำที่ตอบสนองกับผู้อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยมี DE เป็นระบบสนับสนุนการขับเคลื่อนงานอย่างมีเป้าหมายในการเปิดพื้นที่-สร้างพื้นที่เรียนรู้ให้เกิด ปัญญาเห็นความซับซ้อน เข้าไปเกี่ยวข้องอย่างถูกต้อง เคลื่อนเหตุปัจจัยสู่การแก้ปัญหาบนฐานเมตตาและ กัลยาณมิตร เปรียบเหมือน “เพื่อนผู้ร่วมทาง” คือ กัลยาณมิตร สิ่งแวดล้อม โค้ช คุณเอื้อ คือผู้จัดการ ความรู้ ฯลฯ แต่ไม่ใช่ “กรรมการภายนอก” ที่คอยตัดสินผิดถูก

ดังนั้น กลยุทธ์ในการทำ DE จึงเป็นไปเพื่อเรียนรู้ในการแก้ปัญหาจริงไม่ใช่ให้คนนอกมาตัดสินประเมินเพื่อ ใช้เพื่อแก้ทันที ผู้ประเมินเป็นส่วนหนึ่งและร่วมแต่เริ่ม มากกว่าการเก็บวิเคราะห์ข้อมูลแต่ร่วมไปใน กระบวนการพัฒนา ออกแบบการประเมินเพื่อค้นหาพลวัตระบบ และเผยให้เห็นสิ่งใหม่หรือความคิด ยืดหยุ่นใหม่สดปรับตามสถานการณ์จริง

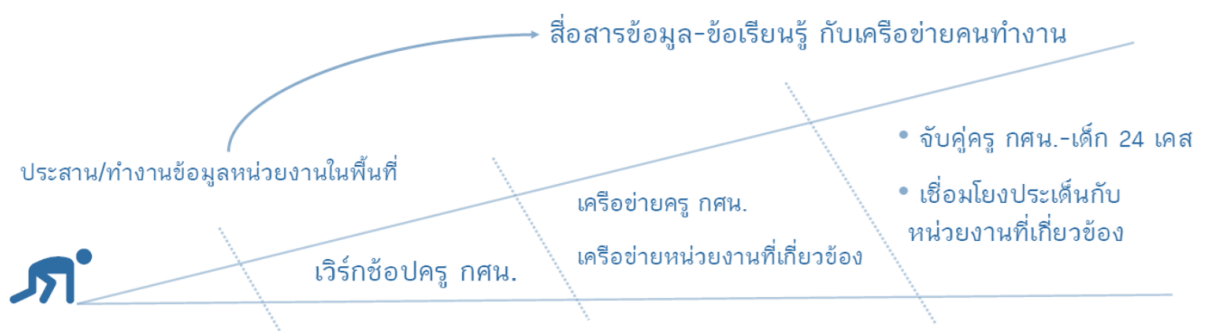
กระบวนการขับเคลื่อนงานในพื้นที่ และการใช้จิตตปัญญา

การขับเคลื่อนงานด้วยกระบวนการจิตตปัญญาเพื่อสร้างความเสมอภาคทางการศึกษาของเด็กนอกระบบใน 4 พื้นที่ศึกษา เป็นการผสมผสานแนวคิด 3H กับเครื่องมือเชิงกระบวนการจิตตปัญญาแล้วปรับใช้ผ่านแนวทาง/วิธีปฏิบัติ/กระบวนการ/กิจกรรมในการทำงานของแต่ละพื้นที่ โดยพบว่าแต่ละพื้นที่ใช้จิตตปัญญาในแง่มุมแตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับจุดมุ่งเน้นในการทำงาน กลุ่มเด็กนอกระบบ และประสบการณ์เดิมของแกนหลักที่เป็นคนขับเคลื่อนงานในพื้นที่อีกด้วย โดยในระยะเริ่มเคลื่อนงานโครงการ 6 เดือนแรก “การเปิดพื้นที่หรือการสร้างพื้นที่” ถือเป็นกระบวนการสำคัญในการทำความเข้าใจเป้าประสงค์ของโครงการ เข้าใจกรอบแนวคิด 3H และกระบวนการ DE ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น เมื่อจุดประกายให้แต่ละพื้นที่ที่มีจุดเริ่มของการทำงาน วางทิศทางการขับเคลื่อนงานในพื้นที่ และลงมือปฏิบัติตามแผนที่วางไว้ สรุปได้ดังผังภาพการขับเคลื่อนงานแต่ละพื้นที่ (ด้านล่าง) ซึ่งระหว่างเส้นทางการเดินทางที่มิวิจัยมีการร่วมเรียนรู้ และหนุนเสริมด้วยการเปิดพื้นที่ การให้กำลังใจ และชี้ให้เห็นทางเลือกที่จะเดินทางต่อได้

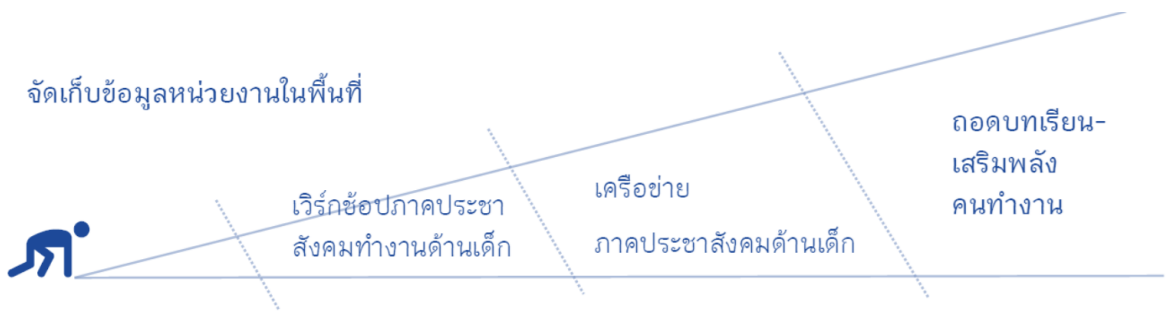
■ เส้นทางการขับเคลื่อนงานพื้นที่นครสวรรค์



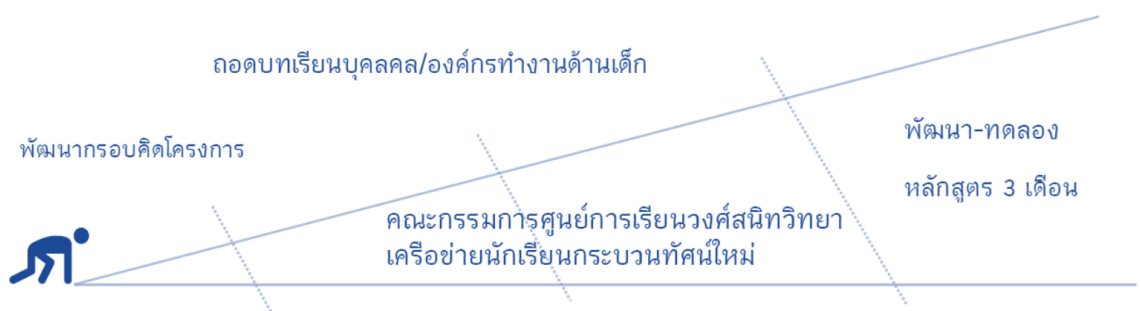
■ เส้นทางการขับเคลื่อนงานพื้นที่ฉะเชิงเทรา



■ **เส้นทางการขับเคลื่อนงานพื้นที่ขอนแก่น**



■ **เส้นทางการขับเคลื่อนงานพื้นที่นครนายก**



ทั้งนี้ แกนหลักที่เป็นคนสำคัญในการกำหนดทิศทางงาน และกุมจังหวะการเคลื่อนตัวของแต่ละพื้นที่ โดยได้แปลงออกมาเป็นกระบวนการ และกิจกรรม ที่สร้างการเรียนรู้ 3 ระดับ คือ

- **ระดับบุคคล** เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเฉพาะตน เช่น ตัวคนทำงาน ผู้นำการเปลี่ยนแปลง (ครูในโรงเรียน ครู กศน.) และเด็กนอกระบบ เพื่อได้กลับมาอยู่กับตัวเอง ได้ใคร่ครวญ ทบทวนชีวิตของตนเองเพื่อเดินต่อไป
- **ระดับกลุ่ม** เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในกลุ่มเฉพาะ ซึ่งเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการเรียนรู้ร่วมกัน และใช้พลังกลุ่มเหนี่ยวนำปัญญาให้เกิดขึ้น เช่น กลุ่มเด็กผีป่อง อยากรู้ในบ้าน ศูนย์สร้างโอกาสเด็กชายขอบ กลุ่มเด็กไร้รากสภาพจิตใจบอบสลายในค่ายอาศรมวงศ์สมิทธิ
- **ระดับเครือข่าย** เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นข้ามกลุ่ม ข้ามศาสตร์ ข้ามชุดประสบการณ์ ซึ่งเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ให้เกิดปัญญาร่วมในการเห็นปัญหา ความซับซ้อนของเด็กนอกระบบ ขยายความเข้าใจและปรับทัศนคติมุมมองที่มีต่อเด็กนอกระบบ รวมถึงการวางแผนเข้าไปจัดการแก้ไขปัญหาแบบบูรณาการได้อย่างเท่าทันการณณ์เหมาะสมตรงจุดกับเหตุปัจจัยที่ส่งผลต่อเด็กนอกระบบที่มีวิถีชีวิตแตกต่างหลากหลาย ดังเช่น กิจกรรมเวทีประชุมที่ทีมวิจัยจัดขึ้นให้กับเครือข่าย 25 องค์กร ในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น และเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้สรุปบทเรียน 4 พื้นที่

แม้ว่า ณ ขณะนี้ ในทุกพื้นที่ยังมีคณะทำงานในลักษณะ core team ที่ชัดเจน แต่กำลังก่อร่างขึ้นอย่างเป็น ขบวนการด้วยกระบวนการเรียนรู้ 3 ระดับ ผ่านกิจกรรมที่ทำให้เกิดโครงข่ายคนทำงานด้วยการใช้ กระบวนการจิตตปัญญาสอดแทรกเข้าไปเป็นเครื่องมือในกิจกรรมสำคัญสร้างการเปลี่ยนแปลงจากมิติด้าน ใน เชื่อมโยงกลุ่มเด็ก และสานเครือข่าย ดังต่อไปนี้

พื้นที่ และแกนหลัก	เป้าหมาย/ธงที่ตั้งไว้	การใช้จิตตปัญญาขับเคลื่อนงาน
นครสวรรค์ : ภาควิชาจิตตปัญญา และนักวิชาการ มหาวิทยาลัยมหิดล วิทยา เขตนครสวรรค์	สร้างครูที่มีใจ เป็นผู้นำการ เปลี่ยนแปลงในระบบดูแล ช่วยเหลือนักเรียนหลังห้อง เสี่ยงหลุดจากระบบ การศึกษาในโรงเรียน เทศบาลนครนครสวรรค์ และสวนกุหลาบวิทยาลัย	<ul style="list-style-type: none"> • ออกแบบกิจกรรมและกระบวนการเรียนรู้มิติภายในของ ครู และเชื่อมโยงกับความตระหนักรู้ปัญหาซับซ้อนของเด็กหลังห้องเสี่ยงหลุดจากระบบการศึกษา • เน้นการฟังอย่างลึกซึ้ง การสื่อสารเพื่อสานสัมพันธ์ การ รู้จักอำนาจ 3 แบบ และบริหารอำนาจเพื่อความสัมพันธ์ (อำนาจภายในของครู และเสริมพลังอำนาจในตัวเด็ก) การพัฒนาสติเพื่อความตระหนักรู้ และฝึกปฏิบัติการ ช่วยเหลือนักเรียนรายกรณีด้วยกิจกรรม “ศิษย์โปรด”
กิจกรรมสำคัญ : 1. ประชุมหารือเรื่อง “เด็กนอกระบบ” กับ 10 หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งในเรื่องประสบการณ์การทำงาน ปัญหาและ อุปสรรคของเด็กนอกระบบ และเด็กกลุ่มเสี่ยงที่พบจากหน่วยงานต่างๆ สพท. สพป. อาชีวะ กศน. ศูนย์การศึกษาพิเศษ บ้านพักเด็กและเยาวชน สภาเด็กฯ เทศบาล และภาคเอกชน NGO 2. จัดประชุมเชิงปฏิบัติการ “ครูเพื่อเด็ก : การดูแลเด็กกลุ่มเสี่ยงพื้นที่ รวม 4 ครั้ง โดยใช้กระบวนการทางจิตตปัญญา ติดตั้งเครื่องมือย่อย เช่น การฟังอย่างลึกซึ้ง (deep listening) เพื่อเข้าใจปัญหาที่แท้จริงอย่างไม่ตัดสิน การสื่อสารเพื่อ สานสัมพันธ์ (Non-Violence Communication) การรู้จักอำนาจ 3 แบบ และการใช้อำนาจบริหารความสัมพันธ์ พัฒนาสติเพื่อสร้างความตระหนักรู้ (Self-Awareness) 3. ลงมือทำการบ้านศึกษากรณี “ศิษย์โปรด” ในโรงเรียน เลือกจากเด็กที่ประสบปัญหาอยู่ และครูเข้าไปให้การดูแล อย่างใกล้ชิด หาแนวทางช่วยเหลือ จนเด็กสามารถหลุดพ้นจากปัญหาได้		
ฉะเชิงเทรา : นักวิชาการอิสระ และ จิตอาสา	สร้างครูที่มีใจ เป็นผู้นำการ เปลี่ยนแปลงในระบบ การศึกษาตามอัธยาศัย	<ul style="list-style-type: none"> • ออกแบบกิจกรรมและกระบวนการเรียนรู้มิติภายในของ ครู และเชื่อมโยงกับความตระหนักรู้ถึงปัญหาซับซ้อน ของเด็ก กศน. • เน้นการฟังอย่างลึกซึ้ง การรู้จักอำนาจ 3 แบบ และ บริหารอำนาจเพื่อความสัมพันธ์ (อำนาจภายในของครู และเสริมพลังอำนาจในตัวเด็ก) การมีสติรู้ตัวเท่าทัน อารมณ์ของตนเอง
กิจกรรมสำคัญ :		

<p>1. ประชุมหารือและเข้าพบผู้บริหารเพื่อพูดคุยประเด็น “เด็กนอกระบบ” กับหน่วยงานต่างๆ ได้แก่ โรงเรียนประถมศึกษา โรงเรียนมัธยมศึกษา เทศบาลเมืองในส่วนของการบริหารจัดการศึกษาโรงเรียนในสังกัดเทศบาลจำนวน 2 แห่ง และ ศูนย์เรียนรู้เทศบาลเมืองฉะเชิงเทรา สำนักงาน กศน.จังหวัดฉะเชิงเทรา สถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน ศูนย์ฝึกอบรมเด็ก และเยาวชนเขต1</p> <p>2. จัดอบรมพัฒนาศักยภาพครู 1 ครั้ง โดยใช้กระบวนการทางจิตตปัญญา และติดตั้งเครื่องมือย่อย เช่น การฟังอย่างลึกซึ้ง (Deep listening) เพื่อเข้าใจปัญหาที่แท้จริงอย่างไม่ตัดสิน การรู้จักอำนาจ 3 แบบ และการใช้อำนาจบริหารความสัมพันธ์ การพัฒนาสติเพื่อสร้างความตระหนักรู้ (Self Awareness)</p> <p>3. เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับสถานการณ์ปัญหาเด็กนอกระบบ (นศ.กศน.) ปัญหาของครู กศน. และปัญหาเชิงระบบของ กศน. เพื่อหาทางออกด้านวิธิตด เป้าหมาย-คุณค่าร่วม และแนวทางการทำงานร่วมกัน</p>		
<p>ขอนแก่น : สมาคมไทศึกษา และเทศบาลนครขอนแก่น</p>	<p>สานพลังเครือข่าย กัลยาณมิตรร่วมบูรณาการงานเชิงระบบสำหรับพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็กและเยาวชนชายขอบ</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ออกแบบกิจกรรมและกระบวนการเรียนรู้มิติภายใน และเสริมพลังเป้าหมายชีวิต (อาชีพและการเรียนทางเลือก) ของเด็กกลุ่มฝีบ่อยาก • ออกแบบกิจกรรมขับเคลื่อนงาน 25 เครือข่ายเพื่อพัฒนาระบบช่วยเหลือเด็กกลุ่มฝีบ่อยาก ซึ่งมีต้นทุน 5C เทคนิควิธีเข้าไปนั่งในหัวใจเด็กกลุ่มนี้ • เน้นการฟังอย่างลึกซึ้ง
<p>กิจกรรมสำคัญ :</p> <p>1. กิจกรรมวงพูดคุยเยียวยาจิตใจ (วงสุนทริยสนทนา) กับเด็กและเยาวชนในศูนย์สร้างโอกาสเด็กและเยาวชนชายขอบในสังคมเมือง มีกิจกรรมช่วงเช้าทุกวัน ตลอดระยะเวลา 10 ปี เพื่อได้ใช้เวลาอยู่กับตัวเอง ทบทวนตัวเอง ใคร่ครวญสิ่งที่ผ่านมามีเกิดอะไรขึ้น และจะก้าวต่อไปอย่างไร</p> <p>2. การเรียนรู้ผ่านการลงมือทำ ใช้วิชาชีพ หรือ ทักษะชีวิต เพื่อช่วยพัฒนาศักยภาพเด็กและเยาวชนกลุ่มพิเศษ (ฝีบ่อยาก)</p> <p>3. การศึกษาจาก กศน. เครือข่ายที่สนับสนุนด้านการเรียน การสอน และให้ไปรับรองแก่เด็กและเยาวชนกลุ่มพิเศษ (ฝีบ่อยาก)</p> <p>4. กิจกรรมช่วยเหลือสังคม เด็กและเยาวชนกลุ่มพิเศษ (ฝีบ่อยาก) ได้ออกมาช่วยงานอาสาพัฒนาชุมชน และช่วยเหลือสังคม เช่น อาสาสมัครเผ่าระวังเมือง</p> <p>5. การรณรงค์ต่างๆ เช่น ค่ายต่อต้านยาเสพติด ค่ายอาสาพัฒนาชุมชน กิจกรรมเดินรณรงค์เรื่องการทำแท้ง ลด เลิก การสูบบุหรี่ เป็นต้น</p> <p>6. กิจกรรมเล่าขานผ่านประสบการณ์ จากรุ่นพี่ สู่ รุ่นน้อง ในการอบรมน้องรุ่นใหม่ เพื่อแนะนำน้องๆ อย่างก้าวพลาดไปม่่วสุขกับสิ่งที่ไม่ดี เหมือนที่ตัวเองเคยผ่านมา</p>		
<p>นครนายก : พี่เลี้ยงในอาศรมวงศ์สนิท และกระบวนการ</p>	<p>ค่ายบ่มเพาะยูวโพธิชน รื้อฟื้นคุณค่าด้านในผ่านกระบวนการภาวนาเพื่อการ</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ออกแบบกิจกรรมและกระบวนการเรียนรู้มิติภายใน และเสริมพลังเป้าหมายชีวิต (อาชีพและการเรียนทางเลือก) ของเด็กกลุ่มฝีบ่อยาก

กระบวนทัศน์ใหม่ เสริมศักยภาพ	เยียวยา และพัฒนาฝึกฝนตนเองให้เป็นผู้เรียนรู้ใหม่ ผู้สร้างสังคมให้น่าอยู่ขึ้น	<ul style="list-style-type: none"> • แทรกเสริมในการจัดกระบวนการเรียนรู้ 4 โดเมน ได้แก่ ฝึกฝนตนเอง/ผ่านประสบการณ์ กัลยาณมิตร ภาวนา/ลดอัตตา และโยนิโสมนสิการ • หลักสูตรค่ายบ่มเพาะ 3 เดือน มุ่งเน้นให้รู้จักตนเอง รู้จักงาน รู้จักสังคม และมีชุมชน กัลยาณมิตร
------------------------------	--	---

<p>กิจกรรมสำคัญ :</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. กิจกรรมรู้จักตนเอง ไคร่ครวญชีวิต ผ่านกิจกรรม/งานศิลปะ ภาวนากับการตัดดอกไม้ รู้จักเสียงตนเอง และพื้นที่วงคุยชุมชนกัลยาณมิตร 2. กิจกรรมรู้จักสังคม ผ่านโครงสร้างทางสังคม ความยากจน สาเหตุ และผล ความเหลื่อมล้ำ และการลดความเหลื่อมล้ำ 3. กิจกรรมรู้จักงาน ทั้งในแง่เรียนรู้การอยู่ร่วมกันอย่างเรียบง่ายตามวิถีชุมชน เดินป่าทำท่ายศกยภาพตนเองและพลังกลุ่ม ทำอาหาร/ทำอาหารจากธรรมชาติ และการสร้างบ้าน 4. กิจกรรมพัฒนาอาชีพจากสิ่งที่รัก เช่น งานเฟอร์นิเจอร์ งานบริการ งานปลูกผัก 5. กิจกรรมการทักษะชีวิต เช่น รู้จักการจัดการตนเอง จัดการการเงิน

นับเป็นความท้าทายที่แม้ว่ากระบวนการจิตปัญญาจะแก้ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับเด็กนอกระบบไม่ได้แต่ได้เปิดเสร็จสมบูรณ์ 100% แต่ก็ยังเป็นเครื่องมือสำคัญสำหรับคนทำงานในการสร้างความเข้าใจระดับลึกเฉพาะตนในการช่วยคลี่คลายความเข้าใจแนวคิด 3 H สะสมตกผลึกผ่านระดับการเรียนรู้แบบกลุ่ม และเครือข่ายการทำงานใน 4 พื้นที่ เกิดเป็นองค์ความรู้สำคัญ คือ

“หัวใจ” ต้องเป็นหัวใจแห่งความเข้าใจ ให้อภัย ไม่อคติ (พร้อมให้การช่วยเหลืออย่างใส่ใจ) เปิดกว้างไม่ตีตราเด็กโดยไม่รู้ข้อเท็จจริง มีพลังอดทนในการทำงานอย่างมีจุดมุ่งหมายเพื่อเด็กนอกระบบ และหมั่นเติมความรู้เพิ่มศักยภาพอยู่เสมอ

“ปัญญา” แห่งการค้นพบเข้าใจตนเองที่ครอบคลุมถึงความเข้าใจเหตุปัจจัยอันซับซ้อน รู้ว่าตรงไหนสุขตรงไหนทุกข์-รู้ว่าตนเองเป็นคนสำคัญที่มีผลต่อเด็กในภาวะที่ครอบครัวไม่ทำหน้าที่ ค่อยๆ ปรับพักเพื่อเยียวยาตัวเอง-ดูแลตัวเองไม่ให้ท้อ แบ่งเวลาทำงานและครอบครัว ตลอดจนเข้าใจ-เข้าถึงเด็กนอกระบบ รับรู้ว่าทุกสิ่งเกิดขึ้นเพราะมีเหตุมีผล เข้าใจผู้อื่นบนพื้นฐานการอยู่ร่วมกันได้แม้คิดต่าง และเข้าใจโลกตามความเป็นจริง

“ทีมงาน” แบ่งออกได้เป็นทีมชั้นในและทีมสนับสนุน โดยทีมชั้นในต้องคัดเลือกให้สอดคล้อง มีเป้าหมายเดียวกัน กำหนดทิศทางร่วม วางแผนการทำงานร่วม แบ่งบทบาทชัดเจน คุยกันมากขึ้น เสริมพลังการ

ทำงาน และคลี่คลายความขัดแย้ง ส่วนที่สนับสนุนทำหน้าที่เป็นพลังงานต้นแบบที่โอบอุ้มมั่นคง เป็นแนวทางในการทำงาน ช่วยคิด-เขียน/วางแผนโครงการ และปรับกระบวนการทำงานให้สอดคล้องเหมาะสม โดยระหว่างสองทีมงานจะต้องมีความเป็นกัลยาณมิตร เกี้ยวรอยเพื่อนใหม่-เพื่อนเก่า คอยปรับทุกข์และช่วยเหลือยามเหนื่อยล้า และช่วยหาแนวทางเดินตามธงที่ตั้งไว้ สิ่งสำคัญที่ขาดไม่ได้คือทีมต้องทำงานเชื่อมโยงกับส่วนอื่นๆ ด้วยการบูรณาการหลายภาคส่วนและระดมส่วนต่างๆ มาร่วมกันทำงาน อีกทั้งยังต้องเกาะเกี่ยวเครือข่ายใหม่ๆ ที่เป็นประโยชน์กับการทำงานด้านเด็กเข้ามาเสมอ เช่น นักจิตวิทยามีความสำคัญกับการเข้าถึงจิตใจเด็กที่มีปัญหา

“การพัฒนาคน” ต้องเปลี่ยนแปลงตนเองก่อนจะไปเปลี่ยนแปลงคนอื่น-นำความรู้ไปปรับใช้ใน ชีวิตประจำวัน ต้องมีทักษะการประสานงานกับคนที่มีความหลากหลายมาก การมองไปให้ถึงเป้าหมายโดย เห็นคุณค่าความสัมพันธ์ ต้องมีทักษะหลากหลาย-แก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ดี สามารถดูแลเยียวยาตนเองได้ดี ทั้งกายใจความสัมพันธ์ เปลี่ยนความคิดมาทำงานเพื่อสังคมช่วยเหลือแก้ปัญหาเด็กนอกระบบ

“สิ่งสำคัญ” คือ ต้องช่วยสร้างการเปลี่ยนแปลงให้ถึงชีวิตเด็กได้จริง โดยพยายามดูแลให้เด็กได้เรียนใน ระบบจนกว่าจะมีวุฒิภาวะและศักยภาพที่จะดูแลตัวเองได้ รวมถึงตระหนักว่ากำลังทำงานที่ซับซ้อน ดังนั้น จึงต้องมุ่งเป้าหมายที่ดี ต้องมีองค์ความรู้ที่ยืดหยุ่นมากพอสำหรับการแก้ไขปัญหา มีความพยายามมุ่งมั่นไม่ เลิกرا ใฝ่มองและอยู่ร่วมแล้วจะพบทางออก มีการประเมินปรับปรุงเสมอ เพราะปัญหาและอุปสรรคเป็น เรื่องปกติธรรมดา-ไม่ใช่เรื่องโชคร้าย-แก้ได้ไม่ 100%-ตรงไหนที่แก้ไม่ได้ต้องปล่อยวางอย่างเข้าใจ

กล่าวโดยสรุปการขับเคลื่อนงานกับเด็กนอกระบบจำเป็นต้องเตรียมความพร้อมให้แก่คนทำงาน ตั้งแต่ แนวคิดที่ว่าปัญหาเด็กนั้นยากซับซ้อน เป็นปัญหาเชิงระบบ ต้องใช้เวลาต่อเนื่อง และอดทน

1. วิธีคิดและเครื่องมือที่เป็นทางการในระบบ ยากที่จะเข้าถึงและได้ผลที่ยั่งยืน ต้องการความ ยืดหยุ่น
2. ต้องการทักษะหลายด้าน ใจที่พร้อม อดทน พร้อมที่จะรับฟังและเข้าใจ ให้โอกาส
3. ต้องการสานเครือข่าย ด้วยปัญหาที่หลากหลายมิติ และเดินสองขาทั้งแบบทางการ และไม่เป็น ทางการ จะมีแนวโน้มได้ผลกว่า

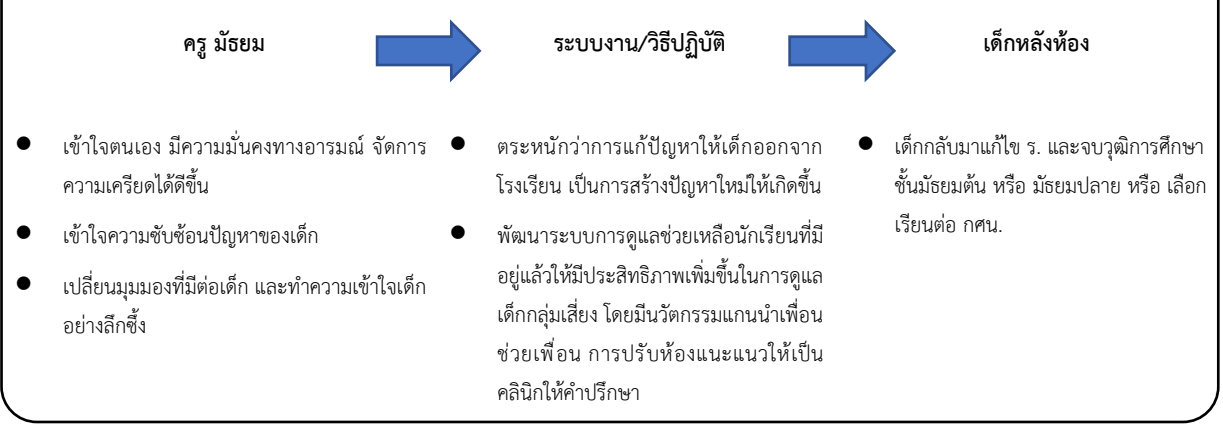
3. ข้อค้นพบ: ผลลัพธ์จากการขับเคลื่อนงานเด็กนอกระบบในพื้นที่ และทิศทางอนาคต

จากผลการสรุปบทเรียนการดำเนินงานใน 4 พื้นที่ศึกษา พบว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากกระบวนการ DE ที่ช่วยให้การขับเคลื่อนงานของแต่ละพื้นที่ผ่านการเรียนรู้แนวคิด 3 H และขยายความเข้าใจให้เกิดขึ้นกับคนทำงาน จากความเข้าใจที่ถูกต้องขยับไปสู่การมีมุมมองใหม่ และวิธีการใหม่ในการทำงานกับ

เด็กนอกระบบ โดยกระบวนการจิตตปัญญาถูกนำเข้ามาใช้เป็นเครื่องมือในการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ ซึ่งพบว่า “การมีสติรู้ตัว-เท่าทันอารมณ์” “การฟังอย่างลึกซึ้ง” และ “ความรู้ความเข้าใจเรื่องอำนาจ” เป็นวิธีการพื้นฐานสำหรับฟื้นคืนอำนาจภายในตนเอง และเสริมพลังให้กับเด็กนอกระบบ ที่เชื่อมโยงสู่พื้นที่ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ครูกับเพื่อนครู คนทำงานกับเด็กชายขอบ คนทำงานกับคนทำงาน เมื่อความสัมพันธ์นี้จะสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นได้ไม่ยาก เพราะวิธีการข้างต้นเป็นการเปิดพื้นที่เชิงบวกในการสื่อสารและรับรู้ได้ถึงความรักความปรารถนาดี การให้โอกาส ให้การยอมรับ และให้คำปรึกษา ได้กับทั้งคนทำงาน และเด็กเยาวชนนอกระบบ จึงแบ่งผลลัพธ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นออกเป็น 3 ส่วน คือ 1) ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับคนทำงาน และ/หรือเครือข่ายคนทำงาน 2) ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับระบบการทำงาน/วิถีปฏิบัติงาน และ 3) ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับเด็กและเยาวชนนอกระบบ

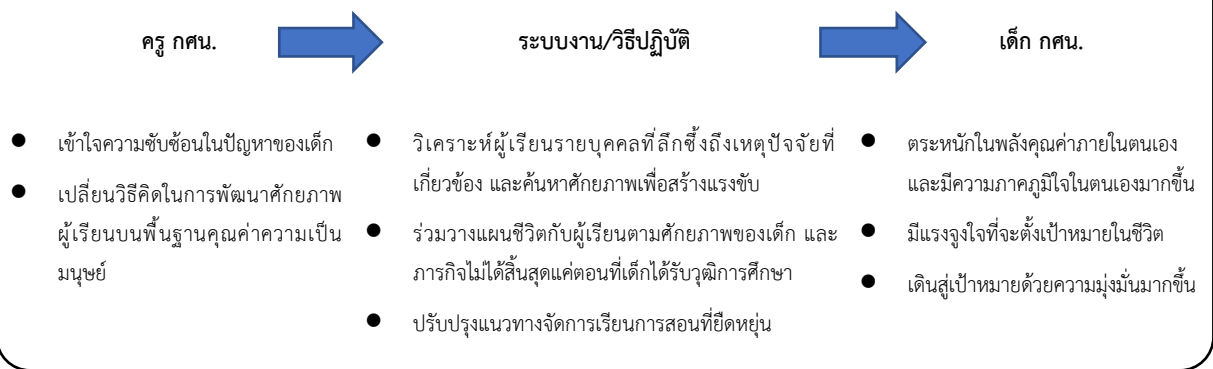
และเสนอทิศทางการขับเคลื่อนงานสร้างความเสมอภาคทางการศึกษาสำหรับเด็กนอกระบบไว้ดังนี้

พื้นที่ดำเนินงานจังหวัดนครสวรรค์กับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น



มหาวิทยาลัยมหิดล วิทยาเขตนครสวรรค์ มีทิศทางการขับเคลื่อนงานในการแก้ไขปัญหาเด็กกลุ่มเสี่ยงต้องใช้ “ปัญญาและความกรุณา” (Love and Law) โดยสร้างเครือข่ายความร่วมมือของคนทำงานที่เชื่อมโยงกับระบบใหญ่ ควบคู่กับการพัฒนาระบบการส่งต่อเด็กทั้งภายในและภายนอกโรงเรียนให้เป็นวาระนโยบาย “นครสวรรค์โมเดล” เชื่อมโยงวาระจังหวัดและท้องถิ่นในการดูแลเด็กทั้งในระบบและนอกระบบการศึกษา สอดรับกับนโยบาย Zero Dropout ของทางรัฐบาล โดยใช้เรื่องของจิตตปัญญาเข้าไปปรับทัศนคติ ความเข้าใจของครู ผู้ปกครอง รวมไปถึงเด็กกลุ่มเสี่ยง การดูแลและส่งต่อไปในหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นสาธารณสุขจังหวัด กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ฯลฯ

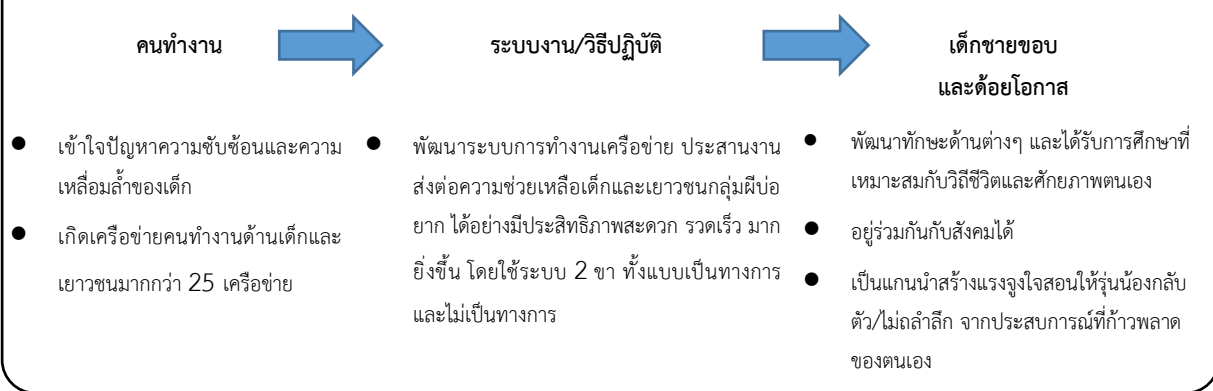
พื้นที่ดำเนินงานจังหวัดฉะเชิงเทราที่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น



การเคลื่อนงานต่อของพื้นที่ฉะเชิงเทรา จะดำเนินงานต่อเนื่องด้วยการผลักรูปแบบ กระบวนการ และเครื่องมือ ที่ผ่านการพัฒนาจากโครงการเข้าสู่นโยบาย กศน.จังหวัด โดยเฉพาะเครื่องมือเหล่านี้

- 1) ประเมินการพัฒนาอำนาจภายในตนเองของครู ให้ครูมีความพร้อม มีพลังแห่งจิตวิญญาณความเป็นครูของ เด็กและเยาวชนที่ต้องการโอกาสและความเสมอภาคทางการศึกษา มองเห็นแนวทางการสร้างความสมดุลในชีวิต และงานได้อย่างสมดุลเพื่อให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี
- 2) ครูมีความเข้าใจในความซับซ้อนของเหตุปัจจัยที่มาของเด็กและเยาวชนนอกระบบฯ และสามารถ ใช้ ประโยชน์โดยการประยุกต์เข้ากับการวิเคราะห์ผู้เรียน การออกแบบการเรียนการสอนรายบุคคล และการพัฒนา คุณภาพผู้เรียนได้อย่างเหมาะสมมากขึ้น
- 3) ประมวลสรุปองค์ความรู้คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของครู กศน. และแนวทาง/วิธีการทำงานที่ดีของครู กศน. ในการดูแลเด็กนอกระบบ และวางเป้าหมายขยายภาคีเครือข่ายของครู กศน.ตำบล 12 ตำบล เพื่อสร้างโอกาสและความเสมอภาคทางการศึกษาแก่เด็กและเยาวชนในตำบลให้เป็น “ชุมชนสุขภาวะ” โดยจะขยายให้ครอบคลุมครู กศน. ทั้งจังหวัด รวม 72 คน

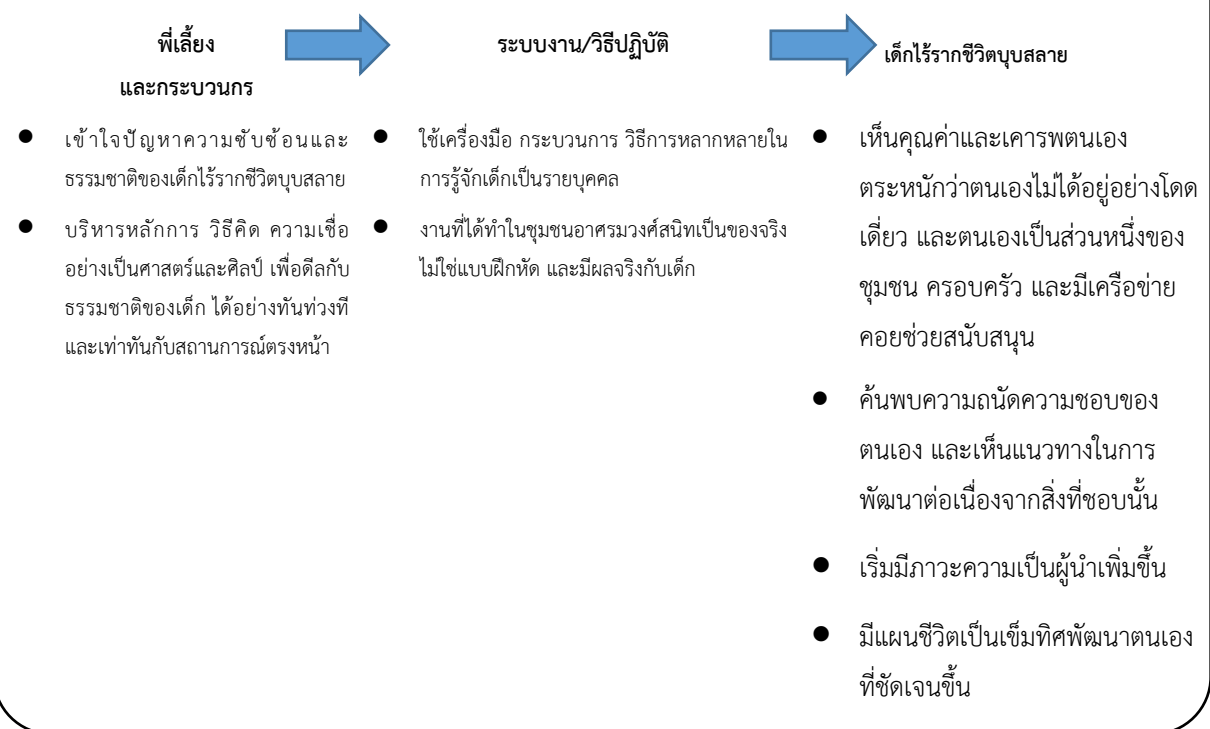
พื้นที่ดำเนินงานจังหวัดขอนแก่นกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น



สมาคมไทลิกษา และ 25 องค์การภาคีเครือข่าย มีทิศทางการขับเคลื่อนงานสำหรับเด็กนอกระบบ ไว้ 5 ยุทธศาสตร์ ได้แก่

1. การผลักดันโครงการเด็กและเยาวชน เข้าสู่โยบายของท้องถิ่น และระดับประเทศ
2. การสร้างศูนย์การเรียนรู้กลุ่มเด็กพิเศษ (กลุ่มเด็กผีป๋อย)
3. การขยายพื้นที่การทำงาน 4 พื้นที่ 3 อำเภอ กับกลุ่มเด็กและเยาวชนกลุ่มพิเศษ
4. พัฒนาศักยภาพคณะทำงานด้านเด็กและเยาวชน
5. สร้างเครือข่ายคนทำงานด้านเด็กและเยาวชนที่เข้มแข็ง

พื้นที่ดำเนินงานจังหวัดนครนายกกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น



อาศรมวงศ์สนิทและกระบวนการจากเวทีกระบวนการทัศน์ใหม่ เปิดพื้นที่เรียนรู้ทางเลือกสำหรับเด็กและเยาวชนนอกระบบ ด้วยแนวคิดนิเวศชุมชนต่อสังคมที่มุ่งเน้นให้เยาวชนคนรุ่นใหม่ร่วมกันสร้างสรรค์ สืบต่อภูมิปัญญา และแก้ไขวิกฤตการณ์ของโลก โดยนำเอาระบบคุณค่าและภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมมาผสมผสานกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เพื่อออกแบบชุมชนนิเวศที่ผู้คนใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล และสอดคล้องกับธรรมชาติ ซึ่งในระยะ 3 เดือน ข้างหน้า จะยังคงดำเนินงานต่อเนื่องในเรื่อง

1. ให้การสนับสนุนการเรียนรู้กับเด็กและเยาวชนนอกระบบที่ต้องการพักอาศัยต่อเนื่องที่อาศรมวงศ์สนิท
2. ส่งเสริมกิจกรรมการภาวนาด้วยการบวชเข้าพรรษา
3. สร้างร่วมมือกับศูนย์การเรียนรู้มัธยมหมู่บ้านเด็กให้วุฒิมัธยมศึกษา

4. ติดตามสนับสนุนเด็กที่กลับไปครอบครัว/ชุมชนได้ทำตามแผน โดยจะจัดให้มีกิจกรรมเรียนรู้เพิ่มเติมเป็นระยะ

ส่วนในระยะยาวมีแผนพัฒนาอาศรมวงศ์สนิทเป็นศูนย์การเรียนรู้ชีวิตและอาชีพสำหรับเด็กเยาวชนนอกระบบและแรงงานนอกระบบ และใช้การสื่อสารประชาสัมพันธ์ระดมทุน “ผ้าป่าการศึกษาเพื่อค่ายยุวโผพิชน” มาเป็นกองทุนสำรองในการขับเคลื่อนงานดังกล่าว

4. ผลการเรียนรู้ที่ปรากฏในสื่อสารสาธารณะ

งานสื่อสารสาธารณะเป็นการขับเคลื่อนอีกส่วนที่สำคัญของโครงการวิจัยนี้ โดยวัตถุประสงค์หลักคือ การเป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างพื้นที่ทั้ง 4 พื้นที่ภายใต้ข้อจำกัดในการพบกันในสถานการณ์โควิด-19 และวัตถุประสงค์รองคือ การสื่อสารเนื้อหาเพื่อสร้างความเข้าใจเรื่องเด็กนอกระบบต่อคนในสังคม เนื้อหาของการสื่อสารเป็นเนื้อหาที่บอกเล่าเรื่องราวการเรียนรู้ การเปลี่ยนแปลง และการเติบโตของคนทำงานเรื่องเด็กนอกระบบ ดังบางตัวอย่างที่แสดงด้านล่างนี้ โดยสามารถอ่านรายละเอียดบทสัมภาษณ์พูดคุยได้ในภาคผนวกท้ายเล่ม

สมชาติ ชัยยุทธ์ ประธานชุมชนสามเหลี่ยม จังหวัดขอนแก่น

“สิ่งที่ไปร่วมอบรมนำมาใช้กับเด็กกลุ่มนี้ได้เยอะมาก เป็นการโค้ชซึ่งล้วงลึกในจิตใจเด็กให้เขาพูดออกมา ผมว่ามีบทบาทมาก เรานำแนวคิดของจิตตปัญญามาใช้กับเด็ก ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของเด็กได้อยู่ จึงมีประโยชน์มาก

“สำคัญคือกระบวนการทำงาน กับกระบวนการทางความคิด จะมีส่วนสำคัญที่ใช้ในการทำงานกับเด็กกลุ่มนี้ บางครั้งการนั่งสมาธิการใช้สมาธิในการช่วยให้เด็กจะเย็นลง ลดอัตราตัวเองขึ้น ลดความแรงทำให้เค้าเย็นลง มันก็มีหลายจุดที่สามารถนำกระบวนการของจิตตปัญญาช่วยพัฒนาเด็ก

ทฤษฎีต่าง ๆ จากจิตตปัญญาที่สามารถนำกลับมาประยุกต์ใช้ได้เลย

“ก่อนไปบางทีเราก็มองการทำงานว่าบางครั้งตัวเราไม่ได้คิดในด้านลึก พอไปกลับมาเราก็คิดได้ลึกขึ้นสามารถมองอะไรได้กว้างขึ้น และใจเย็นขึ้น ไม่ด่วนตัดสินใจ ไม่ด่วนบอกว่ายินดีผิดอันนี้ผิด แต่ทำให้เรามีความคิดซึ่งกว้างกว่านั้น เช่นการทำงานกับเด็กแบบนี้ บางครั้งเราก็ด่วนคิดว่าเด็กต้องการอย่างโน้นอย่างนี้ ซึ่งในความเป็นจริงมันไม่ใช่ เราต้องให้เด็กเสนอความคิดว่าตัวเองต้องการอะไร ไม่ใช่เราไปคิดแทนเอาสิ่งนั้นไปให้เด็กสิ่งโน้นไปให้เด็ก บางทีเราไปช่วยเขาโดยที่ไม่ใช่ความต้องการของเขามันก็ไม่ถูก แต่ถ้าให้เขาเสนอแนวคิดที่ต้องการอะไร แล้วเราเข้าไปแก้ไขให้ตรงจุดมันก็จะโอเค

“เรื่องการศึกษาที่เหมือนกันเด็กบางคนก็ชอบไม่ตรงกันบางคนก็อยากเรียนช่างซ่อมบางคนก็อยากเรียนทำอาหารอะไรพวกนี้คือเราจะไม่ไปตัดสินใจให้เขาก่อน”

“ครูนก” ัญญณรัชกร ศิริอริยะชัย ผู้ช่วยผู้อำนวยการโรงเรียนสตรีนครสวรรค์

“ได้มาร่วมอบรม ทำให้ได้มุมมองและวิธีการใหม่ ๆ สำคัญที่สุด คือต้องรู้จักฟังเสียงของเด็ก จากเดิมที่เราเคร่งกฏระเบียบ เด็กไม่ยอมเข้าใกล้ ตอนนี้ออกครูว่าต้องเข้าใจเด็กมาก ๆ ต้องฟังให้มากขึ้น บางครั้งอาจยังไม่ต้องรีบแก้ปัญหาอะไรให้เด็ก นัดให้เขามาคุยให้ฟังอีก เมื่อเด็กไว้วางใจ เขาจะมาหาเราทุกวัน ซึ่งไม่น่าเชื่อว่าด้วยวิธีการแบบนี้ เราจะได้เห็นปัญหาของเด็ก หรือรู้ความคิดของเด็ก อย่างที่ไม่เคยรู้มาก่อน

“การช่วยเหลือนักเรียนที่มีปัญหา เป็นเรื่องท้าทาย และเราต้องมีเวลา เมื่อเราได้ช่วยให้ชีวิตของเขาดีขึ้น เราจะรู้สึกว่าการครูเป็นงานที่มีความสำคัญมาก เด็กอีกมากมายยังต้องการครูที่เข้าใจและพร้อมรับฟัง พอเราได้ใจเด็ก จะเห็นเลยว่าเขาเปลี่ยนไปมาก หลังจากมาอบรมกับโครงการฯ แล้วได้วิธีใหม่ ๆ กลับไปทำงานเมื่อก่อนเราฟังแต่จากลูกน้องที่เข้ามารายงานว่าเขาเป็นอย่างไร เราก็แค่รับทราบแต่ไม่ได้นำข้อมูลเหล่านั้นไปทำอะไรต่อ แต่พอเราให้เวลากับการฟังเด็กจริง ๆ ได้รู้ว่าเด็กมีปัญหาอะไร เราก็อยากช่วยให้เขาผ่านปัญหานั้นไปได้”

ครูยุทธ - ยุทธภูมิ ดีแจ่ม โรงเรียนวัดวรนาถบรรพต นครสวรรค์

“ผมได้มาสัมผัสกับโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาองค์ความรู้และขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาเชิงระบบเพื่อการสร้างความเสมอภาคทางการศึกษาของเด็กนอกระบบ ก็รู้สึกชอบ เพราะการทำงานกับเด็กที่เขาเจอปัญหาเยอะเราก็เหนื่อยไปด้วย ถ้าผู้ปฏิบัติงานได้มาพูดคุยถ่ายทอดประสบการณ์ ทำให้ได้ข้อมูลและมุมมองหลากหลายมิติ เหมือนเป็นการเติมพลังใจ เรื่องราวของเด็ก ๆ ที่ผมเจอ อยากให้มีการนำไปเป็นข้อมูลเพื่อแก้ปัญหาในระดับใหญ่ ผมว่าเราต้องยอมรับปัญหาก่อน อย่าหมกเม็ด อย่าปฏิเสธว่าไม่มีปัญหา อย่างโรงเรียนเราพูดความจริง เราก็แก้ปัญหาก็จริง

“ถ้าจะแก้ปัญหาเด็กในระบบไม่ให้ออกนอกระบบต้องเจาะลงไปตรงด้านที่เป็นปัญหา ผมมักพูดเสมอว่าเด็กมีเครือข่าย ครูก็ต้องสร้างเครือข่ายให้เหมือนเด็ก อย่านไปยึดติดกับระเบียบอย่างเดียว คุยกันแบบภาษาลูกทุ่ง การแก้ปัญหาจะเร็ว ผมมองว่าการเรียนในระบบก็แค่ใส่ชุดมาโรงเรียน แต่การศึกษาในความหมายของเราคือ ทำอย่างไรก็ได้ที่ทำให้พวกที่ไม่ได้ใส่ชุดนักเรียนแล้ว ได้กลับมาเรียนในรูปแบบที่เหมาะสมกับชีวิตของเขา หรือพวกที่ไม่เรียนเลยเราก็ต้องหาวิธีดึงเขากลับมาเรียนในรูปแบบที่เขาถนัด ถือว่าเป็นความท้าทายในการแก้ปัญหาการศึกษาของสังคมไทย”

ทิพวัลย์ โมกภา ผู้จัดการ เฮลท์เน็ต

“ในฐานะผู้บริหารองค์กร เราเห็นว่าเป็นประโยชน์อย่างมาก เพราะศูนย์จิตตปัญญาศึกษามีความเฉพาะที่โดดเด่น ในด้านการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมพลังให้กับผู้ที่เข้าร่วม พอไปแล้วได้เจอคนทำงานด้านเด็ก จากหลายองค์กร ซึ่งที่ผ่านมารู้แล้วว่าใครทำอะไร แต่ไม่เคยคุยกันจริงจังว่าแต่ละคนแต่ละองค์กรมีวิธีการ วิธีทำงานผ่านประสบการณ์อย่างไรมาบ้าง ได้เรียนรู้ซึ่งกันและกันได้แบ่งปันความรู้สึก ได้เห็นว่าคนทำงานทุกคนต้องผ่านเรื่องราวเหล่านี้ ทำให้มีกำลังใจมากขึ้น ซึ่งนอกจากจะได้เพื่อนร่วมทางที่ร่วมแบ่งปันประสบการณ์การทำงานและเสริมพลังใจซึ่งกันและกันแล้ว ยังเห็นประโยชน์ที่จะได้ประสานการทำงานระหว่างกันเพื่อการดูแลเด็ก ๆ ต่อไปในอนาคตอีกด้วย”

ดร.จรัสศรี หัวใจ ศึกษานิเทศก์ กศน.จังหวัดฉะเชิงเทรา

“ในการอบรมมี ผศ.ดร.ปนัดดา (อาจารย์ปู) และ พล.ต.ต.ดร.โกสินทร์ หินเฑาะว์ (อาจารย์โก) มาให้ความรู้เพิ่มเติม อยากรนำครูเหล่านี้มาคิดร่วมกับ อ.ปู อ.โกเอาจิตปัญญามาใช้กับเด็ก เราสามารถใช้ในกิจกรรมใดได้บ้างใช้หลายพื้นที่กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน อย่างการฟังอย่างลึกซึ้งให้เพื่อนฟังกัน หรือมีพื้นที่ให้เขาได้พูดคุย มีกราฟชีวิต ให้เขาได้คิดได้เข้าใจตัวเองและเข้าใจคนอื่น เป็นเหมือนห้องทดลองหนึ่งสำหรับครู เมื่อทำหลายกิจกรรมทำให้ครูมั่นใจเพิ่มขึ้น พอลงพื้นที่จริงก็ให้เขาหาเคสที่แก้ไขและภูมิใจ มาแลกเปลี่ยนกัน เขาจะได้ฟังเพื่อนเกี่ยวกับแนวคิด และองค์ความรู้ ที่จะใช้กับเด็กแบบนี้”

สวณ มุลวงศ์ ครู กศน. ตำบลคลองตะเภา อ.ท่าตะเกียบ จ.ฉะเชิงเทรา

“ประโยชน์ที่ได้รับจากการอบรมคือ ได้เครื่องมือและช่วยย่นระยะเวลาในการทำงาน นอกจากนี้ยังใช้ความรู้จากการอบรมฯ และจัดกิจกรรมที่ใช้หลักจิตวิทยา เพื่อแก้ปัญหาผู้เรียน เช่น การฟังอย่างลึกซึ้ง อำนวยเห็นใจ อำนวยร่วม ในการทำงานผมยึดหลัก 3 ข้อคือ สร้างความมั่นใจให้นักเรียน หาวิธีการให้ความรู้เพื่อให้มีผลสัมฤทธิ์ดีขึ้น และใช้เครือข่ายเพื่อหนุนเสริมพัฒนาการ ทั้งยังเป็นตัวกลางเข้าไปประสานความเข้าใจกับบุคคลแวดล้อม หรือเครือข่ายของนักเรียน เช่น ผู้ปกครอง นายจ้าง โดยใช้หลักจิตปัญญาคือการฟัง และถ่ายทอด แต่ไม่ชี้แนะโดยตรง

“ไม่คิดว่าทำเกินหน้าที่ครู เพราะถ้าเด็กดี เราก็เบา ไม่ต้องเครียดว่าจะมาสอบ มาเรียนไหม ถ้าแก้ปัญหาทุกจุดจะสร้างความมั่นใจ ความเข้าใจ เด็กจะรู้จักวิธีการคิด พอเด็กเกิดความตระหนักก็มีความรับผิดชอบดีขึ้น”

ครูแปง-สาธินี นีรารมย์ ครู กศน.ตำบลทุ่งพระยา อ.สนามชัยเขต จ.ฉะเชิงเทรา

“ทำงานเจ็ดปี รู้สึกท้อ หมดไฟ เด็กหลายคนหลายปัญหา มากไม่ว่าห้อง ดิทยา ยากจน คนมองว่าครู กศน.ทำอะไร ทำงานวันอาทิตย์แต่เราทำทุกอย่าง เด็ก อาชีพ คนแก่ ตอนเข้าอบรมโครงการเสริมพลังครูผู้ศิษย์

ครั้งแรกคิดว่าทำอะไรไม่ได้หรอก ครั้งสองครั้งสามก็มีแรงฮึดสู้ปัญหาเข้ามารู้ว่าจะจัดการยังไง ชอบมากคือ ฟังอย่างลึกซึ้ง แก้ปัญหาให้ตรงจุด”

“สิ่งที่พูดในห้องประชุมตลอดเวลา คือ สิ่งแรกที่ต้องทำคือ ฟังผู้ใจครูให้ได้ก่อน พอครูมีใจก็สามารถพัฒนา ลูกศิษย์ต่อไป และสังคมจะดีขึ้นแน่นอน หลังเข้าโครงการมีไฟอยากแก้ปัญหาเด็กมากขึ้น ก่อนหน้านี้คิดว่า เป็นครูก็สอนได้เลยแต่ความจริงก่อนสอนเราต้องรู้ปัญหาที่เด็กก่นาบางของเด็กก่อนว่าเขาประสบปัญหา อะไร จะได้แก้ปัญหาดตรงจุด เราจะมีพื้นที่ปลอดภัยให้เขาเข้ามาหา และบอกว่าครูช่วยแก้ปัญหาได้ ทำให้ เด็ก ๆ ในชุมชนรับรู้ ว่า ครูคือพื้นที่ปลอดภัยสำหรับพวกเขา กระทั่งวางใจและให้ความร่วมมือ”

วรรณวิสาข์ สังข์หมื่นนา อาสาสมัครสมาคมไทลิกษา เทศบาลนครขอนแก่น

“การเข้าร่วมกิจกรรมกับศูนย์จิตตปัญญาทำให้มายด์เซตเปลี่ยน วางใจตนเองได้ถูก พอวางใจได้ก็ไม่ทุกข์ เพราะเห็นความเป็นธรรมดาของชีวิตมนุษย์ จากคนที่มีความคิดเชิงลบ ชอบตั้งกำแพงไว้ก่อนก็เปลี่ยนมาเป็นการคิดบวกชนิดที่ว่า แม้กระทั่งทำ (งาน) กับใครยังให้อภัย มีโมเมนต์แบบนี้มาทบทวนตนเองพบว่าเรา เปลี่ยนไปเยอะ พอเข้าใจชีวิตจริง ๆ มีคำว่า เมตตา กรุณา ให้อภัย เริ่มต้นใหม่ ไมโกรธคือปัญหามีเข้ามาให้ แก้ไขเรื่อย ๆ การพัฒนาคนเป็นเรื่องสำคัญ ถ้าเราไม่ให้ความศึกษา ไม่สอนเรื่องการใช้ชีวิต การเข้าสังคม หรือไม่ทำให้จิตใจเขาเข้มแข็งยังงี้ก็เรียนหรือใช้ชีวิตในสังคมไม่ได้ เด็กกลุ่มเสี่ยงอ่อนแอกว่าคนปกติเป็นร้อย เท่า”

พล.ต.ต.ดร.โกสินทร์ หินเขาว์

“การใช้แนวทางจิตตปัญญาศึกษา เป็นการเสริมมุมมองคนทำงานให้มีความเข้าใจปัญหาที่เด็กต้องเผชิญว่ามีความซับซ้อน และเชื่อมโยงกับหลายเรื่อง ในช่วงที่ผ่านมา ครูมีการเปลี่ยนแปลงเยอะมาก ดร.จรัสศรี ศึกษานิเทศก์ จากสำนักงาน กศน.จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นฝ่ายประเมินบอกเองว่า ครูเข้าใจและเอาไป ถ่ายทอดนักเรียนได้ ส่วนหนึ่งได้จากจิตตปัญญาคือการฟังอย่างลึกซึ้ง (deep listening) ใช้ได้จริงกับการ วิเคราะห์ เด็ก ๆ มาจากคนละแห่ง จะใช้วิธีการเรียนรู้เหมือนกันหมดทั้งห้องไม่ได้ต้องทำให้เหมาะสมกับแต่ละคน ถ้าครูฟังอย่างลึกซึ้งก็ได้ข้อมูลและได้ใจที่นิ่งฟัง ปกติไม่มีใครฟังพวกเขา เราเอาระบบไปพัฒนาครู กศน. เราไม่ได้ช่วยเด็กบนเรือแต่เอาเด็กที่จมน้ำขึ้นมาบนฝั่งแล้วสนับสนุนให้เขาได้พัฒนาจนยืนบนฝั่งได้”

“ป่าเมาะ” ธิตา รัตนสมบัติ พยาบาลวิชาชีพชำนาญการ รพ.จิตเวชขอนแก่นราชนครินทร์ http://www.jvkk.go.th:8080/web_jvkk_th/

“ในการจัดการปัญหาเด็กนอกระบบที่มีเรื่องยาเสพติดด้วยนั้น การรอให้เด็กป่วยแล้วเข้ามารักษา เป็นหนทางแก้ไขที่ยาก แต่ถ้าลงพื้นที่เชิงรุกจะง่ายกว่าไม่ได้เป็นการแก้ไขปัญหาที่ปลายเหตุ แต่เข้าไปแก้ที่ สาเหตุและป้องกันไม่ให้นานปลายพร้อมกับรักษาและฟื้นฟูไปในตัว โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาองค์ความรู้และ

ซึบ เคลื่อนกระบวนการพัฒนาเชิงระบบเพื่อการสร้างความเสมอภาคทางการศึกษาของเด็กนอกระบบของ ศูนย์จิตตปัญญาฯ ถือเป็นพลังที่ระเบิดจากข้างในของตนเอง และของคนทำงานในพื้นที่ที่มีจิตใจเมตตา อยากจะช่วยเหลือผู้อื่นอย่างแท้จริง โดยช่วยกันหลายๆทาง ทั้งชุมชน องค์กรทั้งภายในภายนอกใน อีกไม่กี่ เดือนจะเกษียณอายุราชการ จะได้ทำงานด้านนี้อย่างเต็มตัวมากขึ้น เพราะก่อนหน้านี้ติดภาระหน้าที่ทาง ราชการ ควบคู่ไปกับการทำจิตอาสา หลังจากนั้นจะได้ลุยงานอย่างเต็มที่”

บทเรียนและทิศทางการข้างหน้า

การทำงานตลอด 1 ปีที่ผ่านมา โครงการได้ทำงานร่วมกับคนจำนวนมากที่มีความมุ่งมั่น ร่วมกันมาลงแรงกาย แรงใจ แรงทรัพย์ และแรงปัญญาในการเดินทางเพื่อค้นหาคำตอบที่สำคัญบางอย่างร่วมกัน แม้จะยังไม่รู้ว่า จะพบสิ่งใดรออยู่ในหนทางข้างหน้า

โครงการพบบทเรียนสำคัญ 4 ประการที่ผลิบานจากความพยายามร่วมกันของคนทำงาน รวมทั้งเด็กและเยาวชนจากพื้นที่ทำงานทั้ง 4 พื้นที่ เป็นบทเรียนจากการลองผิดลองถูกในการลงมือทำร่วมกัน จากจิ๊กซอว์ชิ้น เล็กชิ้นน้อย ค่อยๆ เชื่อมต่อกลายเป็นภาพร่างของแนวทางการทำงานเรื่องการศึกษาของเด็กนอกระบบ ที่สร้างความเข้าใจ ความปิติเบิกบาน และความหวัง

จากการค้นพบธรรมชาติของเด็กนอกระบบ สู่การตั้งคำถามถึงเส้นเขตแดนสมมติที่ขีดคั่นการศึกษาออกเป็นใน และนอกระบบ จนถึงความพยายามในการเพิกถอนมายาคติและตั้งหลักฐานคิดใหม่ และการค้นพบแนวทางการ กระบวนการทำงานสำคัญ ที่จะทำให้การจัดระบบการศึกษาเพื่อสร้างความเสมอภาคทางการศึกษาขึ้นได้จริงใน สังคมไทย

1. ธรรมชาติที่ซับซ้อนและหลากหลายของชีวิตเด็กนอกระบบ ต้องการระบบการศึกษาที่หลากหลายและเป็นหนึ่งเดียวกับชีวิต

การวิจัยครั้งนี้ พบอย่างชัดเจนถึงความสลับซับซ้อนของธรรมชาติของเด็กนอกระบบ ว่ามีความแตกต่าง หลากหลาย เปรียบได้กับเมล็ดสี จากสีเขียว เหลือง ส้ม จนกระทั่งสีแดง เป็นชีวิตที่มีการเคลื่อนกลับไปมาได้ บนเส้นสีเหล่านั้น สีเขียวที่ค่อนข้างออกไปทางสีเหลืองเปรียบไปก็คล้ายเด็กหลังห้องของโรงเรียนที่เสี่ยงต่อการ หลุดออกจากระบบ เนื่องจากไม่ประสบความสำเร็จในการเรียน หรือถูกครูหรือเพื่อนมองว่าเป็นกลุ่มที่ไม่มีอนาคต เรียนหนังสือไม่รู้เรื่อง สอบไม่ผ่าน หรือขาดเรียนเป็นประจำ ขณะที่เด็กตั้งแต่สีเหลืองจนกระทั่งสีแดง เข้มคือเด็กที่ก้าวพ้นออกจากระบบโรงเรียนไปใช้ชีวิตข้างนอก บางส่วนอาจยึดโยงอยู่กับการศึกษานอกระบบ โรงเรียน บางส่วนอาจทำงานเพื่อช่วยตัวเองและครอบครัว บางส่วนกลายเป็นครอบครัวพ่อแม่วัยรุ่น บางส่วน กลายเป็นกลุ่มคนว่างงาน รวมกลุ่มเป็นแก๊ง จนกระทั่งเด็กที่กลายเป็นสีแดงเข้ม เนื่องจากมีชีวิตอยู่ในความดำมืดของสังคม ตัดขาดเสถียร ก่ออาชญากรรมหรือต้องโทษในสถานพินิจ ฯลฯ

ชีวิตเด็กเหล่านี้มักใช้ชีวิตที่ไม่เป็นเส้นตรง หากแต่มีช่วงหักเห เปลี่ยนผันของชีวิต ธรรมชาติของเด็กเหล่านี้มี

ความแตกต่าง ชับซ้อน ทั้งในแง่สภาพปัญหาที่เผชิญในรูปแบบการใช้ชีวิตประจำวันหรือลักษณะครอบครัว แต่ที่สำคัญที่สุดก็คือ การให้ความหมายของชีวิต การศึกษา อนาคต ความสำเร็จ ฯลฯ ที่แตกต่างจากสังคมปกติ หลายคนไม่เห็นว่าการศึกษามีความสำคัญต่อชีวิตอย่างไร ขณะที่อนาคตก็เป็นสิ่งที่เป็นนามธรรมจนเกินไป

ความแตกต่างเหล่านี้ก่อให้เกิดบทเรียนว่า การทำงานกับเด็กนอกระบบทั้งหลายจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับความสลับซับซ้อนที่ไม่เรียบเป็นเส้นตรงเหล่านี้ ระบบการศึกษาที่จัดขึ้นจำเป็นต้องมีความหลากหลายและเป็นหนึ่งเดียวกับชีวิต โดยมีเป้าหมายของการศึกษาอยู่ที่การพัฒนาชีวิตของผู้เรียนให้เติบโตได้อย่างเต็มศักยภาพ และสามารถเชื่อมโยงอย่างลึกซึ้งทั้งกับตนเอง ผู้อื่น และธรรมชาติรอบตัว ไม่ใช่เป็นการศึกษาเพื่อรู้วิชาเป็นวิชาๆ หรือเพื่อให้ได้วุฒิการศึกษาสำหรับประกอบอาชีพเท่านั้น และต้องระวังที่จะต้องไม่นำเอาานิยามความหมายของสิ่งต่างๆ ไปยึดยึด หรือครอบงำนิยามความหมายของเด็กๆ เอง ซึ่งนอกจากอาจจะไม่ทำให้ประสบความสำเร็จ อาจจะทำให้ปัญหาของเด็กเหล่านี้วิกฤตมากยิ่งขึ้น ที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ทางออกในการแก้ไขปัญหาของเด็กๆ นอกระบบเหล่านี้ จำต้องมีความแตกต่างหลากหลายและสอดคล้องกับธรรมชาติอันสลับซับซ้อนของเด็ก มากกว่าการจะใช้คำตอบสำเร็จรูปตามวิธีคิดของสังคมกระแสหลัก

2. ขวนกันคิดใหม่กับคำว่า “ในระบบ” และ “นอกระบบ”

ข้อมูลจากพื้นที่สะท้อนให้เห็นว่า การทำงานกับเด็กที่อยู่นอกระบบการศึกษา จำเป็นต้องทบทวนความหมายของคำว่า *ในระบบ* และ *นอกระบบ* โดยทั่วไป สังคมมักเข้าใจว่า “ในระบบ” คือภาพของความ เป็นทางการ มีระเบียบกฎเกณฑ์ที่หน่วยงานของรัฐด้านการศึกษากำหนด ขณะที่ “นอกระบบ” เป็นทางเลือก เป็นสิ่งที่มีอาจมีความสำคัญหรือมีคุณค่าไม่น้อยกว่าความเป็นในระบบ

แต่ปรากฏการณ์ของเด็กจำนวนนับล้านคนที่หลุดจากระบบการศึกษา ทำให้จำเป็นต้องมีการพิจารณา ทบทวนไตร่ตรองถึงคำว่าในระบบและนอกระบบนี้ให้มากขึ้น โดยสามารถตีความได้สองนัยยะ นัยยะแรกคือ การที่เด็กมีคุณลักษณะที่ไม่เหมาะสมกับระบบที่เป็นทางการ และนัยยะที่สองคือ ระบบที่เป็นทางการไม่เหมาะสมกับธรรมชาติอันซับซ้อนของเด็ก

การตีความสองนัยยะนี้มีความหมายว่า ถ้าเป็นประการแรก การแก้ปัญหาคือการปรับที่เด็กให้มีท่าทีและวิธีคิด การเรียนรู้ที่จะสามารถปรับสู่ระบบการศึกษาได้ แต่หากยึดตามความหมายที่สอง การแก้ปัญหาหากกลับเป็น

ตรงกันข้าม นั่นคือการกลับมาตั้งคำถามที่ตัวระบบว่า จะทำอย่างไรจึงจะทำให้ระบบนั้นเหมาะสมและสอดคล้องกับธรรมชาติของเด็ก โดยหากใช้ชีวิตเป็นตัวตั้งของการศึกษา และเข้าใจถึงธรรมชาติของชีวิตที่เป็นตั้งเส้นทางการเรียนรู้เพื่อพัฒนาและเติบโตจนบรรลุศักยภาพของแต่ละช่วงวัย เส้นพรมแดนที่ชัดเจนอย่างแข็งตัวระหว่างในและนอกระบบการศึกษา อาจเป็นกำแพงขัดขวางเส้นทางการเรียนรู้และพัฒนาการของชีวิตมากกว่าสิ่งที่ช่วยสนับสนุนการเติบโต

การพัฒนากระบวนการศึกษาสำหรับเด็กนอกระบบ ไม่จำเป็นต้องหมายถึงการพาเด็กกลับเข้าสู่ระบบการศึกษากระแสหลัก บทเรียนจากพื้นที่สะท้อนให้เห็นว่า หัวใจสำคัญของการจัดระบบการศึกษาสำหรับเด็กนอกระบบจำนวนมาก คือการสร้างให้เกิดพื้นที่ของการเรียนรู้ พัฒนาตนเอง บนหลักคิดของการสร้างระบบนิเวศที่จะประคับประคองระยะเปลี่ยนผ่านของชีวิตเด็กเหล่านี้ โดยมีหัวใจสำคัญคือการทำให้เด็กได้เกิดการค้นพบ ได้เห็นคุณค่าและศักยภาพของตัวเอง เป็นระบบการทำงานที่ทำกับมิติด้านในของเด็ก ผนควร่วมไปกับการพัฒนาอาชีพ ทักษะชีวิต และทักษะสังคมต่างๆ โดยหวังว่าเมื่อเด็กก้าวผ่านระยะเปลี่ยนผ่าน เช่น เริ่มบรรลุภาวะหรือมีครอบครัว เด็กจะสามารถค้นพบเส้นทางชีวิตของตนเองได้ในที่สุด

3. มายาคติสำคัญ กับการเปลี่ยนฐานคิดหลักของการทำงาน

การทำงานขับเคลื่อนปัญหาเด็กนอกระบบ จำเป็นต้องทำงานเพื่อการแก้ไขมายาคติสามประการ นั่นคือ 1) การมองเห็นแบบเชิงเดี่ยว เส้นตรง กลไก แยกส่วนและลดส่วน 2) การมองไม่เห็นศักยภาพของเด็กนอกระบบ และ 3) การไม่เห็นความเชื่อมโยงระหว่างปัญหาเด็กนอกระบบกับสังคมโดยรวม และปรับฐานคิดหลักของการทำงานมาเป็นการมองเห็นระบบ การมองเห็นศักยภาพในตัวของเด็ก และมองว่าสถานการณ์ของเด็กๆในสังคมคือภาพสะท้อนความเป็นไปของสังคม

3.1 มายาคติแรกที่เกิดขึ้นกับสังคมโดยส่วนใหญ่ คือการมองเด็กนอกระบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่อยู่ในเขตสี่เหลี่ยมๆ ว่าเป็นปัญหาจากตัวของเด็กเอง

เพราะการไม่เอาใจใส่ไม่ขยันไม่รับผิดชอบ ไม่รักดี สติปัญญาอ่อนด้อย เป็นต้น ข้อมูลจากโครงการนี้พบว่า เด็กที่มีปัญหาในนิยามของสังคมเหล่านี้ ตั้งแต่เด็กหลังห้อง จนกระทั่งถึงเด็กในสถานพินิจ ล้วนมีชีวิตที่สลับซับซ้อน มีเส้นทางชีวิตที่ไม่ตรงไปตรงมา และที่สำคัญมีเหตุปัจจัยมากมายที่กำหนดให้ชีวิตเขาต้องเป็นเช่นนั้น ตัวแปรที่สำคัญที่สุดที่พบเหมือนกันก็คือ ตัวแปรเรื่องปัญหาครอบครัวและระบบโรงเรียนที่เป็นสารตั้งต้นของชะตากรรม เด็กเหล่านี้มีครอบครัวที่ล้มเหลว ปัญหาการหย่าร้าง ความรุนแรง ยาเสพติด ความยากจน พ่อแม่ที่ท้องไม่พร้อม การตกงาน ปัญหาทางเพศ ฯลฯ ล้วนเป็นลักษณะสำคัญของครอบครัวของเด็กเหล่านี้

ในขณะที่ชีวิตในโรงเรียนของเด็กเหล่านี้ก็วิกฤตไม่แพ้กัน การเรียนที่ไม่มีความสุข ยิ่งเรียนยิ่งรู้สึกด้อยค่า ค้นหาความหมายตัวเองไม่เจอ รวมถึงอุปสรรคด้านค่าใช้จ่ายต่างๆ ล้วนเป็นแรงผลักดันที่ทำให้เด็กเหล่านี้ต้องหลุดออกจากระบบ ความซับซ้อนของเหตุปัจจัยเหล่านี้ มีนัยยะว่าการแก้ไขปัญหาจำเป็นต้องมีเครื่องมือ กระบวนการและกลไกที่สอดคล้อง หลากหลาย และยืดหยุ่นมากพอ เป็นการทำงานทางด้านในของเด็กกับครอบครัว เพื่อน และสิ่งแวดล้อม เพราะหากใช้มาตรการใดๆ ที่มีลักษณะเชิงเดี่ยว ระยะเวลาสั้น แก้ปัญหาที่ละด้าน โดยไม่เห็นความเชื่อมโยงก็ยากที่จะประสบความสำเร็จ

3.2 มายาคติที่สอง คือการมองไม่เห็นศักยภาพที่ซ่อนอยู่ในของเด็กๆ เหล่านี้

อุปสรรคสำคัญเกิดจากนิยามของคำว่า ศักยภาพ หรือ ความสามารถ ที่ระบบการศึกษาปกติและสังคมยอมรับกันอยู่นั้น ไม่กว้างขวางและยืดหยุ่นเพียงพอที่จะครอบคลุมศักยภาพของเด็กๆ เหล่านี้ หรือในทางกลับกัน กลับเป็นตัวกดทับ ปิดบัง ศักยภาพที่แตกต่างออกไปจากนิยามปกติ รูปธรรมที่พบบ่อยก็คือ เด็กนอกระบบจำนวนมาก แม้จะไม่ประสบความสำเร็จในการทำคะแนนวิชาคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ภาษาอังกฤษ แต่ก็มียกฐานะด้านอื่นอีกมากมายที่เครื่องมือและระบบการประเมินเข้าไม่ถึง เด็กนอกระบบบางคนล้มเหลวจากการเรียนในห้อง แต่ประสบความสำเร็จในการทำธุรกิจออนไลน์ มีทักษะในการเอาชีวิตรอดในท่ามกลางสิ่งแวดล้อมของครอบครัวและชุมชนที่ไม่เอื้อ เด็กจำนวนหนึ่งมีทักษะด้านการเล่นเกม และสามารถพัฒนาความเชี่ยวชาญจนกระทั่งสร้างโปรแกรมคอมพิวเตอร์ได้ เหล่านี้ไม่รวมถึงทักษะชีวิตและการทำงานอื่นๆ นัยยะของเรื่องนี้ก็คือ การทำให้สังคม ครอบครัว และผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งหลายให้เกิดการเรียนรู้และก้าวข้ามนิยามของคำว่าความสำเร็จหรือศักยภาพไปสู่ความหมายที่กว้าง และสอดคล้องกับธรรมชาติของเด็กเหล่านี้มากยิ่งขึ้น

3.3 มายาคติที่สาม คือการมองเห็นปัญหาเด็กนอกระบบเป็นปัญหาของเด็กที่ไม่เกี่ยวข้องกับสังคม

สังคมส่วนใหญ่จึงมองข้ามหรือวางเฉย มีกรณีศึกษาชีวิตเด็กหลายกรณีที่ชี้ให้เห็นความเชื่อมโยงหรือผลกระทบทั้งด้านบวกและด้านลบ ที่ชีวิตเด็กๆ เหล่านี้เชื่อมโยงกับสังคมในภาพกว้าง เด็กที่ประสบความสำเร็จล้มเหลวในสายตาของสังคมจำนวนไม่น้อยกลับกลายเป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จและมีคุณูปการต่อสังคม ในขณะที่เด็กที่ถูกปล่อยปละละเลย อาจกลับกลายเป็นภัยอันตรายต่อผู้คนปกติในสังคม ประการสำคัญก็คือ มองอย่างถึงที่สุด เด็กที่หลุดออกจากระบบการศึกษาและอาจกลายเป็นปัญหาของสังคม ล้วนเป็นสิ่งที่สังคมไม่อาจปฏิเสธความรับผิดชอบได้เลย สถานการณ์ของเด็กๆ ในสังคมคือภาพสะท้อนความเป็นไปของสังคมโดยรวมทั้งในแง่ของอดีตปัจจุบันและอนาคต นัยยะในเรื่องนี้ก็คือ ภาคส่วนต่างๆ ในสังคมจำเป็นต้องได้เกิดการเรียนรู้และตระหนักว่า ปัญหาเด็กนอกระบบทั้งโดยตรงและโดยอ้อม คือผลจากความล้มเหลว ผิดพลาดในการพัฒนาประเทศ และนี่จึงต้องเป็นความรับผิดชอบร่วมกันของสังคม

4. กระบวนการทำงานที่สำคัญจำเป็น

4.1 การทำงานเชิงพื้นที่ และมีเครือข่ายการทำงานแนวราบที่มุ่งมั่นและร่วมกันทำงานในระยะยาว

บนพื้นฐานของการเข้าใจธรรมชาติอันซับซ้อนของปัญหาที่จะทำให้เกิดการทำงานอย่างใกล้ชิด มีกระบวนการที่ยืดหยุ่น หลากหลายและสอดคล้องกับธรรมชาติของเด็กและบริบทแวดล้อม จำเป็นต้องใช้พื้นที่เป็นฐาน และสร้างให้มีเครือข่ายคนทำงานในระดับพื้นที่ที่มุ่งมั่นจริงจัง มีท่าทีของความรัก การให้อิโงาส และมุ่งหมายความสำเร็จเชิงระบบในระยะยาว

โดยนัยยะเช่นนี้ การส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคประชาสังคม ภาคเอกชน ชุมชน ร่วมกับภาคธุรกิจ และสถาบันการศึกษาจากภายนอก น่าจะเป็นระบบโครงสร้างและกลไกที่จะทำงานขับเคลื่อนปัญหาเด็กนอกระบบได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน มากกว่าการใช้โครงสร้างแบบแข็งตัวที่เป็นทางการและการบริหารอำนาจในแนวดิ่ง นอกจากนี้ การแก้ปัญหาเด็กนอกระบบด้วยวิธีคิดและเครื่องมือของระบบที่เป็นทางการ ยากที่จะเข้าถึงธรรมชาติของเด็ก ด้วยปัญหาที่หลากหลายมิติ การเดินสองขาทั้งแบบทางการ/ไม่ทางการ มีแนวโน้มจะได้ผลกว่า

4.2 การเปิดพื้นที่การทำงานร่วมกันในกระบวนการประเมินเพื่อการพัฒนา

การนำการประเมินเพื่อพัฒนามาใช้ในการขับเคลื่อนงาน ทำโดยหวังผลสามประการหลักคือ การพัฒนาคนทำงาน เกี่ยวกับปัญหาเด็กนอกระบบ เพื่อให้มองเห็นความซับซ้อนของปรากฏการณ์ และมีเครื่องมือที่เหมาะสมทั้งทางความรู้และความเข้มแข็งภายในตลอดจนการสร้างเครือข่ายคนทำงานที่เป็นระบบนิเวศเกื้อกูล เป็นระบบการทำงานเพื่อเด็กนอกระบบ นับว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการขับเคลื่อนสังคม เพื่อเผชิญกับปัญหาต่างๆ โครงการนี้นับเป็นความพยายามแรกๆ ของการทดลองใช้กระบวนการเช่นนี้

บทเรียนเชิงกระบวนการของการใช้การประเมินเพื่อการพัฒนา พบว่า การยกระดับการขับเคลื่อนงานด้วยการมองเห็นความซับซ้อน ความเชื่อมโยงเป็นระบบของเหตุปัจจัยต่างๆ และลึกจนไปถึงการเห็นฐานคิดที่อยู่ข้างล่างการปฏิบัติการ ทั้งของตัวเองและของสังคมในการทำงานเพื่อขับเคลื่อนปัญหาของเด็กนอกระบบให้แตกต่างจากวิธีการหรือแนวคิดเดิม ๆ จำเป็นต้องใช้กระบวนการทัศน์เชิงระบบ ทำงานกับเหตุปัจจัยต่างๆ ซึ่งเชื่อมโยงกำหนดกันไปมาในทุกๆ ระดับ จนสามารถมองปัญหาเดิมด้วยสายตาใหม่ เกิดพลังด้านใน เกิดความหวังในการทำงานยากๆ กันเป็นเครือข่าย ฯลฯ โดยทั้งหมดต้องใช้เวลา ความต่อเนื่อง และต้องอดทนต่อการรอคอยผล

นับเป็นเรื่องไม่่ง่าย ต้องอาศัยกลวิธีมากมาย ในการสร้างพื้นที่ให้คนทำงานในระดับต่างๆ มาเชื่อมโยง ร้อยเรียงความคิดประสบการณ์ แลกเปลี่ยน สุขความทุกข์ในการทำงาน เกิดเป็นพื้นที่ปลอดภัย เสริมกำลังใจให้กับกันและกัน เกิดการเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ เกิดมุมมองที่จะหาจุดคานงัดในการขับเคลื่อนงานที่เป็นปัญหาเดิม การยกระดับการมอง ปราบปรามการณ์เชิงระบบ เห็นธรรมชาติอันซับซ้อนของวิกฤตในสังคม พัฒนาด้านในด้วยกระบวนการจิตตปัญญาศึกษา ตลอดจนการหล่อเลี้ยงพื้นที่ การพูดคุยแลกเปลี่ยน สัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่อง นับเป็น เครื่องมือที่สำคัญ และควรจะได้มีการทดลองปฏิบัติการเช่นนี้อย่างต่อเนื่อง เพื่อที่จะได้เกิดบทเรียนของการทำงานในทิศทางแบบนี้ต่อไป

4.3 การพัฒนาทักษะที่หลากหลายให้คนทำงาน โดยเฉพาะทักษะด้านในซึ่งเป็นที่มาของพลังชีวิต

คนที่ทำงานกับปัญหาเช่นนี้ต้องถูกพัฒนาให้มีทักษะในหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งทักษะด้านในที่จะมีความอดทน เปิดกว้าง ยืดหยุ่น พร้อมทั้งจะรับฟังและเข้าใจ ให้โอกาส ด้วยการมองเห็นภาพรวมของปัญหา แล้วเข้าไปเกี่ยวข้องอย่างถูกต้องและเหมาะสม โดยที่ยังคงมีความพร้อมของพลังด้านในตน มีท่าทีและทักษะของการทำงานเป็นเครือข่าย เชื่อมโยงเปิดกว้างให้เกิดการรวมพลัง การทำงาน การเรียนรู้ และการขับเคลื่อนปัญหาต่างๆ ไปด้วยกัน

4.4 การจัดการกระบวนการจิตตปัญญาศึกษาเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในบุคคล องค์กร และสังคม

ในช่วงราว 10 ปีที่ผ่านมา กระบวนการเรียนรู้แบบจิตตปัญญาศึกษาเริ่มขยายตัวในฐานะนวัตกรรมทางการศึกษาในหลักสูตรของมหาวิทยาลัยและอาชีวศึกษาบางแห่ง รวมทั้งเป็นหลักสูตรระยะสั้นสำหรับประชาชนทั่วไปที่จัดโดยองค์กรภาคประชาสังคมและธุรกิจ แต่ยังเป็นที่ยังจำกัดน้อยมากในการจัดการศึกษาในโรงเรียนและการศึกษานอกระบบที่จัดการโดยรัฐ โดยเป้าหมายของการศึกษามุ่งที่การสร้างการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานของจิตสำนึก ผ่านความเข้าใจกระบวนการทำงานในจิตใจตนเองอย่างลึกซึ้ง ทำให้เกิดการเข้าใจผู้อื่น และเข้าใจธรรมชาติตนเองอย่างลึกซึ้งตามมา จนเกิดเป็นปัญญาและความกรุณา ที่ทำให้ฝ่าข้ามมายาคติที่สร้างความติดขัด บิบบิ้น ขัดแย้ง ความเป็นอิสระ และเกิดความรักต่อเพื่อนมนุษย์และธรรมชาติทั้งหมด

ความท้าทายของการทำงานกับเด็กนอกระบบคือการต้องฝ่าด่านมายาคติจำนวนมาก กระบวนการเรียนรู้แบบจิตตปัญญาศึกษาจะช่วยสร้างประสบการณ์ตรงให้เกิดความเข้าใจในคุณค่าและความหมายของการศึกษาที่เชื่อมโยงกับคุณค่า ความหมาย และเป้าหมายในการพัฒนาชีวิตที่เน้นการอยู่ร่วมและอิงอาศัยกันและกันอย่างเคารพและอ่อนน้อม ทำให้เกิดความเข้าใจผ่านทั้งความคิด ความรู้สึก การลงมือปฏิบัติ และการร่วมกันสร้างชุมชนการเรียนรู้ที่เอื้อให้ทุกคนงอกงามเติบโตร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

บทเรียนจากการทำงานของโครงการ พื้นที่ที่ทำงานกับเด็กเฉดสีแดงคุ้นเคยกับการจัดการศึกษาด้วยกระบวนการจิตตปัญญาศึกษามาก่อน ต่างยืนยันถึงผลดีต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งของผู้เรียนและผู้สอน และกำลังพัฒนาเพื่อวางรากการเรียนการสอนในแนวนี้ให้ชัดเจนและมั่นคงขึ้น ส่วนพื้นที่ที่ทำงานกับครูผู้ดูแลเด็กที่เสี่ยงต่อการหลุดจากระบบการศึกษาในโรงเรียนเทศบาล ซึ่งเป็นเด็กเฉดสีเหลือง และครูกศน. ที่ดูแลเด็กเฉดสีส้ม เป็นพื้นที่ใหม่ที่เพิ่งทดลองนำกระบวนการเรียนรู้แบบจิตตปัญญาศึกษาไปใช้ในการพัฒนาครู พบว่าทำให้ครูมีความสุข เห็นคุณค่าและความหมายของงานที่ทำมากขึ้น เกิดความเข้าใจผู้เรียนอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน และพยายามใช้พื้นที่การศึกษาที่ตนดูแลอยู่ให้เอื้อประโยชน์ต่อผู้เรียนทั้งในการแก้ปัญหาและพัฒนาชีวิต มากไปกว่าการเรียนที่มุ่งเน้นวิชาและวุฒิการศึกษาเหมือนที่เป็นมา รวมทั้งพยายามสร้างระบบการสนับสนุนให้เกิดการจัดการศึกษาแนวนี้ให้มากขึ้นในโรงเรียนและเครือข่ายการทำงานของตน

4.5 การเยียวยาและเสริมพลังอำนาจให้ผู้ที่ต้อโอกาสทางการศึกษา

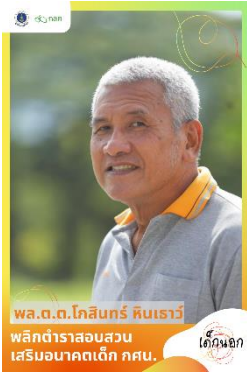
การทำงานกับเด็กนอกระบบที่มุ่งเน้นการสร้างความสะดวก ลดความเหลื่อมล้ำ และสร้างโอกาสที่เป็นธรรม และเท่าเทียมสำหรับเด็กและเยาวชนเสียเปรียบและขาดโอกาสทางสังคม เป็นงานลักษณะพิเศษที่ต้องเผชิญความท้าทาย ยากลำบาก และเต็มไปด้วยอุปสรรค จึงต้องผนวกขั้นตอนของการเยียวยาและเสริมพลังอำนาจให้เด็กและเยาวชน เพื่อคลี่คลายความทุกข์ และสามารถหยัดยืนอย่างเข้มแข็ง เพื่อก้าวไปข้างหน้าอย่างมั่นคงและเท่าเทียมกับผู้ได้รับโอกาสจากชีวิตอย่างเพียงพอ

การเยียวยาและเสริมพลังอำนาจเป็นกระบวนการที่ต้องทำต่อเนื่องในบรรยากาศที่เปิดกว้าง ผ่อนคลาย ไร้กังวล มีความปรารถนาดีและมิตรไมตรีต่อกัน และมีปัญญาเข้าใจสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง บทเรียนจากโครงการพบว่า การทำงานกับเด็กเฉดสีแดง กระบวนการเรียนรู้ที่จัดขึ้น โดยเฉพาะในช่วงแรก จำเป็นต้องทำเพื่อการเยียวยาและเสริมพลังอำนาจให้เด็กที่เต็มไปด้วยบาดแผล พื้นที่กลับมาสู่ชีวิตของเด็กธรรมดาๆ เด็กๆ จึงจะสามารถเข้าร่วมในกระบวนการเรียนรู้ที่จัดขึ้นได้ แล้วจึงค่อยๆ สามารถกลับมาเชื่อมโยงกับตัวเองและคนใกล้ชิดในรูปแบบความสัมพันธ์ที่เป็นบวกได้ ส่วนในเด็กเฉดสีเหลืองและส้ม การเยียวยาและเสริมพลังอำนาจช่วยสร้างพื้นที่ของความไว้วางใจและเชื่อมั่นที่เด็กมีต่อครู และเป็นหลังพิงที่ทำให้เด็กมองเห็นทิศทางที่ชัดเจน กล้าหาญในการฟันฝ่าความท้าทายของชีวิต และเป็นแรงสนับสนุนให้เด็กสามารถกลับไปเชื่อมโยงกับเพื่อน โรงเรียน ครอบครัว และชุมชนได้ด้วย เพื่อจะไม่ต้องเสียโอกาสในการพัฒนาชีวิตและเติบโตตามวัยเช่นเด็กคนอื่นที่มีโอกาสเพียงพอ

ภาคผนวก 1

งานสื่อสารผ่านแผนเพจ “เด็กนอก”

1. พล.ต.ต.โกสินทร์ หินเระวี พลิกตำราสอบสวน เสริมอนาคตเด็กหลุดระบบ



อดีตรองผู้บัญชาการตำรวจสอบสวนกลาง ผู้พิชิตคดีดัง ๆ มากมาย และได้ทำงานรณรงค์แก้ไขอุบัติเหตุบนถนนกว่าสิบปี ร่วมกับ ผศ.ดร.ปนัดดา ชำนาญสุข อดีตอาจารย์ประจำคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ซึ่งมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักจากงานวิจัยเรื่อง “เด็กแว้น”

กลางปีที่ผ่านมา เมื่อ ผศ.ดร.ปนัดดา เข้าร่วมกับศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล ในโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาองค์ความรู้และขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาเชิงระบบ เพื่อการสร้างความเสมอภาคทางการศึกษาของ

เด็กนอกระบบ โดยการสนับสนุนจากกองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา (กสศ.) โดยมีพื้นที่ปฏิบัติงานโครงการย่อยในจังหวัดฉะเชิงเทรา พล.ต.ต.ดร.โกสินทร์ หินเระวี ประธานมูลนิธิป้องกันอุบัติเหตุบนถนนและอาชญากรรม เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงคนสำคัญ

“ผมทำงานอุบัติเหตุทางถนนมาสิบปี เห็นคนเจ็บคนตายบนถนนปีหนึ่ง ๆ มีจำนวนมาก เป็นอันดับต้น ๆ ของโลก เห็นว่ามีวิธีการที่ลดจำนวนคนเจ็บคนตายลงได้ พอมาถึงเรื่องเด็กนอกระบบก็เห็นว่าน่าจะมีจุดที่ทำให้ลดจำนวนเด็กนอกระบบลงได้ น่าจะมีจุดปรับปรุงแก้ไขได้ ก็เลยอยากทำให้ประสบความสำเร็จ”

หลังค้นหาสาเหตุว่าทำไมเด็กนักเรียนจึงหลุดจากระบบโรงเรียน จำนวนเท่าไร อย่างไร เมื่อออกจากโรงเรียนแล้วเด็กไปไหน ได้ข้อสรุปว่าสาเหตุมาจากทั้งความยากจน ครอบครัวแตกแยก เรียนไม่ทันเพื่อน เดินทางไม่สะดวก ฯลฯ

เมื่อออกจากโรงเรียน เด็กครึ่งหนึ่งจะไปสมัครเรียน กศน. (การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย) ในจำนวนนี้มีเพียง 1 ใน 4 ที่สมัครเรียนด้วยตนเอง แต่ส่วนใหญ่ถูกผู้ปกครองผลักดัน หันมาที่ข้อมูลจากฝั่งครู ครู กศน.ส่วนใหญ่ไม่มีเวลาดูแลเด็ก เนื่องจากแต่ละคนมีภาระรับผิดชอบท่วมท้น แต่กลับรู้สึกว่าการตอบแทนต่ำ ขาดความมั่นคงด้านการงาน จนมีผลเป็นการบั่นทอนขวัญกำลังใจ และจำนวนมากล่าถอย ทอยลาออกกันไป

“ครูจำนวนมากมีความตั้งใจที่ดี แต่เมื่อระบบยังขาดความพร้อม คนทำงานก็ท้อถอย และถ้าเด็กหลุดจากตรงนี้อีก ก็อาจเข้าคุก สถานพินิจ และเป็นปัญหาสังคมต่อไปอีกเยอะ ตรงนี้จึงเป็นด้านสำคัญที่ต้องเร่งพัฒนาทั้งตัวครูเอง สภาพแวดล้อม ระบบ หรืออื่น ๆ เสร็จแล้วจึงจะพัฒนาตัวเด็กให้ได้รับความรู้และการดูแลอย่างที่ดีควรจะเป็น”

เมื่อเด็กหลุดจากโรงเรียน และได้รับโอกาสครั้งใหม่ ครู กศน.คือคนสำคัญ สิ่งที่น่าสนใจคือการที่ศูนย์ กศน.ตั้งกระจายในทุกตำบล นั้นหมายถึงการมีครูที่เข้าถึงชุมชน เข้าถึงตัวเด็ก ครูจำนวนหนึ่งก็เป็นคนในชุมชนเอง หรือมีความคุ้นเคยกับชุมชนเป็นอย่างดี

“เวลาที่มีการอบรมครู ผมเน้นสามพยางค์ที่อยากให้ทุกคนจำไว้เลยคือ ‘ดี กว่า เดิม’ ถ้ายอมจมปลักโคลน ก็จมอยู่อย่างนั้น ด้านหนึ่งก็เหมือนจะสบายดี ไม่เหนื่อย มีความสุขได้ แต่สุดท้ายก็จมโคลนตาย จะขึ้นจากบ่อ ตมยังไง ต้องคิด มันเป็นการทำร้ายตัวเอง”

พัฒนาครู ยกกระดับคุณภาพชีวิตนักเรียน

โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาองค์ความรู้และขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาเชิงระบบ เพื่อการสร้างความเสมอภาคทางการศึกษาของเด็กนอกระบบ ในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา เริ่มต้นจากการทำวิจัยเพื่อสำรวจข้อมูลสภาพปัญหา รวมถึงหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ในที่สุด เลือกที่จะทำงานกับกลุ่มครู กศน. โดยสรุปคุณลักษณะของครู กศน. และแนวทางและวิธีการในการพัฒนานักศึกษา เพื่อให้ครูใช้เป็นเครื่องมือทบทวนและพัฒนาการทำงานของตนเอง

เพราะครู กศน.คือ “ด่านสุดท้าย” ที่สำคัญยิ่ง หากสามารถสนับสนุนให้เด็ก ๆ ให้เรียนจบได้วุฒิการศึกษา เด็กจะสามารถดูแลตัวเองและกลายเป็นพลังที่สำคัญของสังคมต่อไป

“เราเรียนรู้ว่าครู กศน.ยังไม่มีต้นแบบที่ดี คนจะช่วยด่านสุดท้ายก็มีปัญหาเยอะ ทั้งระบบการทำงาน ราชการ ครอบครัว วุฒิ ฐานะ ไม่พร้อม ก็เลยอยากเติมเต็มตรงนี้ โดยเฉพาะการพัฒนาคุณภาพชีวิต ให้เขารู้ดี อย่างเป็นใจ เพื่อถ่ายทอดให้เด็กสามารถดำรงชีวิตได้อย่างดี ต้องทุ่มเทที่ครู กศน.เพราะเป็นคนที่อยู่กับนักเรียน หากไม่มีตัวแบบมากพอจะผลักดันเด็กนอกระบบไม่ได้

ครูเข้มแข็ง เสริมพลังผู้เรียน

โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาองค์ความรู้และขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาเชิงระบบ เพื่อการสร้างความเสมอภาคทางการศึกษาของเด็กนอกระบบ เน้นการใช้แนวทางจิตตปัญญาศึกษา เพื่อเสริมมุมมองคนทำงานให้มีความเข้าใจปัญหาที่เด็กต้องเผชิญ ว่ามีความซับซ้อน และเชื่อมโยงกับหลายเรื่อง รวมทั้งการเพิ่มทักษะพื้นฐานสำหรับการทำงาน โดยมีการสร้างให้เกิดเวทีที่ครู กศน.ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และเสริมกำลังใจซึ่งกันและกัน

“ในช่วงที่ผ่านมา ครูมีการเปลี่ยนแปลงเยอะมาก ดร.จรัสศรี (ดร.จรัสศรี หัวใจ ศึกษาพิเศษ สำนักงาน กศน.จังหวัดฉะเชิงเทรา) เป็นฝ่ายประเมินบอกเองว่า ครูเข้าใจและเอาไปถ่ายทอดนักเรียนได้ ส่วนหนึ่งได้จากจิตตปัญญาคือการฟังอย่างลึกซึ้ง (deep listening) ใช้ได้จริงกับการวิเคราะห์ เด็ก ๆ มาจากคนละแห่ง จะใช้วิธีการเรียนรู้เหมือนกันหมดทั้งห้องไม่ได้ ต้องทำให้เหมาะสมกับแต่ละคน ถ้าครูฟังอย่างลึกซึ้งก็ได้ข้อมูลและได้ใจที่ นั่งฟัง ปกติไม่มีใครฟังพวกเขา”

“เราเอาระบบไปพัฒนา ครู กศน...เราไม่ได้ช่วยเด็กบนเรือ แต่เอาเด็กที่จมน้ำขึ้นมาบนฝั่งแล้วสนับสนุนให้เขาได้พัฒนาจนยืนบนฝั่งได้”

ทั้งหมดนี้คือความตั้งใจของคณะทำงาน ที่มุ่งหวังให้เด็ก ๆ ที่หลุดจากโรงเรียนในระบบ กลับมาหัดเขียน และดูแลตนเองได้ ผ่านการหนุนเสริมการทำงานให้แก่ตัวกลางสำคัญ คือครู กศน.นั่นเอง

2. ฟังจึงเข้าใจ ไม่เดือดแก้ปัญหของ ครูนก-ธัญญนรัชกร



“ครูนก” ธัญญนรัชกร ศิริอริยะชัย ผู้ช่วยผู้อำนวยการโรงเรียนสตรีนครสวรรค์ โรงเรียนขนาดใหญ่ มีนักเรียนประมาณ 2,900 คน ครู 210 คน ครูนกยังสอนวิชาภาษาไทยในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายด้วย

ในชีวิตการทำงานบนเส้นทางสายการศึกษา ครูนกรู้ว่า พฤติกรรมที่เป็นปัญหาของนักเรียนส่วนใหญ่ มีสาเหตุหลักมาจากครอบครัวและการเลี้ยงดู การได้ร่วม “โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาองค์ความรู้และขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาเชิงระบบเพื่อการสร้างความเสมอภาคทางการศึกษาของเด็กนอกระบบ” ซึ่งเป็นความร่วมมือระหว่าง ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล และกองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา (กสศ.) ทำให้เธอได้วิธีการที่เข้าถึงปัญหาที่นักเรียนกำลังเผชิญ และสามารถช่วยเหลือเด็กได้ดียิ่งขึ้น

“เป็นครูมาตั้งแต่ปี 2549 เรารู้ว่าเด็กที่มีปัญหา เขาจะสะสมมาตั้งแต่ยังเล็ก พอมาถึงมือเราเด็กก็ขึ้นระดับมัธยมแล้ว ถ้าคุณครูเข้าไม่ถึง จะแก้ปัญหาก็ยาก และการจะช่วยแก้ปัญหาก็ได้ ครูต้องมีใจ”

ครูนก เล่าภาพรวมของเด็กในโรงเรียนว่า ค่อนข้างหลากหลาย แม้จะเป็นโรงเรียนใหญ่ที่มีชื่อเสียง แต่ปัญหาของพวกเขาไม่ต่างจากเด็กทั่วไป คือพ่อแม่ส่วนใหญ่ไปทำงานที่อื่น ปล่อยให้ลูกอยู่กับตายายที่มีช่องว่างด้วยวัยและประสบการณ์ เด็กรู้สึกโดดเดี่ยว และหันไปเผชิญความเสี่ยงรอบด้าน ซึ่งจะส่งผลต่อ การเรียน พฤติกรรม และความสัมพันธ์กับคนรอบข้าง

โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาองค์ความรู้และขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาเชิงระบบเพื่อการสร้างความเสมอภาคทางการศึกษาของเด็กนอกระบบ สำหรับครูนก..

“ได้มาร่วมอบรม ทำให้ได้มุมมองและวิธีการใหม่ ๆ สำคัญที่สุด คือต้องรู้จักฟังเสียงของเด็ก จากเดิมที่เราเคร่งกฏระเบียบ เด็กไม่ยอมเข้าใกล้ ตอนนี้บอกครูว่าต้องเข้าใจเด็กมาก ๆ ต้องฟังให้มากขึ้น บางครั้งอาจยังไม่ต้องรีบแก้ปัญหาอะไรให้เด็ก นัดให้เขามาคุยให้ฟังอีก เมื่อเด็กไว้วางใจ เขาจะมาหาเราทุกวัน ซึ่งไม่น่าเชื่อว่าด้วยวิธีการแบบนี้ เราจะได้เห็นปัญหาของเด็ก หรือรู้ความคิดของเด็ก อย่างที่ไม่เคยรู้มาก่อน

สำหรับครูคน ปัญหาที่เด็ก ๆ ต้องรับมือ เป็นเรื่องที่น่าสนใจ และบ่อยครั้งก็เป็นสิ่งที่ครูช่วยได้

“พอพบปัญหาแล้วต้องมาวิเคราะห์ บางทีเราพบว่าเพราะที่บ้านไม่มีใครฟังเขา คุยกันแต่เรื่องอื่น ไม่ถามลูกเลยว่าเป็นยังไง คิดอะไร รู้สึกอย่างไร บางครั้งเราให้เด็กลองเขียนว่าถ้าพรุ่งนี้ได้รางวัลบางอย่าง หนูอยากได้อะไร ทำเป็น Time Line ชีวิต ออกแบบเครื่องมือให้เด็กคุยกับเรา เด็กบอกว่า อยากให้มีคนเข้าใจ”

ครูคนเชื่อว่า หน้าที่ของครูไม่ใช่แค่ให้วิชาความรู้ แต่ต้องเป็นนักแก้ปัญหาให้กับนักเรียนด้วย

“มีเด็กที่คิดจะฆ่าตัวตาย ไม่ยอมมาโรงเรียน ครูพยายามโทรคุยกับเขาว่าถ้าหนูไม่ค่อยมาโรงเรียนเดี๋ยวจะไม่จบ ครูเห็นความสามารถของหนู มีอะไรหรือเปล่าที่ทำให้ไม่อยากมาโรงเรียน พอเขาเริ่มพูดกับเรา หลังจากนั้นก็จะใช้วิธีที่อบรมจากโครงการฯ คือรับฟัง โดยไม่ต้องแนะนำอะไร บอกว่าครูเข้าใจ ยังมีเรื่องไหนอีกที่อยากบอกครู ถ้ามีไว้พรุ่งนี้กลับมาเล่าให้ครูฟังต่อได้

“หลังจากนั้น เขาจะมาหาเราเอง ตอนนี้เด็กมาโรงเรียนทุกวัน และช่วยงานครูด้วย ปีนี้ ม.5 แล้ว ปีหน้าก็จะได้ไปเรียนที่อื่น เขาไม่ชอบระบบการเรียน และเคยถูก bully เพราะเป็นเด็กเก่ง เพื่อน ๆ ไม่ชอบรู้สึกเหมือนเขานำทุกอย่าง ครูบางคนก็ไม่ชอบเขาที่เก่งกว่าครู เราต้องใช้วิธีสารพัดที่จะอยู่กับเด็กเหล่านี้ให้ได้”

ส่วนอีกรายเป็นเด็กติดเกม ติดเน็ต เล่นจนไม่รู้เวลา นอนตี 3 ตี 4 แล้วมาโรงเรียนไม่ไหว ไม่ค่อยคุยกับพ่อแม่ ไม่เคารพครู ไม่คบหาเพื่อน มีความสนใจและความเชื่อเป็นของตัวเอง

“เด็กมีโลกส่วนตัว เขาคิดว่าเขาเรียนรู้ด้วยตัวเองได้ ไม่จำเป็นต้องมีครู ไม่ต้องมีเพื่อนก็ได้ เราคุยกับเขาครึ่งวัน เขาบอกว่าเขามีความสุขมากที่มีคนฟังและให้เขามีโอกาสเล่าเรื่องต่าง ๆ ครูก็ให้เขามาคุยด้วยเพื่อจะชี้ถึงคุณลักษณะที่เขา มี และช่วยสนับสนุนการปรับตัวในบางเรื่อง”

อีกหนึ่งตัวช่วยในการทำงานของครูคน คือ การตั้งชมรม โดยดึงเด็กที่มีปัญหาให้เข้ามาใกล้ชิด มาอยู่ในสายตาคูณครู โดยจะมีงาน มีกิจกรรม มีแผนการดูแลช่วยเหลือนักเรียน ทีมงานที่มาคอยดูแลล้วนเป็นเด็กที่มีประสบการณ์ในการรับมือกับปัญหายาก ๆ ของตัวเองมาแล้วทั้งนั้น

“พอเราได้ใจเด็ก จะเห็นเลยว่าเขาเปลี่ยนไปมาก หลังจากมาอบรมกับโครงการฯ แล้วได้วิธีใหม่ ๆ กลับไปทำงาน เมื่อก่อนเราฟังแต่จากลูกน้องที่เข้ามารายงานว่าเด็กเป็นอย่างไร เราก็แค่รับทราบแต่ไม่ได้นำข้อมูลเหล่านั้นไปทำอะไรต่อ แต่พอเราให้เวลากับการฟังเด็กจริง ๆ ได้รู้ว่าเด็กมีปัญหาอะไร เราก็อยากช่วยให้เขาผ่านปัญหานั้นไปได้”

ด้วยบทบาทของผู้ช่วยผู้อำนวยการโรงเรียน ครูคนหวังให้เกิดการขยายผลวิธีการที่เธอได้เรียนรู้และนำกลับมาใช้อย่างได้ผล โดย และสนับสนุนให้ครูทุกคนมีความรู้ในเรื่องเหล่านี้ผ่านการประชุมใหญ่ของโรงเรียน

“เราจะส่งต่อเด็กภายในโรงเรียน โดยครูที่ปรึกษาสังเกตพฤติกรรมเด็ก แล้วบันทึกรายงาน ให้รู้ว่ารายที่มีปัญหาครูได้ใช้วิธีการใดไปบ้าง ครูทุกคนต้องช่วยดูแลสอดแทรกกัน ครูจะรู้ปัญหาของเด็กแต่ละคน ต่อไปจะเริ่มทำกิจกรรมนี้ในช่วงเปิดเทอมหน้า” ครูนกกล่าวถึงภารกิจที่รออยู่ข้างหน้า

ครูนก ทิ้งท้ายว่า การช่วยเหลือนักเรียน ทำให้งานครูกลายเป็นเรื่องท้าทาย เธอรู้สึกว่าการทำงานมีคุณค่าเพิ่มขึ้น

“การช่วยเหลือนักเรียนที่มีปัญหา เป็นเรื่องท้าทาย และเราต้องมีเวลา เมื่อเราได้ช่วยให้ชีวิตของเขาดีขึ้น รู้สึกที่ดีขึ้น เราจะรู้สึกว่าการเป็นงานที่มีความสำคัญมาก เด็กอีกมากมายยังต้องการครูที่เข้าใจและพร้อมรับฟัง”

ด้วยตำแหน่งบริหาร ครูนกหวังจะพัฒนาระบบการดูแลนักเรียนของโรงเรียน เพราะนอกจากจะเป็นประโยชน์อย่างมากต่อเด็กแล้ว ครูในฐานะคนทำงานก็มีความสุขกับงานมากขึ้นด้วย

3. “แม่วัยใส” สู่ “ที่ปรึกษา” รุ่นน้องวัยมัธยม – คลิปวิดีโอ

หลังจากเรียนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 “พริม” ไม่ได้เรียนต่อ เธอตัดสินใจลดภาระให้ครอบครัว โดยออกมาทำงานหารายได้ พร้อมกับสร้างครอบครัวใหม่

เธอคงเป็นได้แค่ “แม่วัยรุ่น” “หัวไม่ดี” ที่มีวุฒิเพียงชั้น ม.3 ถ้าไม่ใช่เพราะโรงเรียนในสังกัดเทศบาล เปิดโอกาสให้เธอได้กลับมาเรียนต่อในวันที่มีความพร้อมในชีวิตเพิ่มขึ้น

การเรียนที่ไม่ต่อเนื่อง ต้องออกไปทำงาน และมีครอบครัว ครูปกครองมองว่าเป็นจุดแข็งของพริม เพราะเธอเป็นคนวัยเรียนที่มีประสบการณ์ ทักษะชีวิต และวุฒิภาวะ ครูวางใจให้เธอเป็นหนึ่งในกลุ่มนักเรียนรุ่นพี่ที่คอยดูแลให้คำแนะนำน้อง ๆ ที่ประสบปัญหาต่าง ๆ ในชีวิต

พริมเพิ่งเรียนจบ ม.6 เธอฝันจะได้เรียนต่อในระดับอุดมศึกษา แม้วันนี้ โอกาสจะยังดูกลางเลือน
ดูคลิปได้ที่ - <https://www.facebook.com/ThinkAboutDropOut/videos/735249334138913>

4. พลิกวิกฤติเมืองขอนแก่น เปลี่ยน "เด็กแก๊ง" เป็นพลังสังคม

คลิปวิดีโอการทำงานของเครือข่ายงานเด็กชายขอบ เทศบาลขอนแก่น – พื้นที่โครงการย่อยจังหวัดขอนแก่น

<https://www.facebook.com/ThinkAboutDropOut/videos/728464608166836>

5. “ครูมหา” อังคาร ชัยสุวรรณ เด็กกิจกรรม...สู่ผู้นำการเปลี่ยนแปลง
10 ปี งานช่วยเหลือ “เด็กชายขอบ” เมืองขอนแก่น



เด็กแก๊ง เด็กแว้น เด็กเร่ร่อน เด็กนอกระบบ ภายใต้นิยาม “เด็กชายขอบในสังคมเมือง” คือกลุ่มเป้าหมายที่ “ครูมหา” อังคาร ชัยสุวรรณ เจ้าหน้าที่สำนักการศึกษา เทศบาลนครขอนแก่น ลงพื้นที่ค้นหาจากชุมชนต่าง ๆ ตั้งแต่ปี 2554 ด้วยความมุ่งหวังที่จะช่วยวัยรุ่นเหล่านี้ให้รอดพ้นวังวน “ไม่ตายก็ติดคุก”

กระนั้น การ “เข้าหา” และ “เข้าถึง” เด็กไม่ใช่เรื่องง่าย

“พวกเขาดูเหมือนนักเลงในหนัง 2499 อันธพาลครองเมือง เกือบทุกคนสักลายเต็มตัว เกี้ยวข้องกับยาเสพติด ดูดบุหรี่ สูบกัญชา มีปัญหาการใช้ความรุนแรง เป็นกลุ่มที่ใคร ๆ ก็รู้สึกว่าจะไม่น่าจะไปยุ่งเกี่ยวกับ”

ครูมหา ยอมรับว่างานของเขาเริ่มต้นที่ความหวาดกลัว แต่ด้วยความเชื่อมั่นว่ามนุษย์ทุกคนมีความใฝ่ดีบวกกับทักษะจากประสบการณ์ทำกิจกรรมเยาวชนตั้งแต่ในวัยเรียน เขาจึงเดินหน้าเข้าหาเด็กอย่างไม่ลดละ

ครูมหา เชื่อว่า กิจกรรมค่ายจะสร้างความสัมพันธ์และผูกพันให้เกิดขึ้นได้ จึงประสานชุมชนที่เด็กอยู่ แล้วใช้ “นวัตกรรมวงเนื้อย่าง” จูงใจให้มาร่วมวง เมื่อเริ่มไว้เนื้อเชื่อใจกันมากขึ้นแล้ว จึงชักชวนวัยรุ่น 40-50 คนไปร่วมกิจกรรมค่ายที่เขาใหญ่

ครั้งนั้น สิ่งที่ครูมหาและทีมงานในเทศบาลไม่รู้ คือเด็กวัยรุ่นที่ไปรวบรวมมาได้ ส่วนใหญ่สังกัดแก๊งที่พั้วพันยาเสพติดและการก่อเหตุกระทำความผิดต่าง ๆ เมื่อมาอยู่รวมกันจึงเกิดเหตุการณ์ “ค่ายแตก”

ได้วิธีทำงานจากประสบการณ์พัง ๆ

“ทีมงานตกใจกลัวกันมาก ก่อนจัดค่ายมีผู้ใหญ่เตือนให้เอาตำรวจทหารมาคุม แต่ทางทีมก็ไม่เชื่อ พอไปถึงเด็กเขม่นกัน แล้วไม่ฟังเรา ไม่ร่วมมือ แยกย้ายกันขึ้นเรือนพัก ไม่ยอมทำกิจกรรม ทีมก็ไม่รู้จะทำยังไง

“ในที่สุด ผมเข้าไปคุย เด็กบอกว่า ‘กิจกรรมของพี่ไม่เคารพรอยสักพวกผมเลย’ คือกิจกรรมที่เราจัดดู หม่อมแม่ผมเดินไปสำหรับพวกเขา (หัวเราะ) แล้วอยากทำอะไร? เด็กว่าอยากเล่นกีตาร์ ทีมงานก็สิงเล ได้งบประมาณจัด ค่ายแต่จะให้ได้กีตาร์ แต่ก็ต้องยอมเพราะไม่รู้จะเอาอย่างไรต่อดี ปรากฏว่าพอได้กีตาร์ เด็กทุกคนลงมานั่ง ล้อมวง ทำให้ได้พูดคุยกัน และช่วยกันคิดกิจกรรมที่จะทำหลังจากจบค่าย”

กิจกรรมค่ายจึงถูกใช้เพื่อสร้างความรู้จัก คู่ันเคย และเปิดใจกันตลอดสัปดาห์ที่ผ่านมา แต่สิ่งที่ครูมหาบอกว่า สำคัญยิ่งกว่าค่ายช่วงสั้น ๆ คือการดูแลระดับประคองเด็ก ๆ หลังจบค่าย เพื่อให้พวกเขาได้ตั้งหลัก และกลับมา ใช้ชีวิตเป็นปกติได้อีกครั้ง ในแต่ละปี มีเด็กที่หลุดจากระบบการศึกษา เข้ามาสู่การดูแลของเทศบาลนครขอนแก่น และเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง

ชวนเด็กจาก “ชายขอบ” คืนสู่ชุมชน-สังคม

ข้อมูลที่เด็ก ๆ บอกเล่าถึงการสังกัดกลุ่มแก๊ง ทำให้เทศบาลนครขอนแก่นต้องหาวิธีรับมือกับแก๊งวัยรุ่นกว่า 20 แก๊งในพื้นที่ บางแก๊งมีสมาชิกครอบคลุมไปถึงจังหวัดอื่น ๆ ในภาคอีสาน ซึ่งนั่นคือเหตุการณ์เมื่อสัปดาห์ก่อน

การเข้าถึงหัวหน้าแก๊งต่าง ๆ โดยเฉพาะ “เปี้ยก หัวหน้าแก๊งม้งกรดำ” ถือเป็นกุญแจดอกสำคัญที่ช่วย คลี่คลายปัญหาของเมืองขอนแก่น และจังหวัดข้างเคียงลงได้

“ต้องใช้เวลา ต้องซื้อใจ อย่าง ‘เปี้ยก ม้งกรดำ’ พอเข้าถึงตัวเขาได้แล้ว เด็ก ๆ ก็ตามมาด้วย ช่วยให้เรา เข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้ดียิ่งขึ้น”

ทำไมเด็กธรรมดา ๆ กลายเป็นเด็กชายขอบ เด็กแก๊ง ?

“ส่วนใหญ่ขาดความรักความเข้าใจ เพราะครอบครัวของเด็กเองก็เจอปัญหาอบด้าน บางครอบครัวไม่รู้ วิธีดูแลวัยรุ่น เด็กบางคนครอบครัวพร้อม แต่เรียนแล้วไม่มีความสุข ไม่ตอบโจทย์ ครูมีบุคลิกที่เด็กไม่ยอมรับ เด็ก ตัดสินใจทิ้งครอบครัวและชั้นเรียน ออกมาเที่ยวเตร่ตามวัย สิ่งที่เจอคือ เกม กาว กาม สุดท้ายเงินหมด เด็กตกเป็น เหยื่อค้ายาเสพติดซึ่งจ้องมองพวกเขาอยู่ตลอดเวลา ถ้าเด็กเอาตัวรอดไม่ได้ก็จะเข้าสู่วังวน ‘ไม่ตายก็ติดคุก’”

การดูแลเด็กและเยาวชนที่ใช้ชีวิตบริเวณ “ชายขอบ” ไปจนถึง “ตกขอบ” เหล่านี้ จึงเป็นส่วนหนึ่งของ ภารกิจการดูแลเมือง ซึ่งเทศบาลนครขอนแก่นเลือกวิธีการในการสร้างสรรค์โอกาส ให้เด็กได้กลับมาเดินบน เส้นทางพัฒนาตัวเอง เพื่อเติบโตเป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัว ชุมชน และสังคม

กลยุทธ์ 5c เทคนิควิธีการเข้าไปนั่งในหัวใจเด็กชายขอบกับการเรียนรู้นอกรอบ

ในช่วง 10 กว่าปีมานี้ ครูมหา ทำงานภายใต้ ศูนย์สร้างโอกาสเด็กและเยาวชน (บ้านเรา) เทศบาลนคร ขอนแก่น ร่วมกับเครือข่ายคนทำงานด้านเด็กและเยาวชน ที่ประกอบด้วยสมาชิกจาก 25 องค์กร และมีเทศบาล นครขอนแก่นเป็นแกนหลักในฝั่งราชการ คู่กับสมาคมไทลึกรา ซึ่งเป็ภาคประชาสังคม

เครือข่ายจาก 25 หน่วยงาน ไม่ได้มาจากการแต่งตั้งเป็นทางการ หรือทำ MOU ระหว่างหน่วยงาน อย่งที่ เราคุ้นเคยกัน แต่ค่อย ๆ สะสมภาคีหน่วยงานและบุคคลที่เกี่ยวข้อง โดยเริ่มต้นจากความจำเป็นของเด็กและ เยาวชน เมื่อศูนย์สร้างโอกาสเด็กและเยาวชน (บ้านเรา) เทศบาลนครขอนแก่น ไปทำงานกับเด็กแต่ละคนแต่ละรุ่น

ได้เห็นปัญหาที่เด็กเผชิญและต้องการผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญมาร่วมแก้ไข หรือให้การสนับสนุน ก็จะประสานขอความร่วมมือไป ทำให้ได้เกาะเกี่ยวการทำงานกับคนที่ “มีหัวใจเดียวกัน” ที่ต้องการช่วยเหลือเด็กและเยาวชนมาอย่างต่อเนื่อง

หลัก 5c ที่ใช้ในการทำงานดูแลช่วยเหลือเยาวชนชายขอบ ครูมหาขยายความว่า

C1 - Core person: หาคคนที่ใช่ สร้างเครือข่ายคนที่ชอบ การสร้างทีมงานที่มีมุมมองและทัศนคติที่ตรงกัน ในการช่วยเหลือฟื้นฟูชีวิตให้กับเยาวชน

C2 - Connect: ติดต่อกะเกี่ยว เชื่อมสัมพันธ์เชิงลึก การเข้าถึงเยาวชน สร้างการยอมรับ และไว้วางใจ รวมทั้งการทำความรู้จักรับกับครอบครัว และคนรอบข้างที่ใกล้ชิดกับเด็ก

C3 - Control: ทีมงานใช้ความสัมพันธ์ ความไว้น้ำใจเชื่อใจ จนเด็กรักและศรัทธาในตัวทีมงาน เป็นกุญแจสำคัญที่ทำให้เด็กเคารพ เชื่อฟัง และยอมรับ หลังจากนั้นจึงนำพาพวกเขาทำกิจกรรมสร้างสรรค์ เพื่อโน้มน้าวจิตใจให้ใฝ่ดี ใฝ่ดี น้อย ๆ กลุ่มนี้ออกจากพื้นที่มืดสู่พื้นที่สว่าง

C4 - Continue: ติดตาม ต่อเนื่องยั่งยืน การทำงานอย่างต่อเนื่อง เพื่อฟื้นฟูคุณภาพชีวิตให้กับเยาวชนกลุ่มเป้าหมาย

C5 - Complete: บรรลุผล เป้าหมายของการทำงานคือเยาวชนชายขอบมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ทั้งด้านการศึกษา อาชีพ สามารถใช้ชีวิตร่วมกับคนในสังคม และเป็นที่ยอมรับของสังคม

“จิตตปัญญาศึกษา” เสริมมิติด้านใน เติมพลังให้ชีวิต

อีกหนึ่งในกุญแจดอกสำคัญที่ช่วยให้นักเรียนเดินหน้ามาได้จนถึงทุกวันนี้ คือกระบวนการจิตตปัญญาศึกษา ที่ถูกนำมาใช้ทั้งในการทำงานกับเด็ก และเชื่อมโยงการทำงานของเครือข่าย โดยได้รับการวางรากฐานจากผู้รู้อย่าง วิศิษฐ์ วัชโรดม ประชา หุตานุวัตร และเดชา เปรมฤดีเลิศ องค์กรพัฒนาเอกชนพัฒนาชนบทภาคอีสาน (กป. อพช. ภาคอีสาน)

จิตตปัญญาศึกษา เน้นการพูดคุยรับฟังกันและกัน ตลอดจนการตระหนักรู้ในตนเอง โดยครูมหาและทีมงานส่วนใหญ่ได้ผ่านการเรียนรู้ในกระบวนการจิตตปัญญาศึกษา

“เครื่องมือสำคัญคือวงสนทนา การทำสมาธิ ภาวนา และการรับฟัง เพื่อจะทำความเข้าใจปัญหา วางแนวทางการทำงานร่วมกัน รวมทั้งเยียวยาคนทำงานไปพร้อมกัน การทำงานกับเด็กที่เจอปัญหาอุปสรรค คนทำงานอาจรู้สึกเป็นทุกข์และท้อถอย เพราะงานยาก ปัญหาซับซ้อน เราตั้งวงพูดคุยกันทุกสัปดาห์ กระบวนการเหล่านี้สำคัญมาก ทำให้ได้หนุนเสริมการทำงาน และเติมกำลังใจซึ่งกันและกัน”

ด้วยประสบการณ์ทำงานกับเด็กชายขอบมากกว่า 10 ปี ครูมหาเน้นย้ำว่า เนื้อแท้ของเด็ก ๆ เป็นคนดี มีความจริงใจ แต่ขาดโอกาสในการเรียนรู้และพัฒนาตนเอง และนี่เป็นเหตุผลที่ทำให้เขาไม่เคยทิ้งงานนี้ แม้จะย้ายไปบรรจุเป็นข้าราชการส่วนท้องถิ่นยังต่างพื้นที่ แต่ครูมายังร่วมกับภาคีเครือข่ายเพื่อพัฒนางานดูแลช่วยเหลือเด็กอย่างเป็นระบบ โดยอยู่ระหว่างการพัฒนารูปแบบการศึกษาที่สอดคล้องกับธรรมชาติและความต้องการที่แท้จริงของเด็กและเยาวชน

ด้วยความหวังว่า ภารกิจนี้จะเป็นส่วนหนึ่งของการตอบโจทยให้กับสังคมวันนี้ ที่ทุกปัญหาที่มีความยากและซับซ้อนขึ้นทุกที โดยเยาวชนกลายเป็นผู้รับผลที่ปลายทาง และหากสถานการณ์ยังดำเนินเช่นนี้ต่อไป ไม่เพียงชีวิตของเยาวชนที่ถูกทำลาย แต่สังคมไทยก็ถูกกัดกร่อนไปที่ละน้อยด้วยเช่นกัน

6. ไม่มีเด็กคนไหน ไม่อยากเป็นคนดี 10ปีกับการช่วยเหลือเด็กนอกระบบ “สมชาติ ชัยอยุธยา” คณะทำงานด้านเด็กและเยาวชน เทศบาลนครขอนแก่น



สมชาติ ชัยอยุธยา 10 ปีกับ “เด็กนอกระบบ”

เด็กนอกระบบ

“เด็กกลุ่มนี้โดยพื้นฐาน ไม่มีใครที่ไม่อยากเป็นคนดี ทุกคนอยากเป็นคนดี แต่ในเมื่อเขาก้าวพลาดไปแล้ว เราจะปล่อยให้ถลำลึกลงไปเรื่อย ๆ หรือจะช่วยดึงพวกเขากลับขึ้นมา”

นี่เป็นข้อค้นพบจากการทำงานช่วยเหลือเด็กที่หลุดออกจากระบบการศึกษาในพื้นที่เทศบาลนครขอนแก่น ในตลอดช่วง 10 กว่าปีที่ผ่านมา ของ สมชาติ ชัยอยุธยา ประธานชุมชน 3 เหลี่ยม เครือข่ายคณะทำงานด้านเด็กและเยาวชน เทศบาลนครขอนแก่น เขาเล่าว่า ช่วงแรกที่เข้ามาทำงานกับเด็กกลุ่มนี้ ก็ยังรู้สึกกลัว และไม่เข้าใจพวกเขามากนัก แต่เมื่อได้รับเรื่องราวเรียนต่างๆ เช่น ทะเลาะวิวาท ยาเสพติด ลักขโมย หรือทำลายทรัพย์สิน ก็มักแก้ปัญหาด้วยการไปแจ้งตำรวจให้เข้าไปจัดการ แต่สุดท้ายก็ไม่สามารถแก้ปัญหาได้อย่างแท้จริง

จุดเปลี่ยนมุมมองต่อเด็กนอกระบบ

กระทั่งมาพบจุดเปลี่ยนเมื่อปี 2551 หลังมีโอกาสไปร่วมอบรมจิตวิทยาขั้นสูง ได้วิธีคิดเรื่องของการให้อภัย เปลี่ยนมุมมองและทัศนคติที่มีต่อเด็กกลุ่มนี้ใหม่ พยายามเข้าไปสร้างความคุ้นเคย จึงทราบถึงปมปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของพวกเขา

เช่น การเข้าไปพูดคุยกับเด็กกลุ่มหนึ่ง ที่ไปก่อเหตุทะเลาะวิวาทและทำลายทรัพย์สินของโรงเรียนทุกเย็น ใช้เวลาอยู่ 3-4 เดือน ถึงได้รู้ว่า จริงๆแล้วพวกเขาแค่อยากมีพื้นที่เล่นฟุตบอล เนื่องจากในชุมชนสามเหลี่ยม ไม่มี

สนามหรือพื้นที่ให้พวกเขาใช้ออกกำลังกายได้ ตนจึงไปขอฟุตบอลจากเทศบาลมาให้ 2 ลูก และไปขอความอนุเคราะห์จาก ผอ.โรงเรียน ให้เด็กกลุ่มนี้เข้าไปเล่นฟุตบอลในสนามของโรงเรียนได้ สร้างความดีใจให้กับเด็ก ๆ เป็นอย่างมาก พวกเขาขยันมาซ้อมทุกวัน โชว์ให้เห็นศักยภาพ จึงส่งเสริมให้จัดตั้งเป็นทีม “สามเหลี่ยม FC” ไปขอการสนับสนุนจากหน่วยงานในพื้นที่ และส่งเข้าแข่งขัน กระทั่งได้รางวัลมาหลายรายการ

นอกจากเด็กกลุ่มนี้แล้ว ก็ยังมีเด็กอีกกว่า 20 คนในชุมชนสามเหลี่ยม ที่ สมชาติ เข้าไปให้การช่วยเหลือ พยาบาลวิชาชีพเข้ามาช่วยทำกระบวนการสังคมจิตบำบัดให้กับเด็ก ๆ ถึงในชุมชน และส่งไปทำกิจกรรมกับเทศบาลนครขอนแก่น เข้าค่ายละลายพฤติกรรมร่วมกับเด็กนอกระบบอีก 22 แก๊ง

“พาไปเข้าค่ายที่เขาใหญ่ ตั้งใจให้เด็กได้ทำกิจกรรมได้รู้จักกัน ปรากฏติดกันค่ายแทบแตก ส่วนคนคุมค่ายก็นั่งกลัวจนตัวสั่น เลยได้ประสบการณ์ทำงานกับเด็กกลุ่มนี้มากขึ้น”

สาเหตุที่เด็กรวมกลุ่มเป็นก๊วนแก๊งค์

เด็กแต่ละคนมีปัญหาที่ซับซ้อนแตกต่างกัน ส่วนใหญ่มาจากครอบครัวที่มีปัญหา รุมเร้าหลายด้าน เมื่อเด็กอยู่บ้านไม่มีความสุข ไปโรงเรียนก็ไม่สนุก จึงออกไปหาเพื่อน เข้าไปอยู่ในสังกัดก๊วนแก๊งค์ที่ยอมรับและสามารถปกป้องให้ความปลอดภัย ให้ความสบายใจแก่พวกเขาได้ สุดท้ายหลายคนก็เลือกเดินทางผิด ไปเสพหรือค้ายาเสพติด เป็นเด็กแว้น หรือ ก่อเหตุทะเลาะวิวาท ฯลฯ

ระบบโรงเรียนปกติไม่ตอบโจทย์

ในส่วนของโรงเรียน ก็มีข้อจำกัด ครูไม่ค่อยใส่ใจ จากเด็กหลังห้องจึงกลายมาเป็นเด็กนอกโรงเรียน หลายคนถูกกระทำความรุนแรง เรียนไม่รู้เรื่อง เรียนแล้วไม่มีความสุข จึงตัดสินใจออกกลางคัน อีกทั้งในแง่ของความสัมพันธ์ของเด็กกับครูในยุคนี้อาจมีช่องว่างค่อนข้างมาก อาจเป็นเพราะภาวะเศรษฐกิจ ภาระครอบครัว และภาระงานด้านวิชาการ ทำให้ครูส่วนใหญ่ไม่มีเวลาเข้าไปช่วยดูแลแก้ปัญหา หรือเป็นที่พึ่งให้กับเด็กกลุ่มนี้ได้

10 ปี กับกลยุทธ์สลายก๊วนแก๊งค์เด็กนอกระบบ

สำหรับแนวทางที่จะช่วยประคับประคอง ให้อัยกรุ่นเหล่านี้รอดพ้นจากวังวนไม่ตายก็ติดคุก ต้องอาศัยความจริงใจ ความร่วมมือกับจากหลายฝ่าย และเข้าถึงพื้นที่โดยใช้ยุทธศาสตร์ 5c ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา สมชาติบอกว่าได้ทำงานร่วมกับภาคีเครือข่ายด้านเด็กในพื้นที่เทศบาลนครขอนแก่นมากกว่า 23 เครือข่าย รวมทั้งนำกระบวนการจิตตปัญญาเข้ามาปรับใช้ ทำให้ใจเย็น มีความคิดที่ลึกซึ้งและกว้างขึ้น ไม่คิดแทนเด็ก แต่เปิดโอกาสให้เด็กได้พูดได้เสนอในสิ่งที่ต้องการ เพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาที่ตอบโจทย์อย่างแท้จริง

และอีกกลยุทธ์สำคัญที่สุดที่ทำให้เข้าถึงเด็กนอกระบบและสลายความเป็นก๊วนแก๊งค์จนประสบความสำเร็จได้ คือการได้ตัวหัวหน้าแก๊งค์มาปรับเปลี่ยนความคิดและพฤติกรรม และให้เป็นแกนนำขยายผลไปยังเด็กร่วมแก๊งค์คนอื่น ๆ ด้วย ทำให้ปัจจุบันนี้ไม่มีระบบก๊วนแก๊งค์ที่มาก่อเหตุทะเลาะวิวาท สร้างความเดือดร้อนให้กับสังคมในพื้นที่เขตเทศบาลนครขอนแก่นอีกแล้ว

ขณะที่มุมมองของคนทำงานก็มีส่วนสำคัญอย่างมาก ต้องเข้าใจเด็กที่ทำผิด ให้อภัย ให้ออกไปหาโอกาส ให้พื้นที่การแสดงออก เพราะเด็กกลุ่มนี้โดยพื้นฐานไม่มีใครที่ไม่อยากเป็นคนดี ทุกคนอยากเป็นคนดีแต่ในเมื่อเขาก้าวผิดไปแล้วจะปล่อยให้เขาถลำไปเรื่อยๆ หรือจะดึงเขากลับเข้ามา ยิ่งเป็นกรณีที่ทำผิดติดคุก เมื่อพ้นโทษออกมาก็จะโดนตราหน้าหางานทำไม่ได้ ถ้าสังคมเปิดโอกาสให้ พวกเขา ก็จะไม่กลับไปสู่วังวนเดิมกระทำผิดซ้ำอีก

ไม่มีเด็กคนไหน ไม่อยากเป็นคนดี

สิ่งที่ค้นพบจากเด็กเหล่านี้ คือ เขามีจิตอาสาช่วยเหลือคนอื่น อยากทำความดี เช่นอาสาไปช่วยผู้ประสบภัยน้ำท่วม ไปเล่นดนตรีเปิดหมวกหารายได้ช่วยผู้เดือดร้อน ไม่ว่าจะเดือดร้อนจากอะไร ถ้าพวกเขาารู้และพอช่วยได้เขาก็พร้อมจะช่วย จิตใจของเขาคืออยากเป็นคนดี สำคัญที่ว่าสังคมได้ให้โอกาสพวกเขาหรือไม่

สิ่งทำร้ายในการช่วยเหลือเด็กนอกระบบ

หนึ่งในสิ่งทำร้ายที่ยังเป็นอุปสรรคอย่างมากในการเข้าไปให้ความช่วยเหลือเด็กนอกระบบ ก็คือการที่ครอบครัวและสังคมยังไม่ให้การยอมรับเด็กที่กระทำผิด รังเกียจดูถูกดูแคลน ตีตราจนทำให้พวกเขาไม่สามารถกลับมาใช้ชีวิตในสังคมได้ ซึ่งสุดท้ายแล้วเมื่อเด็กมาเจอสถานะแบบนี้ ส่วนใหญ่ก็จะแสดงออกด้วยการประชดกลับไปกระทำผิดซ้ำเข้าสู่วังวนเดิมๆ ไม่จบสิ้น

ส่วนกลไกภาครัฐที่มีอยู่ ก็ยังไม่ได้เข้ามาช่วยสนับสนุนมากนัก สมชาติ มองว่าคนทำงานควรเปลี่ยนมุมมองที่มีต่อเด็กกลุ่มนี้ เลิกกลัว และลงมาทำความรู้จักสร้างความคุ้นเคยกับพวกเขา สิ่งเหล่านี้จะช่วยให้การขับเคลื่อนแก้ปัญหาเด็กนอกระบบมีประสิทธิภาพมากขึ้น

“อยากให้พวกเขาเรียนจบอย่างน้อย ม.3 มีงานมีอาชีพที่สุจริต ไม่ไปสร้าง ความเดือดร้อนให้กับสังคม ได้เท่านี้ก็ดีใจมากแล้วกับเด็กกลุ่มนี้” สมชาติ กล่าวทิ้งท้าย ถึงจุดหมายที่เขาอยากให้เกิดขึ้นกับเด็กๆ ที่ก้าวพลาดในชีวิต

7. ถ้าครอบครัวมีความรักความผูกพันกัน ถึงจุดหนึ่งเราจะคิดถึงเขา และพยายามเปลี่ยนตัวเอง



“คิม” เลิกเรียนหลังจบชั้น ปวช.ปีที่ 1 ออกมาใช้ชีวิตวัยรุ่นกับกลุ่มเพื่อน เที่ยวเตร่ กลับบ้านบ้าง ไม่กลับบ้านบ้าง ..และเสพยาบ้า

วันนี้ คิม อายุ 17 ปี ได้มารู้จักและใช้เวลาใน ศูนย์สร้างโอกาสเด็กและเยาวชนแห่งขอนแก่น ภายใต้การสนับสนุนของเทศบาลนครขอนแก่น ในช่วง 3-4 ปี เขาเปลี่ยนไปจนแทบจำตัวเองไม่ได้

คิมหยุดใช้ยาเสพติด ไม่ติดเที่ยวเหมือนเมื่อก่อน แต่หันมาใช้เวลากับการทำงาน เก็บเงิน เขาวางแผนอนาคต อยากดูแลคนในครอบครัว “ผมใช้เวลาประมาณหนึ่งปี แต่ไม่ได้ต้องดูทุกวัน ไม่ได้ขาย แค่สนุกกับเพื่อน ตอนนั้นไม่ค่อยอยู่บ้าน เที่ยวตลอด พอมาเรียน ปวช. เพื่อน ๆ เลิกเรียน ผมก็เลิกตาม ออกมาทั้งหมด”

ถามว่า อะไรคือ “ปมปัญหา” ที่ทำให้ชีวิตของเขาออกนอกกลุ่มนอทางจนเผชิญความเสี่ยงแบบนี้ คิมนิ่งคิด ก่อนจะตอบสั้น ๆ ว่า

“ไม่มี”

“ติดเพื่อนอย่างเดียวเลย เป็นกลุ่มเพื่อนที่เรียนด้วยกันที่โรงเรียนเทศบาล เป็นเพื่อนสนิทที่โตมาด้วยกัน แล้วก็พากันมาเรียนอาชีวะ พอไม่เรียน ก็ตามกันออกมา มาดูดยาด้วยกัน โดยไม่มีใครชวนใคร ไม่ได้บังคับกัน เราทำอะไรก็ทำด้วยกัน อยากรู้อยากลองด้วย มันห้ามใจตัวเองไม่ได้ คิดแต่จะสนุกกันทุกวัน”

กลับตัว กลับใจ ..กลับบ้าน

จุดเปลี่ยนคือการที่รุ่นพี่ ชักชวนให้มาร่วมกิจกรรมกับศูนย์สร้างโอกาสเด็กและเยาวชนแห่งขอนแก่น ซึ่งใช้แนวทางจิตตปัญญาศึกษาในการฟื้นฟูชีวิตให้วัยรุ่นที่เดินออกนอกกลุ่มนอกลู่นอกทางหลังหลุดจากระบบการศึกษา

“ผมชอบที่นี่ อยู่กับแบบครอบครัวพี่น้อง ได้พูดคุย ไปเที่ยว ใช้ชีวิตด้วยกัน ทำกิจกรรมต่าง ๆ มีแต่ความสบายใจ ไม่มีอะไรให้เครียดเลย จริง ๆ ก็เป็นความรู้สึกเดียวกับตอนอยู่กับกลุ่มเพื่อน ต่างกันตรงที่เพื่อนกลุ่มที่ผมเคยอยู่ด้วยกันใช้ยา ผมยังคบเพื่อนกลุ่มนี้อยู่ เจอกันได้ไม่มีปัญหาอะไร เราควบคุมตัวเองได้ ไม่ใช่ยาอีก เห็นว่าเพื่อน ๆ ก็เลิกใช้ยากันแล้ว แยกย้ายกันไปทำงาน”

“ผมกลับบ้านมากขึ้นด้วย เมื่อก่อนเที่ยวตลอด แต่พอมายูที่นี้กับ ‘พี่เปี้ยก’ พอถึงเวลาพี่เขาก็บอกให้กลับบ้าน ทำให้ได้ใช้เวลาที่บ้านมากขึ้น”

“เปี้ยก มังกรดำ” ประดิษฐ์จรัส อสุชีวะ เป็นผู้ดูแลศูนย์สร้างโอกาสเด็กและเยาวชนแห่งขอนแก่น ใช้กิจกรรม การดูแลและส่งเสริมเยาวชนเป็นรายบุคคล เพื่อปรับความคิดและพฤติกรรม เมื่อพวกเขาเปลี่ยนตัวเองได้ความสัมพันธ์กับคนในครอบครัวก็ดีขึ้นด้วย

ทำไมถึงเลิกยาเสพติดได้?

“ตอนนั้นบ้านผมแทบไม่มีเงินใช้กันเลย ยายกับแม่นั่งร้องไห้ ผมสงสาร ก็คิดว่าไม่เอาแล้ว หางานทำดีกว่า พยายามปรับปรุงตัวเองมาเรื่อย ๆ ที่จริงก่อนหน้านี้ก็เห็นที่บ้านเป็นทุกข์ แต่ตอนนั้นเราคิดไม่ได้”

“ผมว่าหลัก ๆ เลยคือความรักความผูกพันในครอบครัว ช่วงวัยก็สำคัญ ถ้าครอบครัวสัมพันธ์กันดี พอถึงช่วงอายุหนึ่งเราจะคิดถึงเขา แล้วพยายามเปลี่ยนแปลงตัวเอง ผมเริ่มเปลี่ยนตอน 15-16 แต่มาตั้งตัวได้จริง ๆ ปีสองปีนี้ รู้สึกว่าการใช้ชีวิต ความคิดเปลี่ยนไป มองอนาคตมากขึ้น นึกถึงคนอื่นมากขึ้น ก่อนหน้านั้นไม่คิดอะไรเลยจะไปเที่ยวกับเพื่อนอย่างเดียว”

ถามย้อนถึงการตัดสินใจหันหลังให้โรงเรียนในครั้งนั้น

“ผมอยากเรียนช่างยนต์ ชอบที่ได้ลงมือทำ ได้ฝึกซ่อมเครื่องยนต์ ซึ่งก็ได้ทำจริง ๆ ผมแค่ลืมไปว่ามันต้องมีวิชาคณิต อังกฤษ วิทยาศาสตร์ด้วย ผมไม่ชอบทฤษฎี เรียนไม่ไหว ออกดีกว่า ตอนช่วงออกมาแรก ๆ ผมก็ไปทำงานซ่อมรถอยู่พักหนึ่ง”

ตอนนี้ทำอะไร?

“สนใจวัดถมุงคล ไปทำงานกับอาจารย์ที่มีความรู้ด้านนี้ หัดสักลาย ถักสร้อยข้อมือ ตอนนี่เปิดสอน มีคนมาเรียนหลายคนแล้ว เป็นอาชีพเลี้ยงตัวเองเลี้ยงครอบครัวได้ ผมตั้งใจจะเก็บเงินเปิดร้านอัดกรอบพระ”

“ผมชอบดนตรีด้วย เล่นก็ดาร์ตั้งแต่ ม.1 แล้วก็เล่นมาตลอด ไปเล่นตามงาน ตามรถแห่ ทำให้มีรายได้อีกทางหนึ่ง”

ถ้าหันกลับไปดูน้อง ๆ ที่เดินตามเส้นทางสายเสียงแบบที่เคยมียามา จะบอกเด็ก ๆ ว่าอย่างไร?

“ถ้าเป็นคนอื่นคงพูดว่า ของพวกนี้ไม่ดี อย่าไปลองเลย แต่ผมคิดว่าทุกคนต้องรู้ด้วยตัวเอง ตอนผมใช้ยา คนห้ามเยอะมาก ผมไม่ฟัง แต่พอคิดได้ เราอยากเลิก เราถึงจะเลิกได้ด้วยตัวเอง สำคัญมากก็คือครอบครัว และคนแวดล้อมในช่วงวัยรุ่นที่ยังควบคุมตัวเองไม่ค่อยได้ ถ้าผ่านช่วงนั้นมาได้ เราจะตั้งหลักได้”

8. เสริมแกร่งคนทำงาน กุญแจดอกสำคัญ แก้ปัญหา “เด็กหลุดระบบ”



ประเทศไทยมีเด็กที่หลุดจากระบบการศึกษาไม่น้อยกว่า 1.2 ล้านคน นั่นหมายถึงร้อยละ 2 ของจำนวนนักเรียนทั้งหมด เท่ากับว่า เด็กไทยทุก ๆ 100 คน จะมี 16 คน ที่ไม่ได้เรียนหนังสือ การแพร่ระบาดของไวรัสโควิด-19 ยิ่งซ้ำเติมสถานการณ์ให้แย่ลงไปอีก

การดูแลช่วยเหลือเด็กที่หลุดจากระบบไม่ใช่เรื่องง่าย จากประสบการณ์งานพัฒนาเครือข่ายและส่งเสริมงานด้านสุขภาพและคุณภาพชีวิต สำหรับประชากรกลุ่มเปราะบาง รวมทั้ง "เด็กนอกระบบ" ของมูลนิธิพัฒนาเครือข่ายสุขภาพ (สำนักงานภาคอีสาน) หรือ “เฮลท์เน็ต” ทิววัลย์ โมกกา ผู้จัดการเฮลท์เน็ต พบว่าการ

ทุ่มงบประมาณเพื่อหวังขจัดความยากจน ไม่เพียงพอที่จะแก้ปัญหาเด็กหลุดระบบ

“เด็กแต่ละคนมีปัญหาจริง ไม่ใช่ทุกคนพร้อมจะกลับมาเรียน หรือร่วมกิจกรรมที่เราจัดให้”

ทิววัลย์ บอกว่าการทำงานกับเด็ก ยากตั้งแต่การเข้าถึงตัวเด็ก การสร้างความไว้วางใจ อีกทั้งเด็กส่วนใหญ่ขาดพื้นฐานที่ดีในตัวเอง การทำงานจึงต้องเริ่มจากการช่วยให้เด็กมีความพร้อม ต้องทำงานกับคนที่แวดล้อมตัวเด็ก และสภาพแวดล้อมของเด็กด้วย ซึ่งทุกขั้นตอนต้องใช้เวลาและต้องมีการทำงานอย่างต่อเนื่อง

“การทำงานกับเด็กนอกระบบ จะพุ่งเป้าให้เด็กได้เรียนหรือมีงานทำเท่านั้นคงไม่ได้ เด็กจำนวนมากไม่ยอมเรียน ไม่คิดเรื่องงาน แต่เขาต้องการคนเข้าใจ งานต้องเริ่มจากความรู้สึกที่แท้จริงของเด็กก่อน ต้องมีมิติด้านจิตใจด้วย”

การทำงานกับเด็กที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาครอบครัว สังคม และเศรษฐกิจอย่างรอบด้าน ในมุมมองของผู้จัดการเฮลท์เน็ต เป็นงานที่ต้องอาศัยความละเอียดอ่อน คนทำงานจำเป็นต้องทำความเข้าใจสถานการณ์ปัญหาที่เด็กแต่ละคนกำลังเผชิญ จึงจะดูแลช่วยเหลือได้อย่างเหมาะสม

คนทำงานเองก็ลำบาก

สิ่งที่มองข้ามไม่ได้ คือขวัญกำลังใจของคนทำงาน ผู้จัดการเฮลท์เน็ต เล่าประสบการณ์ดูแลบุคลากรทั้ง 15 ชีวิต เพื่อช่วยกันขับเคลื่อนภารกิจขององค์กร ซึ่งครอบคลุมพื้นที่หลายจังหวัดในภาคอีสาน

“ต้องประทับใจประทับใจความรู้สึกของทีมตลอดเวลา จะไปจัดกิจกรรมให้เด็ก กว่าจะทำให้เด็กไวใจเราได้ก็ผ่านไปเป็นเดือน แต่ถ้าไม่ทำ เด็กก็ไม่มากกับเรา เพราะเด็กมีปัญหาของเขาอยู่ และไม่เข้าใจว่าเราจะช่วยเขาได้อย่างไร พองานไม่ได้ตามเป้า คนทำงานก็เครียด งานที่ต้องอยู่กับความทุกข์ของสังคม คนทำงานไปสัมผัสแล้วก็พลอยทุกข์ไปด้วย บอกได้เลยว่าปัญหาคนจะลาออกมีตลอด เวลาประชุมเลยไม่ใช่แค่พูดกันเรื่องงาน แต่ต้องฟังความรู้สึกของทุกคน ต้องหล่อเลี้ยงกำลังใจกัน ไม่อย่างนั้นงานยาก ๆ ไม่มีทางสำเร็จได้”

จากประสบการณ์ทำงานกับกลุ่มเป้าหมายที่มีความเปราะบาง ซึ่งเป็นงานยาก ผู้จัดการเฮลท์เน็ตเห็นว่าจำเป็นต้องมีความละเอียดอ่อนในทุกขั้นตอน ทั้งการมองเห็นมิติด้านจิตใจของเด็กที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย และการดูแลขวัญกำลังใจเจ้าหน้าที่

“ถ้ามองเป้าหมายแค่ว่าเด็กต้องได้เรียน หรือมีงานทำ โดยมองข้ามคนทำงาน เชื่อว่าเป็นไปได้ยากที่งานจะประสบความสำเร็จ โดยเฉพาะในเชิงคุณภาพ”

เสริมแรงทางใจให้คนทำงาน

บุคลากรของเฮลท์เน็ต มีโอกาสได้ร่วมการฝึกอบรมภายใต้ โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาองค์ความรู้และขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาเชิงระบบเพื่อการสร้างความเสมอภาคทางการศึกษาของเด็กนอกระบบ ซึ่งเป็นความร่วมมือระหว่าง ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล และกองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา (กสศ.) ซึ่งมีพื้นที่โครงการย่อยใน 4 จังหวัด ได้แก่ ฉะเชิงเทรา นครสวรรค์ ขอนแก่น และอาศรมวงศ์สนธิ จังหวัดนครนายก

“ศูนย์จิตตปัญญาศึกษามีความเฉพาะที่โดดเด่น ในด้านการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมพลังให้กับผู้ที่เข้าร่วม พอไปแล้วได้เจอคนทำงานด้านเด็กจากหลายองค์กร ซึ่งที่ผ่านมารู้แล้วว่าใครทำอะไร แต่ไม่เคยคุยกันจริงจัง ว่าแต่ละคนแต่ละองค์กรมีวิธีคิด วิธีทำงาน ผ่านประสบการณ์อย่างไรมาบ้าง ได้เรียนรู้ซึ่งกันและกัน ได้แบ่งปันความรู้สึก ได้เห็นว่าคนทำงานทุกคนต้องผ่านเรื่องราวเหล่านี้ ทำให้มีกำลังใจมากขึ้น”

นอกจากจะได้ “เพื่อนร่วมทาง” ที่ร่วมแบ่งปันประสบการณ์การทำงาน และเสริมพลังใจซึ่งกันและกันแล้ว ผู้จัดการเฮลท์เน็ตยังเห็นประโยชน์ที่จะได้ประสานการทำงานระหว่างกันเพื่อการดูแลเด็ก ๆ ต่อไปในอนาคตอีกด้วย

เลยมองว่ากระบวนการของจิตตปัญญาช่วยได้มาก ตรงกับปัญหาที่เราเจอ ทั้งวิธีการของจิตตปัญญาที่อาจจะทำให้เราสามารถเข้าถึงและทำงานกับเด็กได้ดีขึ้น รวมทั้งการหนุนเสริมภายในสำหรับคนทำงานเอง ซึ่งการได้มาเจอกันกับคนที่ทำงานในประเด็นใกล้เคียงกันถือเป็นสิ่งที่ดี ได้มีวงพูดคุยแลกเปลี่ยน และให้กำลังใจซึ่งกันและกัน ถ้าระยะยาวมีวิธีที่จะสนับสนุนส่งต่องานกันได้ก็คงเป็นประโยชน์มาก

9. **ฟื้นคุณค่าในตัวเอง กุญแจดอกสำคัญ คือน “เด็กนอกระบบ” สู่สังคม อ้อย-วราภรณ์ หลวงมณี ผู้อำนวยการอาศรมวงศ์สนิท**



คีน “เด็กนอกระบบ” สู่สังคม
เทคนิคที่คนทำงานต้องรู้

“เด็กหลุดจากระบบการศึกษา” เป็นปัญหาที่ถูกพูดถึงอย่างกว้างขวางในช่วงที่ผ่านมา เพราะพบว่าในแต่ละปี ประเทศไทยมีเด็กที่ออกจากการเรียนกลางคันอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในช่วงการแพร่ระบาดของโควิด-19

มีหลากหลายสาเหตุที่ทำให้เด็กไม่สามารถเรียนต่อได้จนจบการศึกษาขั้นพื้นฐาน เช่น ฐานะยากจน ปัญหาครอบครัว ปัญหาในการปรับตัว อพยพตามผู้ปกครอง เรียนไม่ทันเพื่อน ฯลฯ ปัญหาใหญ่ที่ติดตามมา เกิดจากการขาดระบบรองรับเด็กที่ “ไม่ได้ไปต่อ” ในระบบโรงเรียน หากมีช่องทางให้เด็กสามารถเรียนรู้เพื่อเพิ่มทักษะด้านต่าง ๆ ก็จะช่วยเสริมสร้างศักยภาพและยกระดับคุณภาพชีวิตในอนาคตให้พวกเขาได้

อ้อย-วราภรณ์ หลวงมณี รองผู้อำนวยการแผนงานกระบวนทัศน์ใหม่ และผู้อำนวยการอาศรมวงศ์สนิท มีประสบการณ์ในการทำงานกับเด็กนอกระบบมากกว่าสิบปี และเตรียมพัฒนาให้ศูนย์การเรียนรู้วงศ์สนิทวิทยา เป็นพื้นที่บ่มเพาะคุณภาพชีวิตเด็กเยาวชนนอกระบบ ให้มีความเข้มแข็งภายในและสามารถกลับคืนสู่สังคมได้อย่างมั่นคง

ล่าสุด ได้เตรียมจัดค่ายยุวโพธิชน “ปลูกพลังใจ ปลูกประกายฝัน บัณฑิตอนาคต” หลักสูตร 3 เดือน ในวันที่ 26 กุมภาพันธ์ ถึง 27 พฤษภาคม 2565 โดยเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาองค์ความรู้และขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาเชิงระบบเพื่อการสร้างความเสมอภาคทางการศึกษาของเด็กนอกระบบ

เสริมคุณค่าในตัวเอง สร้างคุณค่าต่อชุมชน-สังคม

ประสบการณ์จากการทำงานเยาวชนทั้งในโรงเรียนและชุมชน ได้สัมผัสเด็กที่หลุดจากระบบจำนวนมาก แต่ละคนล้วนมีบาดแผลชีวิต อ้อย-วราภรณ์ เห็นว่าการทำให้เด็กกลับมาเห็นคุณค่าของตัวเอง พร้อมกับการเห็นความสำคัญของคนรอบข้างจึงเป็นสิ่งสำคัญ นำมาสู่การพัฒนาหลักสูตรในรูปแบบกิจกรรมค่าย เพื่อให้เยาวชนทั้งในระบบและนอกระบบได้เรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรง ทั้งการพัฒนาความสัมพันธ์กับผู้อื่น สภาพแวดล้อม การกลับมา รู้จัก เข้าใจ และยอมรับตนเอง ทุกกิจกรรมจะมีเรื่องการเยียวยาสอดแทรกอยู่

“แม้แต่ตัวเราเอง การเยียวยาเป็นเรื่องสำคัญ แต่ละคนล้วนมีบาดแผลชีวิต ในกระบวนการเยียวยาจะทำให้กลับมาเห็นคุณค่าของตัวเอง เห็นความสำคัญของคนรอบข้าง ด้วยกระบวนการ empowerment”

การเรียนรู้ด้านสังคมจะสร้างพลังให้เด็ก การที่เด็กมีโอกาสได้ทำกิจกรรมจิตอาสา จะช่วยเยียวยาและพัฒนาตัวพวกเขาเองด้วย ค่ายยุวโพธิชนมีกิจกรรมที่让孩子ได้สัมผัสและช่วยเหลือผู้ที่ทุกข์ยาก ซึ่งจะ让孩子 ๆ

ได้เห็นว่าคุณอื่นก็มีชีวิตที่ยากลำบาก ไม่ใช่แค่ตัวเขาเองที่ต้องเจอปัญหา เมื่อทำสิ่งที่ประโยชน์กับคนอื่นได้ สิ่งที่ได้กลับมาคือความภาคภูมิใจในตัวเอง ได้เห็นว่าตัวเองทำอะไรได้ และเป็นสิ่งมีคุณค่าและมีความสำคัญ

“เราเคยทำค่ายที่มีเด็กประมาณหัวหน้าแก้มเข้ามาพร้อมด้วย ลูกน้องอีก 10 กว่าคน พอผ่านกระบวนการค่ายไป 21 วัน พบว่าเด็กกลุ่มนี้มีพลังมากเลยนะ สามารถที่จะดึงเด็กในระบบให้ลุกขึ้นมาทำอะไรให้สำเร็จได้ ในขณะเดียวกันเด็กในระบบก็ช่วยดึงเด็กกลุ่มนี้จากที่นอนมานั่งใช้หัวคิดด้วยกัน ได้เรียนรู้ไปด้วยกัน”

ความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้คนรอบข้าง สำหรับเด็กนอกระบบหลายคนกลายเป็นสิ่งที่ต้องสร้างขึ้นใหม่

“เคยทำงานกับเด็กในหมู่บ้าน สภาพของการอยู่ด้วยกันในหมู่บ้านและครอบครัวเต็มไปด้วยความไม่ไว้วางใจกัน หลังจากผ่านกิจกรรมที่เราจัดขึ้น เด็กสะท้อนว่า เขาไม่เคยรู้ว่ามีคนที่รักกันได้แม้จะไม่ได้เป็นพ่อแม่หรือคนในครอบครัว ซึ่งคิดว่าสำคัญสำหรับเด็กกลุ่มนี้ เพราะจะช่วยให้เขาไว้วางใจผู้คนได้มากขึ้น ส่วนการได้ไปสัมผัสธรรมชาติ อยากให้เขาได้สัมผัสกับความรู้สึกว่าเราสามารถฟังฟังธรรมชาติได้ ก็จะเป็นเรื่องความไว้วางใจต่อโลก ว่าเมื่อเกิดมาแล้วเราจะสัมพันธ์กับโลกใบนี้อย่างไร”

อีกเรื่องที่มีความสำคัญสำหรับเด็กนอกระบบ คือเรื่องการทำงานหาเลี้ยงชีวิต

“ให้เขาได้ค้นหาว่าชอบอะไร รักอะไร และการได้ทักษะพื้นฐานเพื่อจะพัฒนาต่อไปได้ เป้าหมายคือ ดึงสิ่งที่เขารักเขาชอบออกมาให้เป็นรายได้ แต่มันไม่ได้แปลว่าจะต้องสำเร็จ เด็กมีอาชีพทันที เพราะเขาอยู่ในช่วงวัยที่ยังต้องเรียนรู้ ต้องการเวลาที่จะลองผิดลองถูก และได้เรียนรู้จากประสบการณ์” อ้อย-วรารณ กล่าวถึงแนวคิดในการสร้างความเข้มแข็งเพื่อช่วยเด็กกลับคืนสู่สังคม

มีคำกล่าวที่ว่า การเลี้ยงเด็กคนหนึ่งให้โตได้ต้องอาศัยคนทั้งชุมชน การที่เราจะเลี้ยงลูกเราให้โตขึ้นมาได้ ต้องอาศัยญาติพี่น้อง ต้องอาศัยคนในชุมชนช่วยกันที่จะดูแลเด็กคนหนึ่ง แต่เมื่อสังคม ชุมชน และครอบครัวไม่มีความพร้อม การที่เด็กสักคนจะเติบโตอย่างมั่นคงจึงไม่ใช่เรื่องง่าย

“ถ้าผู้นำเห็นคุณค่าของเด็ก จัดกิจกรรมที่จะทำให้เด็กได้มีบทบาท ให้พวกเขามีโอกาสในการพัฒนาความเป็นผู้นำต่อในพื้นที่ได้มากขึ้น เด็กกลุ่มนี้มีศักยภาพเพราะรู้จักชุมชนของตัวเองเป็นอย่างดี เวลามีกิจกรรมของหมู่บ้าน ถ้าผู้ใหญ่ให้โอกาส ให้เด็กได้ไปช่วยงานที่ไหนไปช่วยงาน ถึงเด็กจะเกเรแต่ก็มีใจที่อยากดูแลคนอื่น”

อ้อย-วรารณ ชี้ว่า สิ่งพิเศษประการหนึ่งของกิจกรรมที่จัดขึ้น คือการทำให้เด็กรู้เท่าทันสังคม ให้เห็นว่าปัญหาที่เขากำลังเผชิญอยู่นั้น ส่วนหนึ่งเป็นเรื่องของสังคมวัฒนธรรมด้วย เช่น การชื่นชมคนที่เรียนสูง ร่ำรวย การให้คุณค่าผู้ชายมากกว่าผู้หญิง ความคิดความเชื่อเหล่านี้ที่ทำให้หลายคนรู้สึกว่าตัวเองด้อยคุณค่า

“ลำพังตัวเด็กที่หลุดจากโรงเรียน บางทีไม่ได้รู้สึกว่าตัวเองด้อยมาก ที่คนที่รู้สึกคือพ่อแม่ที่อายคนอื่น บางคนที่ด้อยเลย หรือถ้าไม่เรียนก็ไม่ต้องมานับถือกัน พอเด็กหลุดออกมาแล้วไม่มีอะไรรองรับ พ่อแม่ทำอะไรไม่ถูก บางคนทีคนในหมู่บ้านก็ไม่ได้รับรู้ด้วย เด็กไม่รู้จะไปไหน ก็ไปอยู่กับกลุ่มเพื่อน ไปอยู่ในที่ที่ขอมรับเขา”

ผอ.อาศรมวงศ์สนิท จึงหวังจะสร้างแนวทางเพื่อป้องกันและรองรับเด็กที่ออกจากกระบบโรงเรียน โดยเฉพาะการดูแลเพื่อไม่ให้เด็กรู้สึกว่าตนเองด้อยคุณค่าตนเอง แต่สามารถทำประโยชน์แก่ผู้อื่น ชุมชน และสังคม

ซึ่งต้องอาศัยภาคส่วนที่เกี่ยวข้องในการสนับสนุนให้เด็กได้อยู่ในเส้นทางการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเองต่อไปได้แม้จะหลุดจากการศึกษาในระบบโรงเรียนมาแล้วก็ตาม

10. รั้วโลกการเรียนรู้ ยูทูเบอร์คนดัง จ๋อน เดชชาติ ศรีสะเกษชาแนล⁶



วุฒิการศึกษาชั้น ป.6 คือต้นทุนของ “จ๋อน” เดชชาติ พวงเกษ เมื่อ 30 ปีก่อนตอนที่เขาจากบ้านเกิดมุ่งหางานทำในเมืองกรุงล่าสุด ด้วยบทบาทยูทูเบอร์ “ศรีสะเกษชาแนล” ของเขาได้รับโล่เงินจาก YouTube จากการมีผู้ติดตามครบ 100,000 ซับสไคร์รับ เขามีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก จากการเป็นมอเตอริสค์รับจ้าง ย่านพระโขนง ที่ใช้ภาษาอังกฤษได้ดี ปั่นสื่อโซเชียลมีเดียติดตาม จนเป็นที่สนใจของสื่อทุกแขนง ได้ไปปรากฏตัวตามรายการโทรทัศน์และสื่อออนไลน์ต่าง ๆ ในช่วงหลายปีที่ผ่านมา

สองปีมานี้ เขาตัดสินใจกลับไปใช้ชีวิตยังภูมิลำเนาเดิม โดยมีรายได้ที่ “มากกว่าซักรถวินเยอะ” จากการจำหน่ายอุปกรณ์ไฟฟ้าออนไลน์ เป็นยูทูเบอร์ และเป็นครูพิเศษสอนภาษาอังกฤษใน กศน.

รั้วชีวิตการเรียนรู้

“ยุคนั้นจบ ป.6 แล้วเรียนต่อกันน้อยมาก ในชนบทยังไม่มีโรงเรียนขยายโอกาสแบบปัจจุบัน ถ้าจะเรียนต้องเข้าเมือง 20-30 กิโลเมตร เด็กที่ครอบครัวฐานะดีเท่านั้นถึงจะได้เรียน”

ตัวเขาเอง ระยะเวลาหนึ่งก็เดินทางเข้ากรุงเทพฯ รับจ้างส่งเอกสารตามบริษัทอยู่หลายปี จนเปลี่ยนมาขับวินมอเตอร์ไซด์ ทำให้จัดการเวลาได้เพิ่มขึ้น จึงเป็นโอกาสเรียนต่อชั้นมัธยมในระบบ กศน.

การได้กลับมาอยู่ในเส้นทางการเรียนรู้ที่เป็นทางการ จ๋อนได้พัฒนาภาษาอังกฤษ โดยมีครูคอยสนับสนุน จ๋อนบอกว่าการใช้ภาษาอังกฤษได้ ทำให้มีลูกค้าต่างชาติเป็นผู้โดยสาร และมีรายได้เพิ่มขึ้น

ประกอบกับการเริ่มสื่อสารผ่านโซเชียลก็ทำให้เขามีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก

“อัฟโซเชียลเพราะถ้าเก็บไว้ ผมมีมือถือจะเต็ม อัฟแล้วคนอื่นจะได้เห็นเรื่องการใช้ชีวิตของผู้คน สถานที่ต่าง ๆ ไปกับเราด้วย ผมนั่งรออยู่ที่วินก็อัฟมือถือไปเรื่อย ๆ”

ในวัยเกิน 40 ปี จ๋อนได้วุฒิปริญญาตรี สาขารัฐศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยกรุงเทพมหานครสุววรรณภูมิ ที่ให้ทุนการศึกษาเพื่อสนับสนุนผู้ที่ไม่เรียนรู้

⁶ อ้างอิงข้อมูลจาก fb fanpage เด็กนอก (<https://www.facebook.com/ThinkAboutDropOut>) ของโครงการฯ

ถ้าให้พูดถึงเส้นทางการเรียนรู้ของตัวเอง โดยเฉพาะจังหวะเวลาของการศึกษาในระบบที่ค่อนข้างยาวนาน และไม่ต่อเนื่อง

“ตอนจบ ป.6 รู้สึกว่าจบแล้วจบเลย ต่างคนต่างแยกย้าย พอเรียน กศน. เราเริ่มมีเพื่อน พูดคุยสังสรรค์กัน ยิ่งจบปริญญาตรี มันคือความภูมิใจ ผมเป็นเด็กกำพร้า ไม่คิดว่าจะได้เรียน พอมีโอกาสแล้วก็ทำเต็มที่ ทำให้เห็นว่าการเรียนมหาวิทยาลัยทำให้เราได้เจอคนที่แตกต่าง ได้มิตรภาพใหม่ ๆ

“ผมว่าการศึกษา นอกจากความรู้แล้ว มันทำให้เราเรียนรู้ในการปรับตัว พัฒนาตัวเองเพื่ออยู่กับคนอื่น เรียนรู้การใช้ชีวิต และการอยู่ร่วมกันในสังคมให้มีความสุข”

ย้อนกลับไปที กศน.

“ถ้าไม่มี กศน. เด็กที่หลุดออกจากระบบนี้ตั้งแต่ห่วยเลย ไม่มีวุฒิที่จะไปต่ออะไรได้ บางคนก็หันไปพึ่งยาเสพติด ลักเล็กขโมยน้อย ไป กศน.ยังได้เจอครู เจอกลุ่ม แล้วไม่มีหอรก ครูที่จะโทรตาม กลัวนักศึกษาลี้มวันสอบ อยู่ในห้องไรท์ห้องนาครูกี่ขี่มอเตอร์ไซด์ไปตาม กศน.นี่ถือว่าสุดยอดมาก ครูที่ผมเรียนด้วยก็ตั้งใจสอนมาก ที่สำคัญคือคนเรียน กศน.ต้องรับผิดชอบตัวเอง ต้องหาความรู้ด้วยตัวเอง เพราะเรียนแค่อาทิตย์ละวันเดียว”

จุดกำเนิด พลังการเรียนรู้

คือ “การอ่าน”

จ๊อนบอกว่า เขารักการอ่านมาตั้งแต่เด็ก ๆ

“สมัยก่อนมีหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน ผมอ่านไทยรัฐ อ่านคอลัมน์เปิดฟ้าส่องโลก ของคุณนิติภูมิ เนาวรัตน์ ทำให้รู้ว่าภาษาอังกฤษสำคัญมาก ผมเริ่มซื้อดิกชันนารีมาเปิดคำศัพท์ตั้งแต่นั้น

“ถึงทุกวันนี้ เห็นเลยว่าการอ่านเปลี่ยนชีวิตผมจากหน้ามือเป็นหลังมือ จบแค่ ป.6 ถ้าไม่รักการอ่าน ผมมาไม่ถึงจุดนี้แน่นอน ยิ่งวันนี้มีอินเทอร์เน็ต การหาความรู้ทำได้ง่ายขึ้นมาก”

สำหรับจ๊อน วุฒิการศึกษาจากการศึกษาในระบบมีความสำคัญ แต่สำคัญยิ่งไปกว่านั้น คือการเรียนรู้ด้วยตัวเอง ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญที่สร้างโอกาสในชีวิต เหมือนที่เขาพิสูจน์ด้วยตัวเองในวันนี้

“ถ้าไม่มี กศน. เด็กที่หลุดออกจากระบบนี้ตั้งแต่ห่วยเลย แต่คนเรียน กศน. ต้องหาความรู้ด้วยตัวเองเป็น”

11. “เด็กมีเครือข่าย ครูก็ต้องมีเครือข่ายด้วยเหมือนกัน”⁷

ครูยุทธ - ยุทธภูมิ ดีแจ่ม โรงเรียนวัดวรนาถบรรพต นครสวรรค์



“เด็กมีเครือข่าย ครูก็ต้องมีเครือข่ายด้วยเหมือนกัน” **เด็กหลุด**
ครูยุทธภูมิ ดีแจ่ม SS.วัดวรนาถบรรพต นครสวรรค์

ครูยุทธภูมิ ดีแจ่ม หรือ “ครูยุทธ” ที่ได้ก
ๆ รู้จักกันดีในฐานะครูฝ่ายปกครอง โรงเรียน
เทศบาลวัดวรนาถบรรพต โรงเรียนเทศบาลใหญ่
ที่สุดในอำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ ด้วย
จำนวนนักเรียนราว 1,500 คน

ครูยุทธเคยเป็นครูโรงเรียนอื่น ก่อนจะ
ย้ายมาสอนฟิสิกส์ที่โรงเรียนเทศบาลแห่งนี้
ต่อมาทำหน้าที่ครูฝ่ายปกครอง ตลอด 10 ปีได้
เผชิญวิฤกรรมของนักเรียนมาทุกรูปแบบ ทั้งยก
พวกตีกัน หนีเรียน ชู้สาว ยาเสพติด ฯลฯ ครู
ยุทธใช้ทั้งแรงกายแรงใจในความเป็นครู
พยายามดึงรั้งไม่ให้เด็ก ๆ ต้องหลุดจากระบบ

การศึกษา

“เด็กโรงเรียนเทศบาล ชีวิตเขาเจอปัญหาหลายด้าน เราพยายามดูแล แล้วผมเป็นพวกทำอะไรก็ลุยเลย ไม่
ชอบระบบหรือขั้นตอนเยอะ เพราะจะแก้ปัญหามันพันการ บางทีสอน ๆ อยู่ ผู้ปกครองมาบอก ลูกหายจากบ้าน
หลายวันแล้ว ผมจะไปเรียกเด็กที่ค่อนข้างเกเรมา ให้เวลา 10 นาทีที่ต้องได้คำตอบว่าเพื่อนอยู่ไหน เชื้อไหม แค่ 5
นาที เด็กกลับมาบอกได้แล้วก็พากันไปตาม อีกรายหนีไปอยู่กับผู้ชายที่คันทนา ชีวิตยากลำบาก เราไปตามกันจนเจอ

“ตั้งแต่นั้นมาเกิดเรื่องอะไรผู้บริหารเรียกผมตลอด เด็กตีกัน เด็กโดดเรียน เด็กตบกัน เวลาไปตามเด็ก ผม
จะมีแก๊งนักเรียนตามไปช่วย ก็รู้สึกผูกพันกัน มีปัญหาก็ช่วยกันแก้”

ครูยุทธเล่าให้เห็นภาพการทำงานแบบถึงลูกถึงคนเพื่อช่วยเด็ก ๆ ให้รับมือกับปัญหาที่รุมเร้ารอบด้าน
ความจน ไม่ใช่เหตุผลเดียวของ “เด็กหลุดระบบ”

จากประสบการณ์ของครูยุทธ เด็กออกโรงเรียนกลางคัน มาจากหลายสาเหตุ

“ถ้าเป็น ม.ต้น หนึ่ง เรื่องครอบครัว เด็กอยู่กับปู่ย่าตายาย ไม่มีใครคุมอยู่ สอง มีแฟน สาม เรื่องการเรียน
พอดิต 0 ดิต ร เยอะ บางคนดิตไป 28 ตัว ไม่เอาแล้ว เลิกเรียนดีกว่า ครูต้องไปขอครูรายวิชาบางคนให้ช่วยเด็ก

⁷ อ้างอิงข้อมูลจาก fb fanpage เด็กนอก (<https://www.facebook.com/ThinkAboutDropOut>) ของโครงการฯ

หน่อย แต่ขึ้นอยู่กับตัวเด็กด้วยที่จะต้องแก้ผลการเรียนของตัวเอง ส่วน ม.ปลาย โดยมากเป็นเรื่องเศรษฐกิจ ไม่ใช่ไม่มีเงินเรียน แต่พ่อแม่อยากให้ไปช่วยกันทำงานหาเงินมากกว่า

“ที่มองข้ามไม่ได้คือกลุ่มที่โดนล้อโดนแกล้ง ส่วนใหญ่ครูไม่รู้ โถเงินกันก็มี เด็กบางคนโถเงินเพื่อน จนคนที่ถูกโถจะเลิกเรียนแล้ว เราถามว่าทำไมจะเลิกเรียน เขาไม่พูด เราต้องมีสายรายงาน บางคนหลุดไปตอน ม.1 จนเพื่อนเรียนถึง ม.3 ตัวเองกลับมาเรียน ม.1 ใหม่ เพราะตอนนั้นโดนเพื่อนแกล้งจนไม่มาเรียน ถ้าเรารู้ก็ช่วยคุยช่วยเคลียร์กับคนที่สร้างปัญหา ถ้าเด็กรู้สึกว่าคุณปกป้องเขาได้ เขาจะแข็งแรงขึ้น และเรียนต่อได้

“สมัยก่อนเด็กติดกัญชา แต่จะไม่ทำในโรงเรียนเพราะเกรงใจเรา ก็จะจัดกันตั้งแต่ก่อนมาโรงเรียน เราก็ต้องเปิดใจเพื่อให้เขาเรียนให้ได้ แล้วค่อย ๆ สอน ค่อย ๆ ปรับ จนใกล้จะจบเขาเลิกเองเลย ถ้าเราไล่เด็กที่มีปัญหาออกจากโรงเรียน คือการไล่เด็กออกนอกระบบ และกลายเป็นปัญหาสังคมต่อเนื่องไปเรื่อย ๆ”

โรงเรียนคือความสุข สนุก และอึดท้อง

“มาสอนที่โรงเรียนเทศบาลวันแรก ทำหน้าที่พาเด็กข้ามถนน เด็กถามว่าเป็นยามใหม่หรือ เราก็สตั๊นทีไปเลย เด็กที่นี่ไม่เหมือนเด็กที่เราเคยเจอ ก็ต้องปรับวิธีการทำงาน อันดับแรกปรับมุมมองก่อน ไปสอนวันแรกพูดเพราะ เรียกเด็กว่าลูก ปรากฏว่าเด็กเล่นกัน ไม่สนใจเลย เราต้องเปลี่ยนเป็นภาษาชาวบ้าน ๆ ให้สื่อสารกับเขาได้

“บางทีสอน ๆ อยู่ อ่าว นักเรียนหาย เพื่อนบอกว่าไปกินข้าว ก็ต้องไปตามกันกลับมาเรียน ตอนแรกโมโหทำไมเด็กเป็นแบบนี้ พอได้ไปเยี่ยมครอบครัวเด็ก ได้เห็นพ่อแม่ เห็นชีวิตความเป็นอยู่ของเขา กลายเป็นว่าปัญหาที่ครูเจอกลายเป็นเรื่องเล็กน้อยไปเลย

“ปัญหาเด็กหนีออกจากบ้านก็เจอบ่อย เราต้องซื่อตรงตามไปหา พอได้คุยกับเด็ก รู้เลยว่าถ้าไม่ช่วย เขาจะกลายเป็นปัญหาสังคมต่อไปในอนาคต เด็กบางคนอยู่กันสองคนกับยาย บ้านล้อมสังกะสี พอยายตายญาติพี่น้องไม่เอาเด็กเลย โยนให้มาอยู่กับเรา เด็กหลายคนไม่มีเงินกินข้าว การมาโรงเรียนจึงเป็นสิ่งที่ดีที่สุด เพราะมาแล้วได้กินข้าว มาแล้วมีความสุขได้เจอเพื่อน เจอครู ห้องทำงานผมเปิดไว้ตลอด ถ้าเด็กหิวจะมาที่ห้องครูเพราะรู้ว่าไม่มีของกิน”

สร้างเครือข่ายเด็ก สถานเครือข่ายครู

“นอกจากเด็กนักเรียนแล้ว ผมมีเครือข่ายเด็กที่จบไปแล้วด้วยนะ เวลามีปัญหาเราหาข้อมูลได้ ทั้งการตามเพื่อน ๆ หรือหาข้อมูลต่าง ๆ เด็กเขากว้างกว่าเรา เขาถึงกันหมด ถ้าจะแก้ปัญหาลูกในระบบไม่ให้ออกนอกระบบต้องเจาะลงไปตรงด้านที่เป็นปัญหา เพราะปัญหาอยู่ด้านมืด เราอยากดึงเด็กกลับมาก็ต้องไปคุยกับเขา เราเปิดใจไป เขาจะเปิดใจกลับมา ผมมักพูดเสมอว่าเด็กมีเครือข่าย ครูก็ต้องสร้างเครือข่ายให้เหมือนเด็ก อย่าไปยึดติดกับระเบียบอย่างเดียว คุยกันแบบภาษาลูกทุ่งการแก้ปัญหาจะเร็ว

“โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาองค์ความรู้และขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาเชิงระบบเพื่อการสร้างความเสมอภาคทางการศึกษาของเด็กนอกระบบ ผมได้มาสัมผัสความรู้สึกชอบ การทำงานกับเด็กที่เขาเจอปัญหาเยอะเราก็เหนื่อยไปด้วย การที่ผู้ปฏิบัติงานได้มาพูดคุยถ่ายทอดประสบการณ์ ทำให้ได้ข้อมูลและมุมมองหลากหลายมิติ เหมือนเป็น

การเติมพลังใจ เรื่องราวของเด็ก ๆ ที่ผมเจอ อยากให้มีการนำไปเป็นข้อมูลเพื่อแก้ปัญหาในระดับใหญ่ ผมว่าเราต้องยอมรับปัญหาก่อน อย่าหมกเม็ด อย่าปฏิเสธว่าไม่มีปัญหา อย่างโรงเรียนเราพูดความจริง เราก็แก้ปัญหาได้จริง”

การศึกษาที่ตอบโจทย์ชีวิต

“ต้องยอมรับว่าการเรียนบางครั้งไม่ตอบโจทย์ให้เด็กและครอบครัว เด็กหลายคนไม่พร้อมก็เรียนไม่ทันเพื่อน ดิ ดิ ร ดิ ดิ 0 มาก ๆ เข้าก็ไม่อยากเรียน พ่อแม่ก็ไม่ผลักดันเพราะมองไม่เห็นอนาคตว่าจะไปทางไหนได้ ถ้ามาถึงผมก็จะพยายามช่วย ต้องเข้าใจเด็กด้วย บางวิชาเขาไม่ถนัดจริง ๆ เราก็ต้องดูที่เขาถนัด เด็กบางคนไม่ถนัดวิชาการ แต่เรียนรู้จากการได้ลงมือทำ แทนที่จะให้เด็กซ่อมด้วยการคัดลอกลงกระดาษ 60-70 หน้า ผมสอนฟิสิกส์ชวนเด็กไปตัดต้นไม้ เด็กจะเข้าใจเรื่องแรง บอกเด็กว่าวิชาลูกเสืออยากได้ไม้ไผ่ เด็กก็ป็นไปตัดต้นไม้ ได้เรียนรู้เรื่องสมดุล บางทีชวนมาซ่อมลำโพงฟัง เครื่องเสียงฟัง เด็กได้เรียนรู้เรื่องไฟฟ้าสถิต ไฟฟ้ากระแส เราก็ไปวัดสมรรถนะตรงนั้น เด็กก็จับได้ และได้ความรู้ด้วย

“เด็กเรียนโรงเรียนเทศบาล ส่วนใหญ่เป้าหมายแค่สั้นๆ คือเรียนให้จบ ม. 6 แล้วไปทำงาน ยกเว้นบางคนที่ครอบครัวมีความพร้อมก็ได้ไปต่อ บางทีไปเจอลูกศิษย์ที่เรียนจบแล้วไปเป็นยาม เราก็แนะนำให้เขาหาโอกาสเรียนต่อ ถ้าจบ ม. 3 ก็บอกให้ไปเรียน กศน. ต่อ ม.ปลาย ถ้ามีปัญหาให้มาหาครู

“ผมมองว่าการเรียนในระบบก็แค่ใส่ชุดมาโรงเรียน แต่การศึกษาในความหมายของเราคือ ทำอย่างไรก็ได้ที่ทำให้พวกที่ไม่ได้ใส่ชุดนักเรียนแล้ว ได้กลับมาเรียนในรูปแบบที่เหมาะสมกับชีวิตของเขา หรือพวกที่ไม่เรียนเลย เราก็ต้องหาวิธีดึงเขากลับมาเรียนในรูปแบบที่เขาถนัด ถือว่าเป็นความท้าทายในการแก้ปัญหาการศึกษาของสังคมไทย”

ภาคผนวก 2

ลิงก์ภาพกิจกรรมโครงการ :

<https://drive.google.com/drive/folders/1yPK6ayTA6hdBloWpwHVJRiX6ZtiWKar0>

Reference

- Bjerk, D. (2012). Re-examining the impact of dropping out on criminal and labor outcomes in early adulthood. *Economics of Education Review*, 31(1), 110-122.
doi:<https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2011.09.003>
- Bryan, K., Freer, J., & Furlong, C. (2007). Language and communication difficulties in juvenile offenders. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 42(5), 505-520. doi:10.1080/13682820601053977
- Center for Promise. (2015). *Don't quit on me: What young people who left school say about the power of relationships*. Retrieved from Washington, DC:
https://www.americaspromise.org/sites/default/files/d8/2016-10/FullReport%20DontQuit_23mar16_0.pdf
- Edwards, A., & Stamou, E. (2014). *Young people at risk of drop-out from education*.
- Eichas, K., Montgomery, M., Meca, A., Garcia, A., & Garcia, A. (2021). Handbook of Positive Youth Development. In.
- Hunt, R. S. K. A. J. W. F. (2010). *School Drop out: Patterns, Causes, Changes and Policies*. Retrieved from The Centre for International Education School of Education and Social Work
- ILO & SIDA Partnership On Employment. (2019). *Young People Not In Employment, Education or Training*. Retrieved from
- Leeds Community Foundation. (2022). Youth Group Helping Young People Reach Their Potential. Retrieved from <https://www.leedscf.org.uk/our-impact/>
- Miller, A., & Toivonen, T. (2009). To Discipline or Accommodate? On the Rehabilitation of Japanese 'Problem Youth'.
- Ministry of Justice. (2014). *Transforming Youth Custody – Impact Assessment*. Retrieved from https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/273405/tyc-impact-assessment.pdf
- Paterson-Young, C., Bajwa-Patel, M., & Hazenberg, R. (2022). 'I ain't stupid, I just don't like school': a 'needs' based argument for children's educational provision in custody. *Journal of Youth Studies*, 25(4), 452-469. doi:10.1080/13676261.2021.1900553

- Salvà-Mut, F., Thomás-Vanrell, C., & Quintana-Murci, E. (2016). School-to-work transitions in times of crisis: the case of Spanish youth without qualifications. *Journal of Youth Studies*, 19(5), 593-611. doi:10.1080/13676261.2015.1098768
- UNESCO. (2019). *New Methodology Shows that 258 Million Children, Adolescents and Youth Are Out of School* (UIS Fact Sheet No. 56). Retrieved from <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/new-methodology-shows-258-million-children-adolescents-and-youth-are-out-school.pdf>
- UNICEF. (2015). *Global Out-of-School Children initiative Operational Manual*. Retrieved from http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/global-out-of-school-initiative-operational-manual-2015-en_0.pdf
- UNICEF. (2018). *Formative Evaluation of the Out-of-School Children Initiative (OOSCI)*. Retrieved from <https://evaluationreports.unicef.org/GetDocument?fileID=10644>
- Yi, H., Zhang, L., Luo, R., Shi, Y., Mo, D., Chen, X., . . . Rozelle, S. (2012). Dropping out: Why are students leaving junior high in China's poor rural areas? *International Journal of Educational Development*, 32(4), 555-563. doi:<https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2011.09.002>
- Lakey, G. (2010). *Facilitating Group Learning: Strategies for Success with Diverse Adult Learners*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Wilber, K. (2001). *No boundary*. Shambhala Publications.
- Wilber, K. (2017). *No Boundary: A Union of Opposites*. Retrieved 12 June 2022, from <https://integrallife.com/no-boundary-union-opposites/>

เอกสารอ้างอิง

- โครงการเอกสารวิชาการการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง ศูนย์ จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล. (2552). *จิตตปัญญาศึกษา คืออะไร*. (พิมพ์ครั้งที่ 1). นครปฐม: ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- โครงการเอกสารวิชาการการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง ศูนย์ จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล. (2552). *หยั่งราก : ก้าวแรกของจิตตปัญญาในสังคมไทย*. (พิมพ์ครั้งที่ 1). นครปฐม: ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ชลลดา ทองทวี และคนอื่นๆ. (2551). *จิตตปัญญาศึกษา: การสำรวจและสังเคราะห์ความรู้จิตตปัญญาศึกษาเบื้องต้น*. อัดสำเนา.

- ดอนนา แจ็กสัน นากาซาวา. (2561). *Childhood Disrupted: เกินกว่าเจ็บปวด* [How Your Biography Becomes Your Biology, and How You Can Heal]. (นพ. เอกชัย อัครานฤณาด, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: โอ้มายก๊อด.
- ตันติชูเวช, พ. (2560). แนวทางการจัดการศึกษาสำหรับเด็กและเยาวชนนอกระบบการศึกษา: กรณีศึกษา จังหวัดตาก (*Appropriate Educational Provision Guidelines for Out-of-School Children: Case study at Tak Province.*). Retrieved from มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต:
- ธนา นิลชัยโกวิท และอดิสร จันทรสข. (2552). *ศิลปะการจัดการกระบวนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง : คู่มือกระบวนการจิตตปัญญา*. (พิมพ์ครั้งที่ 1). นครปฐม: ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ธนัชฐา แตนศิลป์. (2552). *จิตตปัญญาศึกษาคืออะไร*. สืบค้นจาก www.waymagazine.org.
- ธีระพล เต็มอุดม.(2552) *จิตตปัญญาศึกษา*. คอลัมน์ ณ พรหมแดนแห่งความรู้ โพสต์ทูเดย์ ฉบับวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2552 สืบค้นจาก http://jittapanya.blogspot.com/2009/10/blog-post_11.html
- ประเวศ วะสี. (2546). ยุทธศาสตร์ทางปัญญาเพื่ออนาคตของประเทศไทย. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสื่อสร้างสรรค์.
- ประเวศ วะสี. (2549). *ระบบการเรียนรู้ใหม่ ไปให้พ้นวิกฤตแห่งยุคสมัย*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ. (บทความในโอกาสเฉลิมอายุครบ 84 ปี ศาสตราจารย์ระพี สาคริก).
- ประเวศ วะสี. (2553). *มีปัญหา รักษาทุก(ข์)โรค: ระบบการศึกษาที่แก้ความทุกข์ยากของคนทั้งแผ่นดิน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์กรีน-ปัญญาญาณ.
- ประเวศ วะสี. (2554). *ศักดิ์ศรีแห่งความเป็นคน ศักยภาพแห่งความสร้างสรรค์*. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ และสำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.
- มิลินทร์. (2555). *เด็กน้อยโตเข้าหาแสง : ประสบการณ์คบเด็ก (เป็น) สร้างบ้าน (ได้) ของ ป้ามล ทิชา ณ นคร*. กรุงเทพฯ: สวนเงินมีมา
- วะสี, จ. (2554). 1 เดือนที่บ้านปราณี: ความสุขจากมิตรภาพและความสำเร็จที่ละก้าวเล็กๆ - บันทึกประสบการณ์ของนักศึกษาจิตตปัญญา มหาวิทยาลัยมหิดล กับการจัดการกระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชนหญิงบ้านปราณี จังหวัดนครปฐม Retrieved from ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา ศรีเงินยวง, ล., & พัฒนพงศ์, ช. รายงานย่อยโครงการย่อยที่ 5: การพัฒนาศักยภาพด้านการวิจัยและขับเคลื่อนงานของ “ครูข้างถนน”.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2555). *กระบวนการสร้างความเป็นพลเมือง : กรณีตัวอย่างบ้านกาญจนาภิเษก* กรุงเทพฯ.
- อวยพร เชื้อนแก้ว. (2555). *เส้นทางสู่การเปลี่ยนแปลง: เพศและความเป็นธรรมบนฐานจิตวิญญาณ และการเรียนรู้ด้วยหัวใจ*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิผู้หญิง.